

МИХАЙЛО СТЕЛМАХ БЕЛИ ЛЕБЕДИ ЛЕТЯТ

Превод от английски: Любомир Павлов, 1973

chitanka.info

На родителите ми —
Гана Ивановна и Панас Демянович
с любов и тъга

ПЪРВА ГЛАВА

Тъкмо над нашата къща прелитат лебеди. Летят под бухналите, надвиснали облаци и ръсят над земята тревожния звън на далечни камбани. Дядо казва, че така звънят крилата на лебедите. Взира се в полета им, ослушвам се в техния звън и ми се прииска да полетя и аз след лебедите и затова разпервам ръце като криле. И радостта, и копнежът, и сребристият звън все повече и повече ме оплитат в своите нишки.

Аз като че ли се смалявам, а наоколо ми се надига, расте и се мени целият свят: и покритото с бели облаци небе, и еднокраките скърцащи геранила-щъркели, които никъде не ще полетят, и кръпките весел зелен мъх по стрехите, и синкавата дъбрава край село, и черното тяло на разпарената земя, която се подава изпод снега.

И целият този свят трепетно се мени пред очите ми и все повече и повече отдалечава лебедите. А на мене ми се иска те да не отлитат от нас. Ех, ако по някакво чудо биха ме послушали да завият над селото и отново да прелетят над нашата къща! Да бях вълшебник, не бих ли ги върнал? Щях да кажа една потайна дума! Замислям се за думата, а наоколо ми вече се реят приказни видения, загадъчни приказни пътища, гъсти стари гори й онези бели лебеди, които спасяват от беда на крилата си малкото момче. Приказката влага в устата ми онази дума, на която се покоряват и земята, и водата, птиците в небесата, а и самите небеса...

В този миг над мене става нещо чудно: някой потегли с невидим лък по синия небосвод, по белите облаци и те порониха звуци на цигулка. Протягам шия нагоре и не вярвам на очите си: от заклинанието отново над нашата къща прелитат лебеди!

Дали са се покорили на моята дума, завили са над селото и са се върнали при мене, или пък това е ново ято?...

А вълшебната цигулка и сребърният звън трептят, сливат се над моето детинство, подемат на крила душата ми и я понасят към

незнайни далнини. И на мен, мъничкия, ми става в този свят и хубаво, и чудесно, и радостно...

„Да-да-да“ — трие се в крака ми старата, с пречупено крило патица. Тя е някак си неспокойна, извива гъвкавата си шия, взира се в небето ту с едното, ту с другото си око и пляска с едното си крило. Исква да ми каже нещо много важно, но не знае повече думи и отново повтаря: „Да-да-да.“

Зад високата стройна камбанария, която също се е устремила нагоре, лебедите изчезват нанякъде в белия подоблачен простор, ала звънът на крилата им още отеква у мене или пък може би отекват вече разбудените камбани на камбанарията?

— Ето че ни донесоха лебедите живот на крилата си — казва за небето и за земята моят дядо Демян. В ръцете му весело проблясва рендето, с което до преди малко рендосваше спиците.

— Живот ли? — чудя се аз.

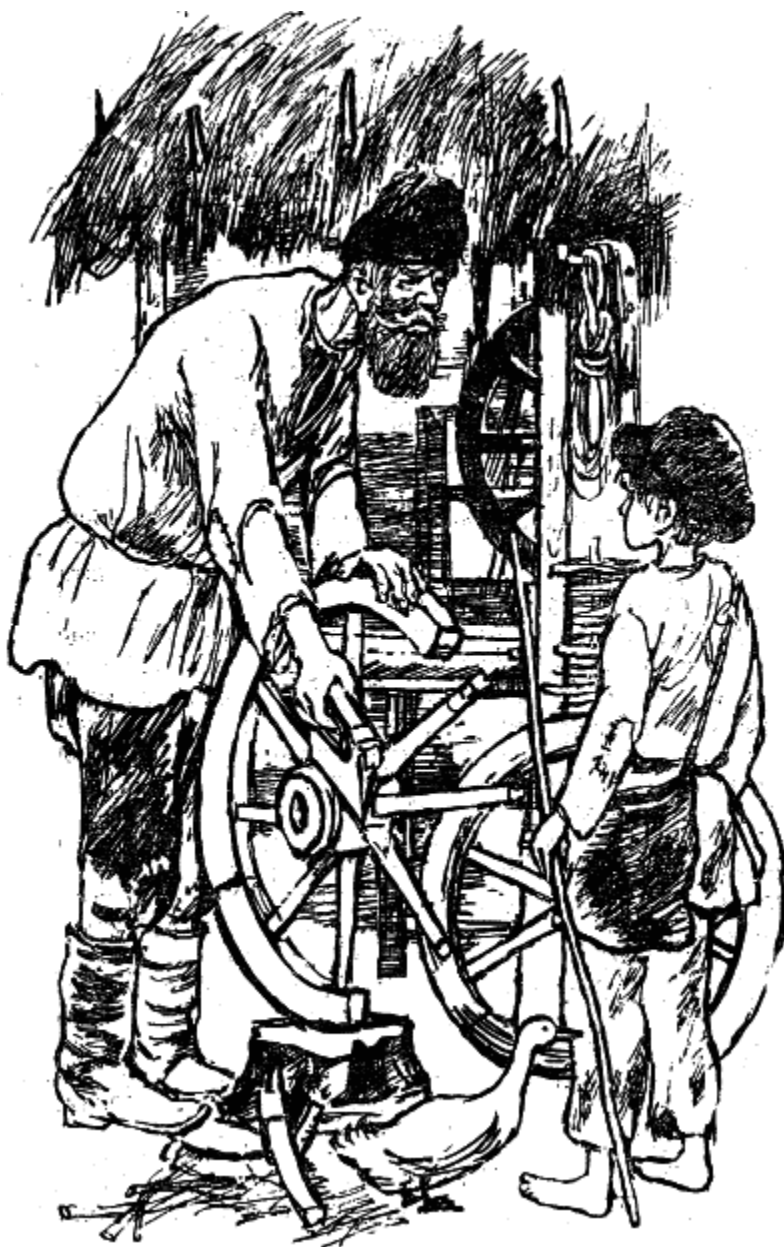
— И още как: и пролет, и живот. Сега, внуче, всичко ще започне да оживява: ще се понесе ледът по реките и езерата, ще се размрази мъзгата в дърветата, ще прокънти в облаците гръм, а слънцето ще разтвори земята със своите ключове.

— Дядо, а какви са ключовете на слънцето? — още повече се чудя, защото и на ум не ми е минавало досега, че и то може да има ключове като хората.

— Златни, внучето ми, златни.

— Е, и как отключва с тях земята?

— Ами че така: в един прекрасен ден погледне слънцето от прозорчето си надолу, види, че там и земята, и хората, и добитъкът, и птиците са посърнали и са се затъжили за пролетта, па запита брат си, месеца, дали не е време да отключи земята. Месеца кимне, а слънцето се усмихне и по лъчите си спусне в гората, в лъките, в нивите и във водата ключовете си, а те вече си знаят работата!

Внимателно слушам дядо си и изведнъж се стряскам:

— Дядо, а не може ли слънцето да ги загуби като мама?

— Какво, какво, хитрецо? — разискрят се старческите очи като сивосинкави безсмъртничета, поръсени с роса. Дядо учудено вдига вежди, после ме блъска със свободната си ръка и започва да се смее. Много хубаво се смее той, хваща се с ръце за плета, за вратата, за ъгъла на къщата или за дърво, а ако няма някаква опора, тогава се хваща за хлътналия си корем. В такъв миг цялата дядова снага залита, завитите краища на мустаците му щръкват, в гърлото му нещо клоkochи

и „ох, отиде ми душичката“, от дрехата му се сипят стърготини, а из очите му бликат сълзи — гърне да поднесеш, ще го напълнят.

Сега вече аз съм спокоен — слънцето, значи, не може да загуби ключовете си, сигурно ги носи на шията си или ги връзва на ръката си. И така трябва, та после да не се вайка и да обвинява някого.

— А къде, дядко, отлетяха лебедите?

— Към тихи води, към ясни звезди — след като престана да се смее и отново стана сериозен, казва прочувствено дядо, сочи ми с очи към къщи и отива в одимената барака да майстори колела.

„Да-да-да“ — съгласява се старата патица и още веднъж поглежда нагоре с едно око.

А аз стоя сред двора и по своему възприемам дядовите думи. Пред мене като врата се разтваря дъбравата и съвсем ясно се разкриват далечни, тихи води и надвесените над тях звезди. Това е в такива страни, където още не съм бил. И се търкулна натам като кълбо моята пътечка.

И толкова ми се иска да тръгна надалеч в горите, да видя от някой незнаен бряг тези като от сребро излети лебеди, да се порадвам на техните пеещи крила, които са подхванали пролетта от топлите страни и са ни я донесли. Но с кого да тръгна и откъде да взема ботуши?

Едва сега се заглеждам в босите си крака, въздъхвам тежко и се помъквам към къщи, за да не получа от мама някой плесник по врата. И каква е тази мода: не си успял още да изскочиш бос от къщи и веднага ти се карат, а понякога те и шамаросват, наричат те безобразник, драка, безделник. А как да излезеш, щом като сега дори не всеки възрастен може да се сдобие с обувки? Кажи им го и пак ще те нарекат умник, ще се развикат, а отгоре на това ще подхвърлят, че за мене отдавна плаче каишът с медната тока, да изгори дано със своя плач в огнени пламъци.

А как за нищо и никакво си изпатих, когато едва зазими и първата поледица подсети за ботуши! Тогава дечурлигата, всички с шейни или с дървени кънки, изпъстриха нашата могилка до черквата и пързалката до нея. Те се правят така: взима се брезово, яворово или кленово дръвце на дължина колкото обувката, издълбава се, прави се място за токчето, а отдолу се опъва тел, колкото по-дебел, толкова по-добре. Това е цялата майстория, но каква радост са кънките! Гледах,

гледах през прозореца как блаженствуват другите, пък като издебнах сгодна минута, тихичко се шмугнах в сайванта, изтеглих изпод хромела нощвите вързах ги с връвчица и бос се повлякох към децата. Никой не се учуди, че аз се домъкнах с такъв уред, та с какво ли не се пързалияха тук — едни с шейни, други с кънки; трети на парчета тенекия, четвърти се бяха качили на излъскани говежди кости вместо на кънки, пети — на подкови. А Иван на чичо Микола се спускаше на обърната нагоре с краката скамейка. Не беше важно с какво се пързалиш, а само да се пързалиш, и когато се плъоснеш, да не се мусиш, а да се кикотиш заедно с всички.

Какво удоволствие беше да се покатериш наврѹх могилката, да погледнеш победоносно покритото със сняг село, над което се вие дим, да се разположиш в собствения си плъзгач и хайде, хайде, хайде с всичка сила надолу! Твоята майстория лети ли, лети, та вятърът свири в ушите ти, отстрани кучета лаят, от камбанарията се носи звън, пред тебе къщичките се люшкат, подскачат, цялата земя издъно се тресе, а ти си седнал царски на краката си, за да не мръзнат, и изпреварваш момичетата или някой пъзльо, блъскаш се стремглаво в нечия шейна и излиташ като топка на снега. А отзад връхлитат все нови и нови и вече израства ей такваз грамада, в която всичко се киска, пищи, въргаля се, измъква се отгоре и безредно се търкаля надолу.

Изведнѹж някой започна да ме измъква за яката от тази весела и разгорещена купчина на бял свят. И той веднага потъмня пред очите ми, когато се изправих пред побледнялата от страх и яд мама. Сега вече всички ме загледаха, сякаш бях паднал от небето. А някой беше донесъл вече на мама нощвите, които, кой знае как, бяха успели да се спукат. Мама ги взе под мишница и без много церемонии ме повлече от пързалката да ме наказва. Искаше ми се да побягна където ми очи видят, но ръката на мама сякаш се бе сраснала за двете ми яки. Ох, ох, къде се дяна моята радост, когато се затътрих към дома пред мама и пред нощвите?

Е, вие сигурно се досещате каква бъркотия настана след това: отначало избиваха от мене щуротията и нареждаха едно след друго какъв съм бил звяр, разбойник, луда глава, злодей, пакостник и дори глезльо. Не можех да се помирят в себе си с подобна отвратителна дума. Но не взех и да възразявам, понеже знаех, че за това можех да си изкарам излишна плесница. После омотаха гърлото ми два пъти с

мамината кърпа, увиха ме на печката, където се сушеше просото, и започнаха да ме наливат с малинов чай, който щеше да е много хубав, ако имаше заедно с него поне бучка захар.

На другия ден вече беше ясно, че и дявол не може да ме хване, защото през нощта нито веднъж не се закашлях. По този повод дядо каза, че съм юначага и цял съм се метнал на него, а мама рече, че съм луд. След това ние с дядо се спогледахме, усмигнахме се, мама ме заплаши с поглед и с пестник, а бабка реши да заведе вироглавия си внук на черква. Там съм щял и да се разкая, и да се науча на ум и разум, понеже все, не знам защо, не ми достигало ум. Но и аз не се тревожех много, защото неведнъж бях чувал, че това богатство липсвало не само на мене, но и на големите. И на тях също така, не знам защо, им изхвърквали чивиите, хлопали им дъските, губели си акъла, нямали пипе, в главата си имали бръмбари, вместо мозък кипяла каша, нищо не им раждала тиквата, под косата им празно, акълът им се запилял нейде си в петите и на раменете им празна делва...

Тази сутрин аз почти блаженствувах: мама взе назаем за малко обувки от съседите и докато ги мажеше с брезов катран, захвана да ме поучава да не щурея в черквата, да не подсмърчам, да не се въртя като шиле, да не ловя мухи, да не се тикам напред, да не се хилия, да не се кискам, да не се пъхам на клироса и често да се кръстя. След като узнах почти всичко, което не трябва да правя в черква, излязох на улицата и ту избързвах пред баба, ту изоставах след нея, а тя непременно искаше да ме води за ръка. И защо ли всички жени забравят, че момчето си е момче?

Преди да влезе в черква, баба набожно се приведе и аз сторих същото, ала явно не й угодих, защото чух точно онази дума, която вчера не бяха успели да ми кажат. В божия храм силно вонеше на прясно щавени кожуси и разтопен восък. И в женското отделение, и в притворите се молеха хора, а сред тях недодялано се перчеше епитропът, от когото се бояха всички дечурлига. Сега вършеше две неща едновременно: събираше парите от дискоса и гасеше свещи. Устните му са дебели, подпухнали: духне, свещицата само примигне и вече изчезне и пламъчето, и ликът на светеца зад него.

Хората говореха, че епитропът само от угарките е натрупал казан дребни пари. Епитропът се ядосваше от тези приказки и казваше, че поради черквата и поради „такова време“ скоро щял да стане просяк.

Обаче в двора на епитропа и помен нямаше от беднотия: там имаше какво и да цвили; и да мучи, и да блее, и да квичи. А „таковато време“ беше се отразило само по стените на епитроповата къща: беше ги облепил като с тапети с ивици керенки по четиридесет и по двадесет рубли — близо до иконостаса четиридесетачките, а до умивалника — двадесетачките.

Баба запали пред някаква тъмна икона домашна свещица и усърдно захвана да се моли, докато не се сети, че трябва да ми покаже суровия страшен съд — второто пришествие на господа нашего Исуса Христа. Това пришествие беше нарисувано зад женското отделение направо върху дървената стена. Понеже влажното дърво сълзеше, страшният съд изглеждаше още по-страшен: там и праведниците, и грешниците плачеха.

И какво ли нямаше на този съд?! Тук на дъгата като на люлка властно седеше Христос вседържител, под него нечия дебела ръка претегляше на блюдата на везни правдата и кривдата, от двете страни на вседържителя на бели облаци стояха пророците, Богородица и Иван Предтеча. По-долу отляво беше раят, заграден с дебела каменна стена. Свети Петър водеше към райските порти изпосталели праведници, а в самия рай вече стояха трима брадати праотци и тълпа весели запорожци, всичките с широки червени шалвари и въоръжени, на бръснатите им глави се развяваха дълги перчеми.

А надясно започваха същински ужаси: там се тълпяха черни дяволи, сякаш цяла зима се бяха опушвали в комина, и бълваше огън зловредна змийска паст. Към нея приближаваха, обхванати от ужас, грешници: пияница с буре ракия, дебел охранен господар, който е трупал месо от чужда мъка, злодей воденичар с окачен на шията му воденичен камък, подкупен съдия с торба грешни пари, монах, който не се е заглеждал в светото писание, а в греховната суета, някаква изписана, добре, охранена, но горда госпожа, под която беше написано: „Надменност“. След нея се превиваха лъжци и клеветници с подобни на лопати езици и други дребни негодници, които не бяха живели, а само бяха хитрували и вършили грехове на земята.

Макар и да беше страшничко да се гледа цялото това човешко грехопадение, аз все пак го разгледах. За мое щастие тук нямаше нито един от онези глупаци, които босоноги се пързалиха в нощви, и това донякъде ме успокои...

— Михайло, още ли не си в къщи? — обади се от сайванта дядо. — Виж, че току си изпатим и двамата за лебедите! — и не знам защо, погледна нагоре, където слънцето и ивици синьо небе се бореха с облаците.

Въздъхнах още веднъж — ей така — и за себе си, и за това, че дядо ме съжали мене, необутия — и потънал в мислите си, захванах да изтривам краката си в очукания воденичен камък, който лежи пред нашия праг. Тук до пезула тъмнее дупка, където лятно време живее нашата патица. Още отсега се заглежда тя в своето кътче, след като се наслуша на лебедите — и тя предусети топлото време. Макар и с едно крило, нашата патица буди почуда у всички махленци със смелостта си и със своята схватливост. Напролет, когато се излюпят пиленца, тя през цялото време се грижи за чуждото потомство. А пък щом зърне отнейде си врана, така се кара с нея и настръхва с единственото си крило и с шията си, че чернокрилата врана изграчи ядно и полети да търси плячка.

Патицата някак си умееше да разпознава и хората. Ако пред нашата врата се появеше добър човек, чувахме приятелско и почтително „па-па-па“. Приближава към къщи почтеният човек, а патицата, наклонена на една страна, го съпровожда като внимателна домакиня. Но само да се мернеше на улицата начумереният изедник Митрофаненко или пък лукавият дърдорко Юхрим Бабенко, и патицата настръхваше, започваше сърдито да тупа ситно-ситно с крака и пресипнало да крещи: „Ках, ках, ках!“

— Безкрила проклетия! — винаги още от вратата се заяждаше с нея Митрофаненко и между очите му набъбваше жилка. — И тя нещо си е против тебе!

А Юхрим Бабенко угоднически издуваше в усмивка пълните си бузи, разперваше дългите си ръце и с мазен глас престорено се чудеше:

— И откъде, през какви гори и планини се сдобихте с такава чудна патица? А как действа с краката! Поставете я в чутурата — и просо ще ви огруха.

— А тебе, стърчиопашко, сигурно и в къщи не можем те огруха — ядно му отвърщаше дядо.

— Всеки според своя обичай, характер и разум — не се засягаше много Юхрим. — Тепърва има да чуете за мене и в село, и не само в село!

За работа Юхрим го нямаше, затова пък бързо можеше да забърка някаква разправия или подлост и в това да покаже съобразителността на малката си глава, чийто мозък най-много беше зает как да пипне още някоя пара. Бившият писар подушваше парите и под леда. Едва много по-късно, когато опознах дребнавата, лукава и коварна душичка на Юхрим Бабенко, разбрах дядовите думи:

— Сто приятели са малко, един враг е вече много!...

Присвил съм се, стоя на прага, отново пак премислям как незабелязано да се промъкна в къщи, та и съвсем да ме не видят. Добре би било, ако точно сега някой намине у нас на гости или поне мама да запее. Тогава и лицето, и очите ѝ стават едни тъжни, тъжни, а ти в този миг митай се на печката, спотаи се, докато не поизсърхнат краката ти, или дялкай си нещо с ножчето и много-много не се обаждай. Но никой не се е завтекъл да ни дойде на гости и отвътре не се чува никакво пеене. А пък студът вече като иглички бодне краката ми и, щеш не щеш, ще се навреш в очите на мама. Приблизително си представям как тя веднага ще почне да ми се кара. Тогава важното е да не ѝ противореча в нищо — нито с дума, нито с поглед, а само тъжно да наведе глава, да се разкажя малко, а после ненадейно, да запитам за нещо, което отведнъж да обърне мисълта на мама в съвсем друга посока. Каквото и да казвате, но понякога това помага.

От улицата се чуват стъпки. Малко се съвземам, обръщам се и отначало гледам не тогова, който шляпа, а това, което шляпа, защото, като нямаш обувки, започваш да оглеждаш човека от краката. Досами оградата, където е малко по-сухо, върви нашият председател на Комитета на бедните чичо Себастиан и аз веднага се развеселявам.

— Добро утро, момко! — весело ме поздравява чичо Себастиан, когато ме вижда. На високата му, стройна фигура се развява кавалерийски шинел, под който се надига пистолет. — Ти какво, никаквецо, на този студ ковеш клинци със зъбите си?

— Хе, хе — смея се аз.

— Отгоре пък се и кикоти! — сякаш се сърди чичо Себастиан и заканително клати глава; огненочервеникавият му перчем падна над веждите и човекът взе да го пъха под овехтялата будьоновка. — А защо стоиш бос?

— Вие пък не знаете ли защо? Купилото се изпарило.

— Тогава седи, босяко, до печката и не изстудявай къщата! — вика чичо Себастиан.

А аз се държа за резето, играя с вратата и се усмихвам.

— Я го вижте: бос, а колко се радва!

— Птицата и тя боса ходи, а не е тъжна — със смях отвърщам аз.

Какво да прави след това чичо Себастиан? Примижава и захваща да се тресе от смях към вратата, на нас ни е приятно да се гледаме, макар че единият е обут, а другият само насън вижда обувки.

— Чичо Себастиане, щаер ли имате под шинела?

— А ти откъде знаеш? — чуди се човекът.

— Свраката ми донесе.

— По-добре да ти бе донесла ботуши.

— От бандитите ли сте го взели?

— От бандитите.

— А добре ли стреля?

— Бива си го.

— Ех, да ми е само веднъж да му думна — примиждавам от удоволствие при мисълта как бих гръмнал с щаера.

— Намерил с какво да играе! — начумерва се чичо. — По-добре щеше да бъде, дете, ако нито вие, нито ние познавахме тези играчки.

Е, сега вече ни думичка не вярвам на чичо Себастиан, макар че той е откровен и добър човек. Толкова е хубаво да имаш оръжие — и сабя, и карабина, и пика като червените казаци: едното ти сече, другото стреля, третото — като на плаката — по цели седем врагове нанизва, че те само ритат с крака и черните им шапки падат. Ама казват ли големите цялата истина на малките? Не ни е първица това.

Чичо Себастиан се обляга на вратнята, а аз се приближавам към него. Той продължително ме поглежда под вежди, кани се да ме хване през вратата за ръка. Аз с кискане отскачам от него, а после пак се приближавам и всичко започва отново. Тази забава харесва и на двама ни, макар аз от време на време да поглеждам плахо към прозореца. След като се пошегува така и без да ме е уловил, чичо вади от джоба си омачкано писмо:

— Ето, от баща ти. Носи го по-скоро на майка си.

— Благодаря. А може би ще наминеш в къщи? — каня аз чичо и си правя сметка колко добре би било — мама и старите ще се разшетат из къщи, ще почнат да се вайкат и да се радват, а аз ще се прилепя до

чичо Себастиан, ще слушам писмото и до насита ще гледам щаера. — Наминете у нас, чичо Себастиане.

— Няма време, момко, чакат ме хора — разбива всичките ми надежди чичо.

— Жалко, жалко — казвам аз важно, вземам писмото и така стремглаво се втурвам в къщи, че най-напред да се хвърли в очи писмото, а не краката ми. — Мамо, от татко!

— Ох! — чак изстена мама и притвори очи. Дебело напреденото вретено пада от ръцете ѝ и размотава прежда по пода. — От баща ти ли, казваш?

— Ами да! — победоносно отвърщам, защото кой се интересува сега от моите крака?

Мама притиска ръце до гърдите си, после взема писмото, смутено го разглежда от всички страни, дори го помириства:

— На махорка мирише... Може би ти, чедо, ще го разбереш?

— Аз мога, мамо, само печатно да чета. — И гласът ми става малко жален.

— И защо ли не направят за хората еднакво писмо — и печатно, и ръкописно? — огорчава се мама от науката, а после ми заръчва: — Тичай, чедо, при чичо Микола, нека дойде да го прочете.

— С какво да изтичам, мамо? — поглеждам краката си и дори се възправам с надежда, но веднага пресилено се чумеря: — Сега навред така се е разкиснало...

— С моите ще изтичаш, само не се бави — събува мама износените си ботушки.

Като най-голямо щастие грабвам ботушките, стоешком навивам как да е партенките и след миг ставам юнак-казак, няма значение, че мамините ботуши са ми възголеми, няма значение, че носовете са черни, а горнищата жълти.

— Е, мамо, как е? — питам аз и потропвам с токовете.

А на майка ми до моето блаженство ли е сега? Тя ме гледа вече строго:

— Тичай по-бързо!

— За миг ще стигна като на мотор!

Когато си с ботуши, сякаш криле имаш на нозете си.

Изхвърквам от къщи, викам нещо победоносно на дядо, пляскам с ръце по затвърделите горнища, а те отекват като музика. Но, кой знае

защо, дядо също не споделя моята радост, загрижено се навежда над колелото, а аз прелитам през вратата и моите ботуши вече яростно разплискват пролетната кал.

Сега вече може и да се запее по ергенски:

*А по тази тясна улица
що се зеленей тревата?*

Нашата улица наистина е възтесничка, отгоре на това е и разкривена. Пролетно време, когато над нейните коловози и над зелените стръкчета трева пада вечер, тя заприличва ту на речица, ту на предълъг мост. По нея иззад плетищата приветливо се кланят на хората напъпилите вишневи дървета, а сред тях се гушат ту тъжни, ту весели белички и синички къщурки. Хората от нашата улица освен земеделието имат в ръце и някакъв занаят: дърводелство, обущарство, коларство, бъчварство, воденичарство.

Сред занаятчиите най-голяма известност беше придобил моят дядо Демян, когото цялата околия познаваше. Какво ли не умееше моят дединко! Трябва ли някъде да се направи сламорезачка, трион, просомелачка или предавателен механизъм — на шега ще го направи, дайте му само желязо, дърво и привечер пълна чаша монополка. А искате ли вятърна мелница, и вятърна мелница ще ви издигне — чак до облаците; в ковачницата ще ви изкове брадва, в коларската работилница ще ви измайстори каруца и шейна, че и с дървени цветя ще ги изпъстри.

Желязото и дървото сякаш пееха в ръцете на дядо ми докато силата не го напусна. Умееше този човек с обикновено сечиво да изреже и обикновен човек, и светия. Съседите неведнъж си спомнях весело как направил по поръчка на нашия помешчик статуите на апостолите Петър и Павел от дърво. Те се появили от дървото не като пещерни постници, а могъщи люде с весели очи и с бради, хора, които обичат да държат в ръце и книга, и ключовете от рая.

Известно време бабка вечер избикаляла отдалече навеса, където били изправени светиите, от страх да не я заговорят ненадейно, а хората разпознали в тяхно лице нашите славни дядовци Дебелюк и Марушчак. Статуите се появили гордо пред входа на господарската къща, но алчният господар, свикнал всичко да получава даром, не заплатил нито грош на бившия си крепостен. Дядо един ден загатнал на знатния господин за плащане, а той само се закискал и със смях казал:

— Ех, Демяне, че то е велика чест господарят да е длъжник на мужика! Не ти ли стига това?

Тогава дядо ми показал твърдия си характер: през нощта откраднал апостолите от господаря и ги нарязал за дърва. На сутринта пред нашия двор вече се трупали хора, разглеждали разпилените край дръвника глави, бради, туловища и крака на светците. Когато някой упрекнал майстора, че е постъпил така, дядо махнал с ръка и казал:

— Ако не бях ги насякъл, пак щяха да застанат пред господарския дворец, дано само бедата стои там!

Скоро налетял за статуите разгневеният господар със своите доверени слуги. Като видял какво става в двора на майстора, изругал по нашенски и на чужд език и направил до попа оплакване за богохулство. Светата черква наложила на дядо епитимия: бил длъжен известно време да посещава всички богослужения на всеки, дори и най-малък празник. И тогава пак дядко стоял пред най-славните светци — Георги и Илия, защото кой не знае, че Георги ненавижда змиите и господарите, а Илия с гръмотевиците бие дяволите и разтопява дяволската козина и месо на катран?...

С песен на уста дотичвам до двора на чичо Микола, на когото викат на прякор Булба. Той тъкмо стои широко разкрачен до обора и цепи дърва. Чичо Микола е червенокос, чипонос и нисък на ръст, но затова пък мустаците му са избуяли като на хетман, а под тях и над тях ту се крие, ту се разлива усмивка и насмешка. Живееше чичо Микола макар и бедно, но весело: никога не падаше духом, никога не се признаваше за беден, а, наопаки, така обичаше да се похвали, че и другите караше да не гледат през черно на света.

Засяваше например десетина декара жито човекът и вече предварително пресмяташе на нивата:

— От тези десетина ще събера сигурно двадесет кръстци, всеки кръстец ще даде по двадесет пуда, а това прави четиристотин и дори нещо повече. Дали не е време още сега да дигна нов хамбар?

А после излизаше, че бяха се родили на десетината в действителност само осем кръстци, че всеки кръстец беше дал по осем пуда и когато някой споменаваше това на чичо Микола, той без никакво огорчение обясняваше:

— Та аз ли съм виновен, че времето не послуша нито бога, нито мене? Само поради него не ми достигна малко зърно, ама затова пък плявата каква е: ако щеш, сам яж, ако щеш, посоли я и гощавай попадията! Да имах крава, с такава плява не мляко щеше да дава, а само каймак.

— А може направо и масло — подкачваше го леля Ликерия, която все не можеше да свикне с хвалбите на мъжа си.

— Това вече, жено, не може да го бъде: маслото не може да мине през цицката — уточняваше безобидно чичо Микола.

— Ай, да ти се не види! — и усмивка изтриваше предишното негодуване от пожълтялото лице.

Даже когато гладуваше през страшната хиляда деветстотин тридесет и трета година, чичо Микола се шегуваше с нещастieto си. Срегнах го през пролетта вече подпухнал, наприказвахме се за хорската мъка, споменахме съседите, които преждевременно се бяха преселили в гробището, пожалихме малко, а за себе си човекът каза:

— А на нас какво ни е с Ликерия? Хляб няма, но затова пък месо колкото щеш: имах неброени глави добитък! — В неговите очи, потънали в сенките на глада, проблесна предишната насмешка на влюбения в живота човек, а в моите — сълза... Не знам защо, но в село подхвърляха, че чичо Микола бил намерил перо от жар-птица. Само да зная — истина ли е това?... Сега чичо Микола сръчно цепеше на две брезови и габъррови пънове. Правеше това така: вдигне над главата си тежката брадва замахне, каже „ух“ — и дървото се разцепва на две, отново „ух“ — и на земята пак летят две половинки.

Аз се заслушвам в неговото „ухкане“ и се подсмивам.

— Какво ми се зъбиш, помощнико? — чуди се чичо Микола, полюшвайки широката, с дребни дипли свита.

— А вие защо всеки път ухкате?

— Какво? — извърща към мене очи и мустаци човекът. — Та не знаеш ли?

— Не знам.

— Ехе, лоша ти е работата.

— Лоша, но не съвсем... Е, та защо?

— Без ухкане няма да разцепиш дървото.

— Ами!

— Не вярваш ли, опитай! Застани на моето място.

Така и правя — вземам брадвата, замахвам и тя остава в пъна.

— Какво ти казвах аз? — наливат се със смях мустаците и чипият нос на чичо Микола. — „Ух“ в стопанството е голямо нещо, на него се крепят всички дървари.

— Чичо, а наистина ли сте намерили перо от жар-птица? — ненадейно изтърсвам аз.

— Охо, какъв си бил любопитен! — чуди се човекът, а предпазливост и тайнственост се изписват по цялото му лице и в очите му.

Е, че кой след това не би се досетил, че чичо Микола действително е намерил перо от жар-птица, само че не му се иска много да разправя за това. И отново над мен полъхна магията на приказката. И аз се озъртам към градината и към улицата, с цялото си държане се препоръчвам за сигурен довереник и тихичко-тихичко питам в очакване:

— Чичо, значи, все пак сте намерили това перо?

— Е, да, намерих — шепне чичо, заговорнически поставя пръст пред мустаците и устата си, а с едно око поглежда към улицата. Но в този миг там няма жива душа освен ято черни врабци, които нощуват по комините.

— И какво правехте с него? — сякаш звъни нещо в мене.

— Какво ли? Когато всички у дома заспиваха, аз шиех за хората ботуши при светлината на перото на жар-птица.

— Ботуши ли сте шили? — разочарован запитвам отново и всички видения от приказката ме изоставят.

— А какво да правя, като няма друга светлина? — веднага избива смях по цялото лице и по мустаците на присмехулника.

Щом е така, и аз се засмивам, като укорно клатя глава, за да не си въобразява много чичо Микола, че са повярвали на шегата му. Но за

приказката все пак ми е жал...

Скоро двамата тръгваме към дома и чичо Микола убедително разказва какви кончета ще купи: никой, не само в село, но дори в Литин и отвъд Литин, няма да има такива красиви и такива силни кончета. Напук на враговете чичо не за първи път се кани да си вземе кончета, но, който знае защо, все отлага покупката. Той казва, че засега все още не може да намери точно такива на косъм, а съседите приказват, че в чичовата кесия още не е престанал да духа вятърът. Виж, когато престане да духа, тогава ще се намерят и кончетата. Но и без тях чичо Микола не смята, че е бедняк. Дори когато записвах имуществото му в книгата на селсъвета, човекът доказваше, че не е бедняк, а средноимотен селянин.

— Че какво, средно имаш ти? — подсмихна се чичо Себастиан.
— Жената и децата ли?

— Смятай, Себастиане! — И чичо Микола започна да свива пръсти отначало на едната, а после и на другата ръка. — Имам къща, в къщата — килер, на двора — плевня, барачка, навес за дърва, чутура, и хромел имам, и гъсок, и бакърен котел, и цял кокошарник, още повече яйца и общарски занаят в ръцете.

— Добре ги пресметна! Сега може да те запишем дори като богат! — подскачаше от смях чичо Себастиан.

У дома чичо Микола вади от джоба си очила, намества ги на самия край на носа, но чете, без да гледа през стъклата; сега дори и мустациите на чичо стават сериозни.

Аз много се радвам, че баща ми е жив и здрав, което и на нас пожелава, но по-нататък моята радост избива на смях, защото следва това, което е във всяко писмо:

„А предайте още поклон досами влажната земя на моя близък роднина Гнат, Даниловия син, който води Оляна, дъщерята на Петър от Микитовския хан. Нека леко да живее и леко хляб да яде...“

Представям си как източеният чичо Гнат, Даниловият син, си седи на пейката и нагъва хляб и ме надува смях. Ама как да се разсмееш сега, когато татковите поклони изтръгват влага от мамините

очи, а дядо и баба, разчувствувани, клатят глави и предварително отгатват кому по-нататък следва поклон. Ето защо и аз с въздишка стискам устни и също започвам да клатя глава. Това излиза у мене побързо, отколкото у старите, но забелязвам, че моето усърдие ги предизвиква и за да не си спечеля някоя обидна дума, започвам внимателно да слушам за нови и пак досами влажната земя поклони. Най-сетне и на тях им идва краят. Мама изтрива очите си с края на забрадката и пита четеца дали пости.

— Ако ти се намира господарска белорибица или пъстърва, може тогава и да запостя у вас — с достойнство отговаря чичо Микола.

Всички се смеят, а мама се втурва към пещта, за да нагости с нещо все пак гостенина. Аз също не се зазяпвам: отивам до печката и умолително гледам разнежените мамини очи.

— Какво ти е, Михайлик? — тихо, нежно ме пита мама и ме милва по главата.

— Нищо, мамо — тъжно трепна и моят глас. — Ех, татко да си дойде по-скоро!

— Домъчня ли ти за него?

— Домъчня ми. Мамо, а може татко случайно и ботуши да ми донесе?

— Едва ли, Михайлик, ох, едва ли, поне жив и здрав да си дойде, и това ни стига! — загрижено погледна към прозореца тя.

— А какво има?

— Тревожно време, но може би някак си ще се размине... Ти искаш ли нещо?

— Пусни ме да поизляза.

— Навън ли?

— Къде да е — казвам неопределено, защото ми се иска да се запиля в гората. Но за това по-добре да не продумвам, защото веднага ще кажат: там още има бандити.

— Какво да те правя? — с малко прояснено лице казва мама и това вече е добър признак за мене. — Хайде кажи, немирнико, какво да те правя?

— Как какво? Пуснете ме, и толкоз.

— Да те пусна, казваш, а? — укорно клати глава мама.

— Ами да! — радостно прегръщам мама и умолително я гледам отдолу нагоре.

Виждам, че това се харесва на мама, тя внимателно ме оглежда, казва ми, че съм клепоух с което аз на драго сърце се съгласявам, после закопчава ризата ми и махва с ръка:

— Хайде, махай се, лепка такава. Само гледай да не скъсаш единствените ми ботуши, не бий с тях земята като с млатило, не затъвай до уши в локви и в бари, не дразни по всички къшета кучетата и не налитай на бой...

— Добре, мамо! — вече отвън вратата веднага откликвам аз и тутакси забравям всичко, което не трябва да правя, защото занапред съм свободен чак до вечерта.

Когато излитам през глава на улицата, иззад съседния плет чувам лукаво и заядливо „я“. Така може да ме приветствува само Петро Шевчик. Каква ли само лукавщина не се крие в това „я“! Макар и да сме връстници с Петро, той си е въобразил, че трябва да ме ръководи, защото миналата година пасеше три крави вече, а аз само се навъртах около дядо и неговия занаят и когато се наложеше, извеждах на паша нашата сива, олисяла от старост кобила. Заради нея пастирчетата неведнъж са ме вдигали на смях. Първо, нашата кобила беше използвачка: не я ли нахраниш от ръка нещо вкусно, по никой начин не мож я възседна; второ — не беше възможно да я подкараш галоп, а опиташ, ли се, току-виж, те захапала за крака. Затова при надбягвания аз винаги огорчен изоставах зад всички и само мечтаех за онова време, когато ще ми се падне да препусна на истински кон...

Изад плета Петро ме измерва отвисоко, както се е научил от поголемите пастири, и отново изпуска едно „я“.

Аз вече разбирам накъде духа вятърът, но съчувствено питам вдовишкия син:

— Отдавна ли те е хванало това якане?

— Ами откакто те видях тебе — подсмива се Петро и с очи шари по ботушите ми. — Обул си мамините, нали?

— Някога бяха мамини, сега са мои.

— Твои ли?

— Ами да! Мама си купи нови, а тези ми се паднаха по наследство.

— Не лъжеш ли случайно? — Мургавото лице на Петро е озадачено — хем ми вярва, хем не ми вярва.

— Тичай да попиташ, къщата ми ей къде е — небрежно соча с пръст към страничната стена.

— Хм, провървяло ти е — вече завистливо казва Петро, макар че, струва ми се, какво ли ще ми завижда, като си има истински ботуши, шити му по мярка.

— Петре, хайде да се запилеем из гората.

— Какво още не сме видели там? — подозрително ме гледа той.

— Как какво? — обръщам очи към синеещата се дъбрава, която сякаш се къпе в пролетна вода. — Ще видим гората, и толкоз.

— Голямо чудо, да не би да не съм виждал някога такава рядкост?

— Ако щеш — каня се да хукна.

— Чакай! — Петро след малко колебание се прекачва през плета, застава пред мене и вече заповеднически казва: — Тръгвай след мене!

— Добре е, че ти тръгваш напред — скромно казвам аз.

— А защо да е добре? — поглежда ме недоверчиво през рамо Петро.

— Ами защото моите ботуши ще бъдат по-сухи.

— Я, какъв хитрец! — чумери се пастирчето. — Отначало аз ще вървя напред, а после — ти!...

Когато отминаваме пътя с липите и попадаме в долчинка, около нас се чува ромонът на поточета. Те пеят и припряно бързат и към езерцата, и към ливадите, и към Мечата долина, където лъкатуши река. Тя още спи, а ручейчетата вече бият дайрета и скачат по нейния лед. И ние започваме да скачаме и веднага от разгорещеното лице на Петро изчезва цялата началническа надменност. Как ли не се кълчи той на леда, като имитира играта ту на своя чичо Микола, ту на леля Настя, ту на псалта Ермолай, който, пийне ли, удря с нозе като цепеници, а отгоре на това се и провиква: „Хо-хо-хо, хо-хо-хо!“ Вир-вода сме вече и двамата, не само ботушите, но и панталонките, и куртките.

Наблизо припука ледът.

— Чуваш ли? — навел се, тайнствено пита Петро.

— Чувам.

— Знаеш ли какво е то?

— Не.

— Щуката разбива леда с опашката си.

— Толкова ли здрава опашка има?

— Като желязо! Сега удари малка щука, а случва се, когато удари, чак дупка избива в леда и оттам ей такова опаше се подава. Понякога, ако има късмет, рибарят издърпва щуката за опашката на брега.

Вслушвам се в реката и тя отново затреця отвъд ракитака. И там удари с опашката си малка щука, защото не проби дупка в леда.

Весели и измокрени влизаме в гората. Сега по нейните върхари и по коренищата се носят глухи въздишки. Явно в очакване на пролетта въздиша душата на гората. Макар че много обичам гората, аз се

страхувам от нейната душа, защото, когато се разсърди, ще те заведе в такива дебри, където хора не ходят, където брадва не играе.

Обичам още, когато в гората неочаквано изникне къщичка, заскърца вратичка, разбягат се пътечки към градинка и към пчелин. И обичам, когато се стича брезовият сок от улейче и така хубаво отмерва „кап, кап“, че непременно ще свърнеш и ще приклекнеш до него. Също обичам да попадна на горски извор и да гледам как блика от дълбината на кръгове, на кръгове. И обичам, когато гъбите, прегърнати като братя, събират роса на шапките си, и обичам есен да ходя до колене в листа, когато така красиво се аленее калината и дъхат пънчушките.

Прегръщам с две ръце бреза, притискам до нея ухо, но тя мълчи, защото още не се е размръзнала мъзгата под кората ѝ, още е мъртвило в гората. На връхчето на бряст се обади сойка. Погледнахме нейните блестящи крилца, а Петро попита:

— Знаеш ли защо сойката никак не може да долети до топлите страни?

— Защо?

— Защото в главата ѝ липсва една дъска: полети един ден, а после непременно иска да научи колко километра е прелетяла — и литва обратно назад.

— Хм! — чудя се и слушам песничката, която сойката безсрамно е откраднала от някоя птичка. Сойката е коварна птица — майстор е да изстребва малките птици и да се весели с техния глас.

— Заек! Заек! — вика Петро и хуква към долчинката.

Без да се плаши особено от нас, между дърветата подскача отслабнал през зимата дългоушко и изчезва край гората.

— Ех, да имах пушка! — съжалява Петро.

А аз ни най-малко не съжалявам, защото не обичам, когато се завръщат ловците, а на техните поясоци се люшка окървавен дивеч. И какво толкова се е провинил този беден заек пред зверовете, птиците и пред хората?

Изведнъж се навеждам над колелце изпръхнал сняг, който като зеленикава якичка е обгърнал фиданка чашкодрян. Нещо като с пръст е пробило снега, разравям го и виждам нежната още закачулена главица на кокиче. То си е продухало дупчица в снега и се е проточило към слънцето. Излиза, че гората вече не е мъртва, щом лебедите донесоха на крилата си пролетта и живота!

ВТОРА ГЛАВА

Дядо казва, че нещо ще излезе от мене, бабка радостно се съгласява с него, а мама и така, и инак — най-често клати глава и казва съвсем не това, което би ме зарадвало.

— Може и да стане нещо от него, само ако излезе бъркотията ей оттук — и показва с пръст същото онова място, което при подходящ случай и сега се показва някому.

Но бъркотията не бърза много да излезе от „ей тук“, явно, харесала ѝ е моята „кратуна“, в която като че ли е попаднал не равен, а „засукан“ мозък. Големите съвсем ясно виждат какво има и какво няма в главата на малкия. Така че сега в моя мозък здравата вилнее бъркотията. Само не мислете, че аз съм чак толкова упорит или някакъв размирник. Не се противя много, ако трябва нещо да работя, на драго сърце помагам на дединко, водя на паша нашата опърничава кобила, цепя дърва, с удоволствие остря мотиката, обичам с мама да сядя нещо или да разстилам в пролетната вода и на тревата платно, без желание, но все пак от малко-малко копая с мотиката в зеленчуковата градина и не се признавам за мързеливец.

Та ако дадеш ухо на едни, у мене имало някаква слабост, ако ли повярваш на други — глупост. Точно това е причината за най-голямата ми тревога и беда. Някак си бързо, без ничия помощ, аз се научих да чета и още до деветата си година бях успял да изгълтам доста свестни неща и боклуци, които пушачите в наше село не бяха успели да доизпушат. Четох и „Кобзар“, и „Нива“, приказки и някакви романи без начало и без край, „Вещицата отвъд Днепър или Черният гарван и кървавата ръка“ и „Три дами и вале купа“, а също и разни книжки, издавани от петлюровци, от казашките стрелци и от Червената армия. И още тогава едни думи сияеха пред мене като звезди, а други ми замайваха главата.

В някаква изпокъсана книжка прочетох например как започнал да подивява един човек, който напуснал града. Надявах се, че по-нататък ще последват приключения, подобни на приключенията на

Робинзон Крузо, но следващите страници дълбоко нараниха сърцето ми: крайната степен на подивяване на този гражданин излезе заселването му в степите, където той започнал да оре, да засява земята и дори да маже ботушите си с катран.

Тогава аз не знаех с какво друго освен с катран може да се мажат обувки. Знаех само, че обувките са вече разкош: по онова време на разруха кожарите за общарския материал деряха кожата на човека и едни здрави ботуши струваха по двадесет-двадесет и пет пуда зърно. А оранта, особено пролетната, се смяташе свята работа.

Помня колко тържествено изпращахме на нивите първите орачи. Когато се завръщаха вечер, посрещаше ги мало и голямо. И колко се радвахме, ако орачът ни дадеше от торбата си парче сух, корав хляб и кажеше, че е от заека. Това беше най-вкусният хляб в моето детинство! А нима не се превръщаше в празник денят, когато сам хващаш ръчките и теглиш първата си бразда? И досега от дълбочината на годините се донася гласът на моя баща, който в едно навъсено утро ме постави мене, още малък, радостен и развълнуван, зад плуга, а той сам пое конете. У дома той разправяше за нашата работа като за подвиг: „Облаци над нас, мълнии бляскат пред нас и зад нас, а ние орем ли, орем нивата.“

Знаех от новогодишните песни, които през зимата пеехме под прозорците на добрите хора, че зад плуга дори сам господ ходел, а Богородица носела на орачите храна. Затова и до ден-дневен, когато видя на полето силуета на жена, която носи обед вече не на орач, а на тракторист или на комбайнер, в душата ми с вълнение се сливат някогашните утринни легенди с днешния ден...

А това книжно презрение към селянина и неговия тежък труд за първи път предизвика у мене отвращение към надменността, където и да озъбеше тя своята муцуна — било в делничния живот, било в книга, че нали в книгата възделеното слово трябва да бъде истински празник на душата и мисълта. Рядко срещях тогава съкровищата на човешкия дух, но грях би било да хуля онова време — по своему то беше прекрасно...

Когато, забравил всичко на света, аз се впирах в някоя с мъка получена книга, мама неведнъж ми се е карала:

— Светият дух да ни пази! И какво е това момче! Пак се залепи за нещо като омагьосан. Че опомни се, съвземи се най-после, иначе ей

сегинка всичко ще полети в печката!

В действителност тя никога не хвърли нито една книжка в печката, но не сваляше очи от мене, от страх да не би четенето да развали детето ѝ.

— Мамо, че какво може там да ме развали?

— Как какво?... Че отде да знам?

— Тогава защо така приказвате?

— Защото хората казват... Ето ти, някой си умник прочел цялата библия от кора до кора и загубил, каквото имал в главата си — сочи челото си и ме плаши тя със светото писание.

— Че аз не чета библията.

— На тебе, ветрогоне, току-виж, умът ти стигне и нея да докопаш.

Знаех си, че стане ли вече дума за ума, по-добре е да си трая...

Денем, даже зимно време, все още някак си можех да хитрувам, но вечер лошо ми се пишеше: мама, след като за стотен път нахокваше побъркания читател, духваше газеничето и аз трябваше на тъмно мислено да продължа да гадая за някой княз или граф: дали ще го поразят „съдбоносен куршум“ или пък „стрелата на Купидон“.

Заради това проклето, напълнено с бензин газениче, което постоянно пухтеше и заплашваше да избухне, най-много се сърдех на мама, а после изнамерих как да я надхитря. Когато всичко в къщи освен щурците заспиваше, приближавах на пръсти до печката, измъквах отвътре въгленче, раздухвах го, запалвах светилничето и се покатервах с него на пещта. Там така го намествах в ъгъла, че да не пада светлината в стаята. И сега вече при мене започваха да се стичат царе и князе, запорожци и стрелци, дяволи и вещици.

Тогава по селата и околностите им още съществуваха всякакви нечисти сили, те, както им паднеше, пакостяха на селяните, на добитъка и на посевите им. И когато някой спипаше дявол или вещица, не им прощаваше. Обикновено на вещицата отрязваха ръката, за да не дойде кравите, а дявола най-често го впрягаха в плуга и той ореше дотогава, докато не хвърли петалата.

От всички в наше село най-много воюваше с нечистите сили чичо Микола. Къде ли не ги гонеше той. И в комина, където дяволът се среща със своята издокарана със сажди възлюблена вещица, и в килера, където нахалният бяс се гощава със сланината, и в кошовете по

реката, където дяволът се намъква да лапа даром риба, и под моста, и в хралупестите върби, и в изворчетата, и в онези сламени гнезда, където рогатият намира врабци за вечеря.

И макар нечистите сили всякак да се мъчеха да надвият своя неприятел, нищо не излизаше. Чичо Микола винаги беше победител. През целия си живот той толкова опашки, копита и рога беше изпорязал, че и цяла каруца не би могла да ги побере.

— Ако за тази стока се намереше купувач, щях да имам пари повече от смет — хвалеше се чичо Микола.

А жена му, като слушаше такива безобразия, плюеше, простираше ръце към иконите, а после свиваше юмруци срещу мъжа си...

Аз не бях храбър като чичо Микола и нямах неговата брадва, затова нощем треперех и примирах от страх над онези приказки, от които като от чувал се сипеха всякакви страхотии. И когато вече сърцето ми спираше от страх, настъпваше облекчение: някъде съвсем наблизко гласове на петли пробиваха глухата нощ. Ето защо и досега обичам това време, когато петлите с пляска на крилата си прогонват мрака и нечистата сила, а с пеенето си откриват новия ден.

След известно време мама откри моите хитрувания с газеничето. За това си бях виновен сам аз. От някаква много страшна приказка на моята глава се струпаша толкова дяволи и блатни, и речни, станаха така нахални, че започнаха да надникват от всички кътчета, да ми се плезят и дори да летят из стаята. Аз непредпазливо погледнах гредата над леглото, видях на нея дявол и извиках. Наистина веднага се разбра, че то не било дявол, а черните панталони на дядо. Но тази грешка ми струваше скъпо: мама започна нощем да заключва газеничето в скрина. Вече не можех да се добера до него.

Ето тъй за първи път нечистата сила се опита да ме раздели с печатното слово. Но това не беше най-страшното. По-страшното започна много по-късно, когато нечистата сила разглеждаше и не прощаваше на моите книги и във всяко редче откриваше вражески прояви, разни апологетики, уклони, селска ограниченост, селски дребнособственически тенденции и каква ли не нечистотия...

Чичо Микола, колко понякога ми липсваше вашата брадва, че да отрежа поне опашката на тази нечиста сила, която се вмъкваше в словото като червей в ябълка...

Но да се върна отново на злополучното газениче.

Няколко дни и тъй, и инак се занимавах със скрина, опитвах в ключалката разни ключове, но нищо не излезе. Това отчаяние не ме мъчи дълго. След няколко дена ми хрумна да си изобретя мой собствен светилник. Правех го весело, бързо и просто: с дядовата ножовка изрязах дънцето на френския патрон, отдолу в шийката вдянах фитил, всичко това наместих в сърцевината на царевичен кочан и здраво запуших с него малка тенекиена кутийка с бензин.

Не знам дали мама беше довольна от своето изобретение, но аз бях възхитен от моето. Мама забеляза, че нещо става с мене, недоверчиво опита ключалката на скрина, а аз избягах от стаята, за да не прихна от смях.

Обаче много по-лесно беше да си направя газениче, отколкото да намеря книга. Обиколих, кажи-речи, цялото село да търся книга, изхарчих жалките си детски спестявания, шарих по къшетата и таваните на бараката, където снасяха кокошките. По такъв начин аз още в двадесет и първа година се запознах с разменната търговия.

На панаира за тъничката книжка „Три торби смях“ дадох на безочливия търговец пет яйца, намерени на тавана в полога на онази пъструшка, която винаги дебнеше скритом да измъти пиленца, че много ми се искаше да се посмея. Но ненапразно се казва: господ прави, дяволът разваля. Някой разказал на мама за моята търговия и у дома си изкарах за тези три торби смях седем торби мъка... Ето така човек научава, че смехът и грехът са съседи.

Най-много се смя с тия три торби смях моят далечен роднина Гива. Когато научи за моята търговия, той така заподскача у тях на гумното, че се разиграха всичките му къдрици, на които все им беше тясно под калпака. Аз добре знаех как да ядосвам Гива: под овчи калпак — овчи къдри. Но този път нищо не можа да разсърди развеселения момък. Неговите продълговати, присмехулно недоверчиви очи, които още на четиринадесет години гледаха най-често изпод вежди, се заливаха със сълзи от смях.

— Ето, това се вика търговия: щом се продава, вземай! — с шапка в ръка подскачаше Гива по хармана и все не се залавяше за млатилото. А за това малкият вършач можеше здравата да си изпати.

Родителите на Гива много искаха да забогатеят, но така, че хората да ги смятат от бедни по-бедни. Проклетият ламтеж за

богатство ги беше принудил да не щадят нито себе си, нито своите деца, нито добитъка си, нито езика си, който къде трябва и къде не трябва хитруваше, лъжеше и оплакваше се от беднотия.

— Че волове ли са това? — махаше ръце към хубавите си виторози добичета чичо Володимир. — Та това не е работен добитък, а само кожа и кости, болнави, само дето залудо ги храня.

Хората всеки път чуваха, че чичо Володимир има най-малко кръстци на нивата, най-малко купи на ливадата и картофи, в зеленчуковата градина, съчувстваха му пред него, а зад гърба му се подсмиваха. За да наминават по-рядко у тях съседите и неканени гости, предпазливият селянин беше приспособил хитро една скоба на къщната врата — затвори ли след себе си вратата, скобата сама пада отвън на резето и преди някой да стигне до прага, вижда, че никого няма в къщи. Когато някой искаше нещо назаем от чичо Володимир, той отначало се правеше, че не чува, а после или мълчеше, или такива неща издрънкваше, че по-добре бягай, спасявай се! Дори през 1921 година, когато хората боравеха с милиони, чичо Володимир нямал пукната пара, както сам казваше.

— Къде, Володимире, ги дявате — солите ли ги, туршия ли ги правите, или пресни ги изяждате? — подпитваше го понякога на чашка чичо Микола.

Тогава чичо Володимир се ежеше, настръхваше, задъхваше се от възмущение, продължително пъхтеше „е-е-е“ и се бранеше от нападателя със заканително вдигнат показалец.

Но чичо Микола знаеше как може да прекъсне и това „е-е-е“. С невинен поглед се взираше в чичо Володимир, поклащаше глава, а после се навеждаше над ухото му:

— А из село, знаете ли, се носи слух, че мерите парите си с крини.

Тогава чичо Володимир веднага се изчервяваше като мак, грабваше калпака си и бягаше в къщи.

Най-забавно беше да чуеш някъде в компания разговора на чичо Володимир с чичо Микола. Като изпиеше една чашка, чичо Володимир още повече обедняваше, а истинският бедняк чичо Микола ставаше богат като цар. А пък и приличаше на последния наш император, само че имаше по-големи мустаци и сърце.

— Та жито ли е това тази година? — подпираше глава с ръка чичо Володимир толкова опечален, че ти се струва сълзата ей сега ще капне в чинията с кнедли. — Само плява и слама, никакво жито.

— А мене ми се нареди, класове, ако щеш, на наръчи като дърва ги реди — без да му трепне окото, казваше чичо Микола. — Отдавна такова чудо в моя хамбар не е имало.

— Върви им на някои. — На широкото лице на чичо Володимир се изписваше явна завист. — Отгоре на това ми причернява пред очите: едва едно зло отмине, друго хлопа на вратата. Нищо няма ни от месец, ни от слънце, ни мляко от крава, нито от свиня копита. Дори моята, черната, ме измами: опраси се и затисна приплода си.

— Е, че целия ли затисна? — искрено се чуди чичо Микола, сякаш не е и чувал, че Володимировата свиня е смазала само едно прасенце.

— Представете си — целия, до последната четинка — още повече се натъжава чичо Володимир и навежда очи. — Че и колко прасета бяха те? И свинете ми по кравите гледат да се равняват.

Веждите на чичо Микола лукаво подскачат нагоре и играят от прикривана радост.

— А пък моята пъструшка като зайчица ги ражда: или четиринадесет, или шестнадесет ще докара — и всичките същински телета.

— Шестнадесет! — изумен се провиква чичо Володимир. — Какво думаш, Микола! Не може да бъде!

— Няма нужда далеч да идете, попитайте съседите ми. И те всички ми завиждат като вас. Та само съседите ли, помещчикът от Литин идва, цял ден дрънка кесията си над ушите ми, всичките си пари ми даваше за моята свиня, а аз не бих я продал и за торба жълтици.

— Хм... върви ви на вас и още как ви върви: самото щастие над вас торбата си изсипва.

— Е, това вече не съм видял. А каквото не съм видял, за него няма да говоря — шеговито се подсмиваше под мустак чичо Микола.

— И къде ги дявате вашите прасета? — нетърпеливо подпитваше чичо Володимир.

— И на пазар откарваме, и сами си ги ядем, че в къщи всички някак свикнаха на свинско. Какъв стопанин щях да съм, ако ставах и

лягах без свинско?

И всички освен чичо Володимир се заливаха от смях, защото знаеха, че на обед и вечеря само картофи дигаха пара у чичо Микола...

Володимировите деца бяха съвсем други по характер и където можеха, се присмиваха на хитруванията на родителите си. Ето и сега Гива гледаше през пролука във вратата и тихичко се смееше:

— Отиде татко ми с грах на пазар, ще се върне чак вечерта.

— Защо чак вечерта?

— Защото по-рано няма да определи цената на този грах, ще иска за него като за черен пипер. — И малкият вършач започна да прибира къдриците си в калпака. — А на тебе не ти ли се ходи на пазар?

— Отця ми се. Напазарувах се — мрачно казвам аз, като си спомням злополучните „Три торби смях“.

Гива внимателно ме изгледа и сериозно каза:

— Ако се поразмисли добре, може да ти се помогне в нещастieto, момче.

— Ще помогнеш, как не, когато в джоба ти и вятърът не свири — отчаяно въздъхнах аз. — Пак се качвах на тавана, намерих новия полог на пъструшка, а под нея, хитрушата, вече се измътили пиленца.

— И ти не ги ли отнесе на бакалина? — разсмя се Гива.

— Не, изтичах у дома. Каква радост беше! Мама вече мислеше, че пор или куче са изяли пъструшка.

— Много ли искаш да имаш книжки?

— Ех, не ме питай! — натъжих се аз.

— Тогава ще се сдобиеш с книги — заиграха дяволчета в присмехулните очи на Гива. — Ще видиш, навръх Великден ще ти направя истинска търговия.

— На Великден ли?

— Разбира се. Оня червенокос дявол, който ти е продал „Три торби смях“, на Великден приема не само цели писани яйца, а и счупени; много е лаком за яйца — начука ги в паница, посоли ги и ги яде с лъжичка като каша. Аз съм го виждал!

— Е, та какво от това? — съвсем не разбрах накъде Гива тегли въжето.

— Как какво? Ами със счупени яйца ще си купиш книги.

— Откъде, ще ги събера тези счупени яйца?

— Ще ги изпочукаме в черковния двор — уверено казва Гива. — За Великден ще ти направя воценка^[1] и ти ще спечелиш цяла торба писани яйца, каква ти торба — цял чувал!

— Не ми трябва чувал.

— Добре де, ти сам ще видиш колко ти трябва. Важното е, че ще ти уредя истинска търговия, а не онова „щом се продава, вземай!“ — пак се разсмя и замахна с млатилото Гива.

На велики четвъртък в нашата барака тайничко се заехме с работата. Гива проби внимателно с дебела игла дупчица в яйцето, вкара в нея стръкче класатица и изсмука белтъка и жълтъка. После вече у тях размекнахме на огъня парче восък, късайки парченца от него, изтегляхме съвсем тънки нишки, напълнихме с тях кухото яйце и го поставихме с остроото над огъня. Когато восъкът се разтопи, изстудихме яйцето, боядисахме го и се подгордыхме: воценката стана великолепна! Пазете се сега, книжки от бакалницата, не ще се изплъзнете от ръцете ми!...

Ето че и Великден зазвъня с всички камбани отгоре, а долу по земята настла незабравки. В черква упорито стояха старите, а около черквата се срещаха младостта и любовта, там лудуваше и нашето детинство. При черквата под мощните ясени се срещнах с Гива. Той вдигна вежди, хвърли поглед на воценката ми и шепнешком попита:

— А торба взе ли?

— За какво ми е?

— Къде ще слагаш счупените яйца?

— В джоба.

— Е-е, няма съобразителност, както казва Юхрим, в твоята глава. Колко ще сложиш в джоба си? Пък и ще станат там на каша. Искрах да ти направя истинска търговия, пък ти... — и той недоволен се извъръща към своите другари.

Пръв подскочи при мене Иван на Микола. Той здраво стиска в ръка боядисано с елшова кора яйце и разпалено запитва:

— Ще се чукнем ли?

— А, не, ще почакам — без желание отвъръщам, че може ли да мамя съседа си? Така или иначе, но аз имам воценка.

— Че кого ще чакаш? Може би вчерашния ден, а? — смее се Иван. Той вече бе успял да събере цял джоб счупени яйца. — Може би трепереш за своето яйце? — и хвърля око към моята воценка.

— Какво има да треперя?

— А може би от него си се излюпил? — кикоти се и ме закача тантурестият Иван, а до неговия чип закачлив нос се появяват и изчезват две дупчици.

Аз пребледнявам:

— Така ли? Дръж здраво!

— Държа и треперя! — смело подлага той стиснатото в пестника си яйце.

Чуквам леко Ивановото яйце, но нито неговото, нито моето се счупва. Тогава удрям по-силно — и по моята, и по неговата воценка плъзват пукнатини като паяжинки. Отначало гледаме със съжаление провала на нашите хитрувания, а после започваме да се смеем — Иван се развеселява, а аз се натъзвавам изведнъж, защото пропадна надеждата ми за книжките, които си кротуват сред гвоздеи, синка и боя, без да знаят как тъгува за тях нечия душа. Дори истинската търговия на Гива не можа да помогне. Когато не върви, не върви!

Затова се принудих днес да се отнеса до бившия писар Юхрим Бабенко, когото хората зад гърба му наричаха развейпрах, хаймана, блюдолизец и интригант. Обаче това не пречеше на Юхрим да се смята за най-умен в село и да чака кога ще удари неговият час. Все се мъчеше да се издигне на каквото и да е началническо място и където можеше, тихомълком хапеше и клеветеше онези ръководители със свитки и с шинели, които едва можеха да се подпишат, но в революцията се бяха подписвали за новата власт със собствената си кръв. Единствено хубавото нещо у Юхрим беше неговият почерк. Просто чудно е как такива красиви букви побираха разните мръсотии, които излюпваше Юхримовата глава.

Сега Юхрим се перчи с писарската си ученост, надува се сред момците, яде семки и се подиграва с момичетата, които с песни „садят босилек“ — тревата на младостта. Само в песните може да става така, че в първия час момичето сади цветето на любовта, на втория час го полива, а на третия час откъсва цвете за своя сватбен венец и с него отива при годеника си.

— Чичо Юхрим — плахо докосвам ергенина за франтовски скроените му бричове, в джобовете на които спокойно би се побрало по едно прасенце. Тъкмо тогава у нас бяха на мода бричовете — колкото по-широки, толкова по-красиви.

— С езика си говори, но не пипай, че ръцете ти не миришат на тоалетен сапун. — Юхрим заканително вдига десния си показалец, а с лявата ръка оправя засегнатия си брич. — Какво искаш, негоднико? Да не искаш да се христосваме по параграфа?

— Не — смутено гледам кръглите бузи и стиснатите устни на Юхрим.

— Защо се навираш? Какво ти е дошло на ум? — с удоволствие сам слуша словото си.

— Имате ли книжки?

— Прочитни или с разсъждения?

— Не, може би имате без разсъждения...

— Всякакви имам аз, а тебе какво те интересува, сукалче? Доколкото разумявам, сватове не можем да бъдем.

— Защо не? — ставам по-смел аз. — Може би ще се спогодим някак си?

— Може би с каиша — развеселява се момъкът. — Домъчняло ти е естествено за него, нали?

— Не много. И какви книжки имате?

— Възможни и дори невъзможни — спомня си нещо Юхрим и се киска. — Но аз знам, че най-много ще ти допаднат „Приключенията на Том Сойер“. И тях ги има чичо ти Юхрим.

Чак сърцето ми се разтуптя, защото толкова бях слушал за тези приключения, а сега попаднах на следите им. В погледа ми почва да свети жална молба и аз започвам да подражавам на Юхримовите думи:

— Чичо, а вие не можете ли естествено да ми дадете „Приключенията на Том Сойер“? Възможна ли е, или невъзможна такава възможност?

Но с това мое усърдие само си навредих: Юхрим изведнъж се начумери, а гласът му заскърца като вратня:

— Започваш да се подиграваш с по-големите, а, драко? Отде се извъди такъв палавник? Внимавай да не ти стане тясно сега!

— Какви подигравки? Отде накъде, чичо? Може ли да се присмива човек на по-големите, и то навръх Великден?

Думите ми сигурно са били толкова чистосърдечни, че Юхрим се поуспокои малко.

— Има ги такива недодялани, които си нямат нито понятие, нито елеганция, а само си измудрят подигравки — сърдят се някому очите и

устата му, обкръжени с груби гънки.

— Аха — съгласявам се аз. — Е, ще ми дадете ли „Приключенията на Том Сойер“?

— А защо ти са на тебе?

— Да ги чета.

— Да четеш ли? — свива тесните си рамене момъкът, сякаш съм казал нещо неприлично, и измъква от шепата слънчогледови семки една тиквена. Тя го навежда на някаква мисъл и той се навежда към мене: — Добре, сукалче, ще ти дам да прочетеш книгата, а ти донеси за това на чичо си Юхрим четири чаши тиквени семки. Точно ги мери, че и аз ще ги меря. При мене е така — с измама няма да минеш.

Надеждата ми се разпилява из черковния двор, но аз се хващам за парчетата от нея.

— Чичо Юхримере, може ли да ви донеса наесен семките, че откъде ще ги намеря сега?

— И книжката ще почака до есента, не се страхувай, мишките няма да я изгризат. Запомни: чичо ти Юхрим естествено обича печени тиквени семки. — Той ми обръща гръб, наперено оправя брича си, фуражката си и започва да се хили на момичетата.

А ти стой в черковния двор и си блъскай главата откъде да намериш семки на Юхрим, макар че той от момичетата само тиквени семки да иска. Ама пък толкова без късмет съм се родил, че няма накъде! Не напусто мама казва, че който се роди през май, цял живот ще се мае. И за известно време моят Великден се помрачи, докато не се качих с такива като мене немирници на камбанарията. Тук се налудувахме край камбаната и ушите ни останаха цели: на Великден дори звънарят уважава ушите и перчемите ни...

Веднага след празниците забелязах, че мама, преди, да облече блузката си, се опасва с нещо платнено, прилично на много дълга, тясна торбичка.

— Мамо, какво си слагате? — учудих се аз. — Какъв е този женски пояс?

— Глупчо — усмихна се мама, обърна се и бързо завърза своя фантастичен пояс.

— Кажете ми, мамо.

— Какво да ти кажа? Така пригрявам на себе си тиквеното семе.

— Тиквено ли? — недоверчиво поглеждам майка си за всеки случай, да не би да е научила за разговора ми с Юхрим и сега ми се присмива. Защото у нас, и у дома, и в село, никога не свършваше шегата и пиперът на езика.

— Казах ти, тиквено.

— Да не би да е заболяло, че трябва да го загревате? — предпазливо подпитвам, за да не попадна в капан.

— Глупости говориш. Нося ги така, за да се пробуди по-скоро животът у тях и тиквите да станат по-големи. Нали си виждал, че нашите тикви лежат като прасета?

— Виждал съм.

— Ето, точно за това, загреването много помага.

Но мене не ме интересува толкова загреването, колкото самото семе. Виж, ако мама загубеше пояса, Юхрим щеше да има какво да лющи, а аз какво да чета. И моите мисли се завъртяха около пояса като пеперуда около пламък. Знаех си, че се върти същата онази глупост, която не излиза „ей оттук“, но вече нищо не можех да сторя със себе си.

И може би дълго щях да мъдрувам около тоя пояс, ако неочаквано не беше ми провървяло: днес мама взе да изважда от килера, от скрина, от раклата, изпод гредата на тавана и дори иззад иконостаса своите вързопчета. У тях се намираше всичко, което после щеше да поникне, да цъфне, да се наkipри и да плъзне по цялата градина: краставици, бял, пъстър и лилав фасул, грах без шушулки, фий, черно просо за разсад, жълта и червена царевица, зеле, цвекло, мак, моркови, магданоз, лук, чесън, нахут, слънчоглед, повет, невен, камшица, карамфил и още какво ли не.

Мама радостно подреждаше богатството си, хвалеше се със силата му и вече се виждаше в градината посред лято, когато росата радва нозете, а разнообразната зеленина — очите и ръцете. Аз също мислено се вмъкнах сред граха или привеждах към себе си веселите цветове, но това не ми пречеше да се заглеждам най-много във вързопчетата с тиквени семки. Те бяха доста големи и нещичко можеше да се вземе от тях. За да не се мъча повече, поисках малко от мама, но тя се поскъпи и ми даде само една стиска:

— Не може повече, Михайлик, защото това е за семе!

В нейната уста и в сърцето ѝ семето беше свята дума. И макар тя неведнъж да се оплакваше от своята селска съдба с нейните вечни спътници — лишения и нужди, — все пак нищо не обичаше толкова много, колкото земята. Мама вярваше, че земята знае всичко, което говори и мисли човек, че тя може да се сърди и да бъде добра, и насаме тихичко разговаряше с нея и ѝ доверяваше своите радости и мъки, молеше я да роди, да има за всекиго — и за работливия, и за мързеливия.

Когато в градината се покажеше първата пъпка краставица или цъфнеше обърнатият към слънцето слънчоглед, мама ме хващаше мене, още малкия, за ръка и ме водеше да се порадвам на това чудо и тогава в нейните синкави очи се събираше толкова радост, сякаш тя беше пазител на съкровищата на цялата земя. Тя първа на света ме научи да обичам росата, леката утринна омара, опияняващия селим, мащерката, маковия цвят, есенната офика и калината, тя първа ми показва как плаче от радост дървото, когато идва пролет, и как нощува в разцъфтения слънчоглед замаяният бръмбар. От нея най-напред чух за калиновия мост^[2], към който и досега ме тегли и мисъл, и сърце...

Забравила за мене, мама започва тихичко да разговаря със семената — едни хвали, други жали, трети дори мъмри.

— Ах, грахче, грахче, защо миналата година завъди червеи? — укорява тя едрите грахови зърна. — Внимавай тази година да не сториш същото. А ти, бобе, какво си почернял, каква ли те грижа яде?...

Отвън влиза дядо, гледа какво става на масата и се подсмива:

— Започнаха женските магии.

— Тате, може ли така да се говори? — сякаш се страхува, мама. На нея още ѝ се вижда чудно, че дядо държи не толкова за земята, колкото за занаята си.

— Не може, не може — веднага се съгласява свекърът.

В това време на улицата скрибуца каруца и край нашата врата спират измършавели коне. Дядо се взира в селянина, който слиза от колата, и добродушно се шегува:

— Като си помислиш, и ние не сме прости хора: и при нас идват министри!

— Какви министри? — стряскам се веднага аз, надявайки се да чуя нещо любопитно. Дядо сочи с пръст през прозореца:

— Виждаш ли този чичо с цървулите, който отваря вратата?

— Виждам.

— Това е министърът.

— Така ли? — смея се аз.

— Не се смей, истински министър виждаш — укорява ме дядо.

— Говорите си! Не съм ли чел и не съм ли виждал в списанието „Нива“ какви са били министрите?

— А за такива не си чел и в списания не са ги печатали. — Дядо излиза от къщи, а след него изтичвам и аз, защото не всеки ден идват у нас министри, ако не си измисля дядо.

Непознатият селянин с умен поглед сърдечно се здрависва с дядо, пита го как е със здравето, а след това заговорват за времето и есенниците, за непознати за мен хора, за разрухата и глада на Юг, за политиката, за бандитите и за чужбина, която все поглежда към нас с ненаситни очи. Не, откъдето и да го погледнеш, чичо Стратон не прилича на министър. Най-после той пита дядо дали може да му пригоди за работа дървения плуг.

— Дървен ли? — попита дядо.

— А откъде ще намериш железен? — начумери се чичо Стратон. — Цялото желязо отиде сега за хорска смърт, а за живот нищо не остана.

— Истина е — въздиша дядо. — Къде ли не лежат нашите деца с желязо в гърдите...

— Трима братя имах и нито един не се върна от война. Най-големият чак във Франция загина. Та мъката си е мъка, а трябва да се оре, да се сее.

Приближаваме се към колата, в която лежи саморъчно направен плуг. И корпусът му, и плужникът, и колесарката — всичко е направено от дърво. За първи път виждах такъв странен плуг.

— Рядко жито — по своему казва дядо. Всяко нещо, което не му харесва, за него е рядко или без корен. — Че във вашето село няма ли добър майстор?

— Такъв като вас няма. Комуто и да го дадеш, ще направи от дървото трески, затова дойдох при вас.

— Ще трябва да помогнем на човека — малко небрежно махна с ръка над плуга дядо. — Палешник и резец ще се намерят ли у тебе?

— Палешник нямам, но резец може би ще стане от австрийски щик, а? Излят е от хубава стомана.

— Дано дяволите на онзи свят в катрана да ги варят — кълне някога дядо. А аз знам, че това се отнася за империалистите и милитаристите, само не знам каква е разликата помежду им.

Когато дядо отиде в работилницата да намери нещо за палешник, аз тихичко казах на чичо Стратон:

— А когато вие дойдохте, дядо реши да се пошегува с мене — и замълчах.

— Как искаше да се пошегува? — сети се да ме запита чичо Стратон.

— Няма ли да ми се сърдите, ако ви кажа?

— Ами може би няма.

— Той каза, че сте били уж министър.

— Е, да, бях министър — усмихна се човекът и погледна цървулите си.

Внимателно го гледам, но не личи да се шегува с мене.

— И къде бяхте тогава министър? В Санкт-Петербург ли?

— А не, малко по-наблизо — присвива очи чичо Стратон.

— Сигурно в Киев?

— Не, още по-близо — играят очите му и всичките дванадесет златисти петънца, които весело са се разпилели в зениците му.

— Тогава във Винаца? — съвсем разочаровано гледам чичо Стратон.

— Още по-наблизо — в нашето село!

— И каква е тая мода възрастните да мамат малките — казвам обиден и като махам с ръка, тръгвам към къщи. Но на рамото ми натежава силната ръка на чичо Стратон.

— Почакай, невернико, никой не мисли да те мами. Самата истина ти казвам, момче. В столицата живееха господарските министри, а ние бяхме селски.

— И бяхте заедно с тях ли?

— Не, ние бяхме против тях.

— А с какво се обличахте?

— С това, което имахме: едни с кожуси, други — с киреи, трети — със свитки, четвърти — с чумарки. Който имаше ботуши, ходеше с ботуши, а някои и с цървули.

„Свят широк, хора разни!“ — би казала за това мама.

— И за кого държахте вие? — разпитвам по-нататък аз.

— За своята собствена селско-бедняшка република.

— Голяма ли беше тя?

— Три села и две махали. Но немците, австрийците и хетманците си имаха много неприятности с нас — никого не пускахме у нас, докато не ни разбиха.

— Сега вие, чичо Стратон, не сте ли министър?

— Не, сега съм от комитета на бедните — смее се весело чичо Стратон. Изглежда, той ни най-малко не се тревожи, че е изгубил министерската си титла, а не така, както някои днес.

Сбогувахме се с чичо Стратон вече като приятели — той ме кани да ида с дядо в тяхното село. И досега там си стои къщичката, където са се събирали всички селски министри, а техният министър-председател и сега е начело, но вече в околийската потребителна кооперация.

Чичо Стратон току-що беше поел за дома си, у нас дойде епитропът. Дядо казва, че той е тлъст като гъска наесен, а походката му е като на патица. Като си спомних това, аз веднага се захилих, а епитропът подозрително ме поглежда и мърда дебелиите си устни. После тихо въздиша и започва да се оплаква нещо от политиката. Епитропът смята себе си за необикновен политик, защото поглежда вестника, който получава попът, и дори е нагълтал от него десетина неразбираеми нито за него, нито за другите думи и ги подмята където трябва и където не трябва.

От международните събития той преминава към солта и газта, които никъде не могат да се купят сега.

— Дали същото това море при болшевиките парадоксално пресъхна, или пък Антантата изнесе по тезиси солта за буржоазията? — дрънка си своето епитропът.

Но и дядо също така деликатно го чукна:

— Вие пък постъпете така: впрегнете по тезиси воловете в колата и парадоксално — хайде на морето. Там всичко ще разберете, а отгоре на това и сол ще си докарате.

Епитропът не харесва това, че дядо поема неговия научен език и говори вече с обикновени думи:

— Ще тръгнеш за вълна, а ще се върнеш остриган, защото едно такова временце е сега, никъде никакъв ред не съществува. Пък и откъде накъде да има ред, когато сега не само сол, ами дори народ няма.

— Я се опомнете, човече! Защо да черниш плета посред бял ден? — захвана дядо да вразумява епитропа. — Къде, според вас, се е дянал народът?

— Попитайте болшевиките за това. Преди всички бяха хора, а сега станаха кулаци, средняци и бедняци.

— А при онзи „по божия милост“ вие не виждахте ли бедняци? Или тогава дори козите в злато ходеха?

— Козите тогава в злато не ходеха — отбива подигравката епитропът, — ама което беше мое, мое беше, а сега никой не може да се оправи къде е мое, къде твое и къде наше. Ето на, Себастиан вече нарязва на комбедите Илцовската земя, а няма ли, когато властта се смени, и на него да му нарежат резки по едното място, а?

— Всичко става — съгласява се дядо. — Понякога дори и за дълъг език се появяват някоя и друга рязка на едно място.

— Ама аз нямам нищо против да нарежат Илцовската земя, помещническа земя е тя — хитрува епитропът, — ами ако започнат да делят нашата прадядовска земя...

— Много надалече пуснахте кокошките си... по някаква работа или за политика дойдохте при мене?

Епитропът се чумери, клати глава и въздиша:

— Ами трябва да ми направите едно колело, ама такава беднотия ме е налегнала...

— Защо тогава не се запишете в комитета на бедните? Там помагат по мъничко на бедняците — съветва го дядо. А лицето на епитропа се покрива със сивкава руменина.

В този миг на прага излезе мама. Тя хвърли поглед към двора и тръгна към съседите. А пък аз само това чаках: веднага се втурнах в стаята да търся тиквени семки. В очакване на своя ред то беше на печката. Погледнах през прозореца, разгърнах двете вързопчета и с вълнение гледах отбраните, обкръжени с ивици семена, които дишаха в прозрачни леки ципици.

И защо сега не беше есенно време, когато удрят тиквите право на земята, а след това изваждат хлъзгавото семе от златистите им пазви?

Кой би обърнал внимание тогава на четирите чаши, които трябва да дам на Юхрим? Ами сега какво ще стане? Вързопчетата наистина не са мънички, може би ще се размине някак си? Знам, че само заради едната тази мисъл трябва да ме натупат, но не мога да преодолеея изкушението.

Скочих на пода, взех от полицата ръбеста водна чаша и изтръпнал започнах да отмервам семена — две чаши в единия джоб, две в другия. Отначало те ми се сториха парещи и тежки като камъни. Трябваше да завържа на кръст вързопчетата и да ги наместя точно така, както си бяха. Когато пак слизам на пода, от иконостаса строго ме гледа и заплашва с пръст беловласият бог-отец, единственият свидетел на моето грехопадение.

Със страх и тъжна радост, която се промъкваше през всичките ми тревоги, аз изскочих на пролетната улица, където от всяка локвичка искреше частица слънце. Сега то пилееше на всички страни топлина, разпръскваше лъчи, сред които на сините къщурки им беше така весело, сякаш някой ги канеше на танц. Край плетищата вече извисяваха стебла коприва и бурени, а над тях бяха набъбнали и блестяха смолести вишневи пъпки. Потънал в своите мисли, излизам на друга улица и в същото време чувам отстрани груб мъжки глас:

— Дал бог добро, жено. Бог! Той е по-богат от нас.

Тези думи потъват в кучешко ръмжене и тежко дрънчене на синджир. Поглеждам към този двор, заобиколен с гъст, висок плет, зад който затихна човешкият глас, подхванат от кучешкия лай. Сред лаенето чувам вече от пруста:

— Откъде са те?

— Като че ли са от Херсонско — равнодушно отговори първият глас. — Скитосват всякакви, а ти само им давай ту парче хляб, ту картофче.

— Кога ли ще дойде край на тази съсипия?

От двора уплашено излиза все още млада жена с дълбоко хлътнали очи, одрипавяла и с овехтели обуца. Очите ѝ шарят по земята, а продълговатите ѝ вежди са литнали нагоре. Отстрани до нея се гуши босоного момченце без шапка. По техните страдалчески, изтощени лица са легнали сенките на дълги пътища и глад. Жената спира пред мене, с попуканите си пръсти оправя своята забрадка и в черните ѝ очи напират мрачни сълзи...

И днес още помня оногова, който отказа на една майка и на детето ѝ парченце насъщен хляб. Той беше богат и набожен човек, през чиито ръце минаваха подгонени от глада катеринки, петровки, златни империали и сребърни рубли с големите глави на дребния цар.

Помня налятатата снага на този богаташ с образ и брада на светец. Неговите ниви, ливади и горски имоти винаги раждаха добре и само душата му беше на угар. Не споменавам името му само защото е вече покойник...

Скръстила ръце на гърдите си, жената плахо се озърташе и търсеше къща, която няма да я посрещне с озъбена кучешка сюрня, а детето ѝ ме поглеждаше недоверчиво под вежди. На тънкото му вратле се поклащаше възтежка за него глава, покрита със сплъстени извити къдрици. И тогава се сетих за семките. Измъкнах една шепка и я подадох на момченцето. То с две ръце сграбчи семките, а после погледна майка си. Тя му кимна и въздъхна точно така, както въздиша и майка ми понякога в лоша година. После изсипах в полата на ризата му семките от единия джоб и бръкнах в другия. Но жената ме спря:

— Благодаря ти, дете, не трябва повече, ох, не трябва! — Наведе над мен печалните си очи, литналите си вежди и аз усетих на бузата си докосването на устните ѝ и сълзи. — Дано, дете, винаги, винаги да ти е добре сред хората.

Така ме покъртиха сълзите и думите ѝ, че аз едва ли не заплаках от жал...

Може би тогава над мене приведе глава не тази жена, а моята селска участ с дълбоки очи?...

Още веднъж ме погледна тя с печалния си поглед и тръгна със сина си право към моята улица. Сред вишневите клони още веднъж-дваж се мярна нейната забрадка и изчезнаха и жената, и нейните дълбоки очи, и момчето с къдриците. А аз като насън дълго гледах след човешката мъка.

От двора на богаташа излиза дълга, предълга черна свиня, на врата ѝ се поклаща дървен нашийник, а по него, по муцуната и копитата на свинята е засъхнала картофена каша.

„А ти само им давай ту парче хляб, ту картофче“ — съска в ушите ми гласът на богаташа и аз с отвращение се отдалечавам от гъстия висок плет и затворената врата...

А накъде сега да вървя? Да се върна у дома или да ида при Юхрим Бабенко? Може би ще се отпусне и за две чаши семки ще ми даде да прочета книгата? Няма значение дали ще успея, но може да си потичам. И аз вече тичам от улица на улица, а насреща ми ветрецът

хвърля зелени върбови клонки и слънчеви лъчи, които се мяркат в клонака.

Намирам Юхрим във втората половина на къщата. Сега той не е вече с брич, а с всекидневни износени панталони, седи на скамейката и с показалеца на дясната си ръка изтръгва от балалайката нещо като стон, нещо като ръмжене и съпровожда това с тактуване и с пеене:

*А защо си ти глупак,
че пари си нямаш пак.
И защо пари ти нямаш пак?
Затова, че си глупак...*

На масата пред Юхрим има голяма като гърненце мастилница, от нея стърчи дебела писалка с изгризан край, а отстрани лежат няколко изписани листа хартия. Вероятно Юхрим и сега „шари“ някакъв материал и за да пише по-красиво, забавлява се и с музика. Като ме видя, старият ерген отметна косата си настрани, откри издутата си жила на челото и се засмя:

— Ето че и тиквеното семе, разбираш, самичко по всички параграфи дойде у дома. Отгатнах ли, бебко?

„Какво толкова му е харесало да ме нарича «бебко»?“

Юхрим забелязва мълчанието ми и повтаря въпроса си:

— Отгатнах ли?

— Малко отгатнахте — измърморих аз.

— Защо пък малко? — чуди се момъкът.

— Защото така се случи.

— Какво така ти се случило? Не са ли четири чаши, както бе казано по-горе? — ококори се Юхрим.

— Само две.

— Тогава и ти не отгатна малко: от тази върба естествено свирка не става! — намръщи се Юхрим, отметна глава и отново започна да мъчи балалайката.

— А може би ще почакате за остатъка до есента? — дума по дума повтарям мамините думи, когато тя се моли на бакалина в градчето.

— Я го виж умника! Наесен сам ще си намеря способ откъде да взема семки — немилостиво отрязва старият ерген, без да ме погледне дори.

Какво ми остава да правя тогава? Да слушам воя и квиченето на струните или „ай със здраве“ и през вратата? Нахлупвам каскета, обръщам се и хлопвам мандалото.

— Почакай, бебко! Дай да видя какви са ти семките! — изведнъж така ми изкрещява Юхрим, сякаш съм оглушал от неговата музика. Идва при мене, бръква в джоба ми, слага една семка в устата си. Тя само хрусна и люспата изпълзя от изрязаните устни по брадата на Юхрим. — Нищо, може да се гризкат, естествено. А пък аз — кога ли не съм губил — ще ти дам за тях да четеш приказки. „Приключенията на Том Сойер“ ще вземеш, когато забогатееш. Даваш ли си ръката?

— Дайте си вашата тогава! — веднага се зарадвах аз.

Юхрим подава отворената си длан, аз удрям по нея със своята и добавям:

— За „Приключенията на Том Сойер“ две чаши сега и четири наесен.

— Не се прави на циганче — прекъсва пазаренето Юхрим. — Всяка книга си има свое време и своя цена.

— А не бихте ли ми дали „Приключенията“ поне за един ден?

— Недей да просиш, недей да молиш! — опира се Юхрим като кол на плет. — Взимаш ли естествено приказките?

— Взимам ги естествено — още веднъж пляскам ръката на момъка.

Той изтърсва от джоба ми семките, после изважда от обкован с желязо сандък книжката и великодушно изрича:

— Взимай и знай по всички параграфи моята добрина. За колко време ще прочетеш приказките?

— За четири дена.

— Тогава донеси я в неделя. Няма да забравиш — в неделя!

— Че в неделя няма ли да излезете на разходка?

— Сутринта до обед естествено ще си бъда у дома. Запомни: не я ли донесеш навреме, ще ти пати официалното място. — Лицето му

става зло, сякаш вече съм успял да задържа книгата.

От страх да не попадне пред очите на мама (ами ако тя е отишла при семената и сега само мене чака?), отидох в долчинката на Щуковия вир, където водата си играеше на криеница със слънцето, облаците, сенките и ветреца. Понякога в нея подскачаше риба и избиваше кръгове чак до мостчето, което с единия край се опираше на старо колело, а с другия — на брега. Сега никой не переше и аз изтеглих мостчето, наместих го по-удобно на пясъка и започнах да чета. Отдолу ме обгръща светът на приказките, а отгоре — приказката на пролетта. И толкова хубаво ми беше в техните обятия, че аз даже не усетих как слънцето малко по малко, бе преполовило небето.

Едва тогава си помислих със страх за родния си дом и за да избягна обиди и упреци, хрумна ми, че по-добре е да набера в долчинката лапад за супа. Току-виж, че те и похвалят за това... И пак взе да ми идва на ум тиквеното семе. Когато съвестта ти е нечиста, с нищо не можеш да я измамиш...

Натъпкал пълен джоб с млад лапад, аз вече по-спокойно тръгнах към дома. Ето я и нашата къща. Какво ли чака там моята пакостна глава? Този път много не се мъча да прескоча тичешком плета, а спирам пред него и гледам какво става на двора, в зеленчуковата и в овощната градинка. Между ябълковите дървета снове баба и сянката ѝ. Сега лицето на баба е такова, сякаш се моли. Така е, защото тя много обича градината, грижи се и страда за нея, всяко присадено клонче в нея е здраво завързано с парцали, накъсани от ръкавите на нейни ризи. А под сайванта, наведен над едно дърво, дядо нещо майстори. Фуражката е паднала от главата му и ветрецът си играе на воля със стария пооредял перчем. И щом ме забелязва, дядо отначало се чуди, а после пръхти:

— Ето че загубеното се намери! А ние вече мислехме, че кръвопийците са те пипнали някъде.

— И защо е трябвало да мислите такива невероятни неща? — радвам се аз, защото не изглежда, че ме заплашват гръмотевици и светкавици.

— И къде се губи цял ден? Че бива ли така, дете? Гледах, гледах да те видя, а после почнах и да се тревожа.

— Я?

— Ето ти и едно „я“. Поне да бе казал, глупчо, някому къде отиваш. Да видиш какво нещо съм ти направил! — Дядо вдига големите си рошави вежди и вече добродушно се усмихва.

— Какво сте направили? — предварително се радвам аз.

— А какво искаше ти?

— Вятърна мелница.

— И какво ти казах аз?

— Казахте ми: каквото поискаш, това ще направя, защото нивата ми не е засята с такива внуци — съвсем точно повтарям дядовите думи, тъй като много ми бяха харесали.

— Виж го, как е запомнил! — смее се дядо, после вдига капака на един нов пчелен кошер и изважда оттам истинска вятърна мелница. Ама каква! На покрива ѝ е разперил крила и гордо вдигнал глава млад лебед. Струва ти се, ей сега ще се откъсне от покрива и ще литне в небето.

— Ох, че е хубаво! — изтръгва се от мене.

— Хубаво, казваш, а? — радостно пита дядо.

— Много хубаво.

— За тебе се потрудох — подава ми играчката дядо. — А сега бягай у дома.

— А мама как е? — питам и плахо поглеждам прозорците.

— Както, винаги: отначало се сърдеше, а после се разтревожи и обиколи съседите да пита за тебе. Върви.

Аз тихичко отварям къщната врата, която отвън мирише на офиса и на кюспе, а отвътре — на хляб и на кравайчета, окачени по всички прозорци. Край масата пак виждам наведеното над вързопчетата лице на мама. Тя се взира в някакви семена и нещо шепнешком им говори, сигурно ги моли добре да се хванат и да родят. А най-близо до мама са вързопчетата с тиквени семки. Веднага ми изстина под лъжичката и наострих уши. Вече се канех да се измъкна, но в това време мама ме видя.

— Най-после — каза тя с укор. — Ох, деца, деца... — вдига над синината на очите си онези черни ресници, от които падат сенки на скулите ѝ дори.

— Аз пък, мамо, набрах в долчинката лапад. За цяла супа ще стигне!... — искам веднага да прехвърля мамините мисли на нещо друго и изтърсвам на скамейката всичко от джоба си.

Но каква несполука: заедно с лапада от джоба ми изхвъркнаха две тиквени семки и паднаха на пода като сребърни пари. Уплашено погледнах мама, но не долових в лицето ѝ гняв. Тя спокойно, малко тъжно ме попита:

— Михайло, от тези вързопчета ли даде семки на момченцето от гладуващите краища?

— От тях — наведох очи и опрях гръб на вратата.

Мама помръдна устни, от които не слизаше горчивината, и дълго-дълго мълча. По-добре да беше започнала да се кара, да се сърди, да ме заплашва, тогава щях да имам някакво основание да офейкам от стаята. А така кой знае какво да правя.

— Добре, синко, че си дал — най-после чувам нейния глас. Тя е замислена и вече не се обръща към мене, а говори на себе си: — Та кой ли на този свят ще помогне на беден човек, кой ли ще му даде резен хляб или лъжица супа? Никой друг освен също такъв бедняк.

От нейните думи чак сърцето ми се превърна.

— Мамо, откъде знаете за момченцето?

— У нас беше онази жена с детето си. Нагостих ги, нещастните, дадох им хлябец за из път. А пък колко хвалеше женицата онова момченце, което дало на нейния Ивасик семки. Досетих се аз, че ти си бил, пакостнико, но нищо не ѝ казах... Ох, Михайле, Михайле, и какво ли ще излезе от тебе?...

— Може все пак нещо да излезе, не се тревожете много за мене — казвам така, както съм слушал от възрастните, отивам при мама, притискам се до нея, а тя въздиша и милва с ръка моята неразумна глава...

[1] Вощенка — натъпкано с восък яйце. — Б.пр. ↑

[2] Калинов мост — в украинските народни вярвания е символ на щастие. — Б.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

— С лодчица и с весла си отиде от нас май. Той взе със себе си и сините дъждове, и буйната зеленина, и славеевите песни, а в село през плетищата надзърна лятото.

Така говори като в приказка моята майка. И добавя, че най-голямото чудо на света става през лятото призори, точно тогава, когато на мене толкова ми се спи. Ето и сега, начумерен и сънлив, стоя сред стаята и не знаей къде и какво да търся. А майка ми, вече цялата в роса, е дошла от градината и кротко-кротко слага ръка на рамото ми, показва ми с очи отворения прозорец и тайнствено ме пита:

— Михайлик, нищо ли, не чуваш?

Дядо поглежда майка ми, подсмива се под мустак и мълчи. А аз гледам синкавата от росата зеленчукова градина, рошавите дървета, валмата мъгла, която се влачи между короните им и земята, едва-едва очертаните стрехи, заслушвам се във всичко, но долавям само утринната жалба на росата.

— Не чуваш ли как лятото е тръгнало из нашата градина? — чуди се мама.

— Не — казвам аз със съжаление, но отведнъж си представям как някъде наблизо с пъстра кърпа, наметната на раменете, широко крачи в мъглата лятото и сънят веднага отлита от мене.

— Хайде да идем и да видим поне стъпките му — пак така тайнствено казва мама и ние излизаме от жилището, мама с усмивка на уста, а аз с прозявка. Току до прага ни поздравява обгърната в роса вишня. — Виждаш ли, днес лятото е докоснало с ръце зърната и те са почнали да червенят.

Гледам вишните и вярно ту тук, ту там се аленеят набъбнали бузки. А мама вече ми показва, че на стръковете грах се е подал още сънен първият цвят, а на крушата ранозрейка се подават крушки, които нещомателно се вглеждат в земята. И лятото е извършило всичкото това чудо за една-единствена нощ и си е отишло, та на разсъмване, когато аз спя, пак да надзърне у нас. Как да го издебна?

— Добро утро, лелю Гано! — При комшулука се подава поповото ратайкинче Мариана. Високо вдигнатите ѝ вежди, красивите венчета на ресниците, модросините ѝ очи, влажните ѝ, полуотворени устни таят в себе си толкова младежка бодрост, че и на мене, сънливеца, ми става по-весело.

— Добро утро, непоседо — усмихва се мама. — Къде си хукнала толкова рано?

— У вас. Може ли?

— Защо пък да не може?

Мариана тръска тежки плитки, прескача през комшулука по момчешки и веднага се обръща да не би да се е закачила полата ѝ. Не, размина ѝ се. Тя дотичва при мама, целува се с нея и ѝ подава нещо завито в кърпа.

— Какво е това нападение още от сутринта? — шеговито се чуди майка ми.

— Не е нападение, а попски бадемовки от господарското тесто — смее се Мариана и святка с белите си зъби.

— Ох, внимавай, девойче, да не ти излязат през носа тези бадемовки. Нали знаеш характера на нашата попадия: все цвърчи като яйца в тиган.

— Не бойте се, няма да обеднее тя. Нали така, Михайлик? — напевно казва девойката и заговорнически вдига високите си, учудени вежди.

— Така е, разбира се — на драго сърце се съгласявам, защото Мариана много ми харесва, пък и в кърпата нещо вкусно мирише.

— Колко са ти красиви цветчетата — заглежда се мама в ръкавите на Марианината риза.

Девойката се зарадва от похвалата и доверчиво каза:

— Нали все нещо хубаво ми се иска и за мене, и за хората — но веднага се усети, засрами се и като кимна към мене, съжали ме: — Раничко го будите малкия.

— Раничко — мама някак заговорнически погледна девойката, — че вече искам да му покажа как призори лятото ходи из село.

— Така ли? — поклати глава Мариана и нещо въздъхна. — Ти, Михайлик, досега не си ли виждал лятото?

— Не съм го виждал, Мариана.

— Е, ще го видиш, времето е пред тебе. Ти днес къде ще пасеш коня, в гората или на орището?

— Където каже дядо.

— Край гората. Знаеш ли Якимовата кошара?

— Как да я не знам?

— Там край градината ще си напасеш коня, а в градината ще си набереш череши.

— Ами, ще набера, когато още не са узрели.

— Узрели са.

— Не може да бъде: вчера колко гора обиколих и навсякъде само зеленище.

— Сигурно са били, Михайлик, черни череши, а лятото вече е докоснало белите, ранозреjkите. Не си ли виждал какви са в Якимовата градина? Едри, едри, а от едната страна бузките им са заруменели. Ще идеш ли?

— За отиване е лесно — поколебах се аз. — Но да не загазя заради тези череши?

— Не се страхувай, аз вчера казах на чичо Яким да ти позволи да си набереш череши, рекох си, че няма да се откажеш от такава работа.

— Благодаря ти, Мариано!

— Няма да се отървеш с благодаря: ще ми донесеш няколко от най-красивите череши за обеци — посочи тя ухото си; засмя се и тихо заговори с мама: — Ех, ако знаете, лельо, какъв сън сънувах нощес!

— Ако ми го разкажеш, ще зная.

Над сините очи на девойката развълнувано затрептяха ресниците.

— Сънувах, че уж съм си в наше село и в нашата къща, станала съм в тъмни зори и меся тесто. Изведнъж до прозореца ми спира пълният месец и се заглежда какво правя. В този миг в стаята влиза леля ми и пита: „За кого, Мариано, месиш тестото?“ А аз тихичко ѝ отвърщам: „Ей на този ясен месец...“ Какво ще кажете за такова чудо?

Майка ми се усмихна така, че и радост, и тъга затрептах на устните ѝ и по лъчистите бръчици около тях:

— Ще ти кажа, Мариано, че скоро ще почнеш да месиш тесто не на попадията, а на своя месец.

— О, все ще измислите нещо такова... — засрами се и се изчерви девойката, а в трапчинките ѝ заигра радост.

— Дано само ясно да ти свети твоят месец — въздъхна мама.

Девојката се наведе към нея, зашепна нещо на ухото ѝ, а после се разбърза:

— Ще бягам, че може да се е събудила моята попадия и вече крещи от леглото: „Кахве!“

— И откъде ли го намира сега?

— Понякога от прекупчици, а иначе мелем сушени жельди. Господарите и свинете ги обичат — засмя се и като вятър избяга от двора.

— Вихрушка и туйто. И откъде, за бога, се взема такава красота и кого ли ще си избере? — усмихна се подире ѝ мама, а после се разтъжи: — Дано ѝ се падне добра половина! Че, не дай си боже, ще налети кой знае какъв и ще стъпче младостта ѝ като цветче на пътя.

Не знам защо, но майка ми винаги оплакваше участието на ратайките, бедните момичета, особено онези, които се задомяваха по чужди краища. Затова младостта едва ли не всеки ден развяваше плитки в нашата къща. Какви ли песни не пееха те с майка ми, какви ли тайни не ѝ повериха. Дори в запомнената с лошо хиляда деветстотин тридесет и седма година, когато над моята, тогава все още къдрава глава надвисна заплаха, мама според силите си денем ме утешаваше със своите и с моминските песни, а нощем под звездното небе молеше със сълзи на очи съдбата да бъде справедлива към детето ѝ...

— Мамо, ще ида днес в Якимовата градина.

— Няма ли да се заблудиш, синко?

— Нали казах, че знам пътя.

— А откъде го знаеш? — чуди се мама. — Аз самата не бих го намерила, струва ми се.

— Не знам защо, но жените зле се оправят из горските местности — казвам аз малко надменно и не си признавам, че неведнъж съм загубвал пътя в гората. Но толкова я обичам, така съм свикнал с нея, че сега си припомням с насмешка дори някогашните неприятности.

А ми се случи нещо, за което и досега никому не съм казвал. Преди русалска неделя ми се случи да водя Сменената през нощта в гората. Понеже познавах нрава на нашата кранта, много се страхувах да не би да се залута някъде на паша или да се намъкне в чужда

градина. Тогава ще я отмъкне някой и после иди, че гони вятъра. Затова измислих да направя така — завързах за крака си дългия повод, нахлупих шапка на ухо и легнах да спя. Сменената пасе и полекичка ме тегли след себе си, а аз ту се събуждам, ту отново заспивам. И сигурно на разсъмване тя се изплашила от нещо си и побягна в мъглата, влачейки ме по земята. Докато скочих на нозе, удряйки се в няколко пъна, от очите ми като от комин изскачаха искри и подпалваха дърветата. Вероятно само мъглата и росата спасиха гората от пожар. Два дена в главата ми бучаха воденични камъни, но аз си траех както подобава на момче...

След закуска праметнах торбата през рамо и изведох от конюшната нашата опака-преопака сива кобила, в чиито сини очи винаги се таи някакво дебнене, тайнственост и онова коварно пламъче, което може веднага да избухне в злоба. Не се иска много ум, та със собствените си пари да се сдобиеш с такава напасть.

Ние дълго, дълго пестихме за един бедняшки кон, а купихме не знам какво си. Излезе странно и смешно.

Когато в дядовата кесия задрънчаха малко парици, той ме взе със себе си и тръгна с Трохим Тимченко на панаир в онова Багринивци, където хората, кой знае защо, не обичаха буквата „г“. Вместо „Грицко“, „грозде“, „гребло“, „гръм“, те изговаряха: „Рицко“, „розде“, „ребло“, „ръм“.

Панаирът започна със срещи и мляскания с роднини, сватове и познати. А понеже дядо ми го познаваха по всички околни села, за него не беше така лесно да стигне до конския пазар: веднага го помъкнаха в онези нелегални „къщурки“, където хората по различен начин оставяха парите си — едни за тях получаваха веселие, други — тъга. Дядо беше тъкмо от онези, които си купуват веселие за сърцето и руменина за страните. Скоро той вече седеше сред приятна компания на маса, чукаше с огнивето искри право над развалената селъодка и пееше своята любима песен:

*Момата кокошка продаде,
та купи лула на казака,
лула за кокошка му купи,*

че вярно казака тя люби.

И после вече цялата компания, забравила пазара и без да зачита уплашения кръчмар, пееше за онази влюбена девойка, която купила на казака за полата — прахан, за гребена — кремък, за сланина — огниво, а за душата си — низа тютюн.

— Хорица добри и славни, на всекиго бог дълъг живот и добро здраве да дава, но защо ви трябва да пеете? — тюхкаше се и се хващаше за повехналите къдрици контрабандистът кръчмар, защото се страхуваше да не му дойдат гости от селсъвета или комитета на бедните.

— А аз и от рая ще се откажа, ако там няма песни. Какво е най-скъпото за бедняка? — залитайки, попита зачервеният дядо кръчмаря.

Той пък, макар и да трепереше, лукаво се усмихна:

— Какво е най-скъпото ли питате? Парите и чашка ей от тая, която се вика веселушка.

— Какво брътвиш ти, нещастен сребролюбецо? — разяри се дядо. — Най-скъпото за бедния човек е земята, вярната жена и песента. Ето, чу ли ти песента за тази мома? Ама какво ли знаеш ти? Наливай и продавай! — И дядо се обърна към земляците си: — Разбирате ли каква мома е била тя? По цял свят търсете, няма да намерите друга, която да е обичала така пушач! Ех, пушачи, пушачи, това ви е паметник вечен!

Всички се съгласяваха с това и започваха нова песен. А в това време идваха все нови и нови хора, на които дядо беше правил я каруца, я шейна, я колела, я сламорезачка. От сивата като дим контрабандна ракия по лицето на едни избиваше пот, а на други — сълзи. И едните, и другите се бършеха с ръкавите си и отново протягаха ръка към нащърбените глинени чаши и сушени змиорки, които заместваха сега каспийската бабушка.

Когато най-послед дядо и чичо Трохим се сетиха, че трябва да купят кон, панаирът полека-лека беше започнал да се разтуря.

— Че кога пък се прекатури този ден? — учуди се дядо.

— Не може да бъде, някой го е скъсил — убедено каза чичо Трохим. — Има ги такива негодници, на които не само хората, ами и

денят им е крив.

— Което си е така, така си е, от тях не мож се отърва.

Стигнали до тази истина, чичо Трохим и дядо, залитайки, излязоха от кръчмата и на непослушните си крака поеха към конския пазар. Пръв им се изпречи един циганин, черен като катран и с остър поглед. Отпуснал поводите, той прекара край нас такъв красавец кон, че всичко трептеше и сияеше по него. Очите на дядо отначало светнаха, а после помрачняха: конят не беше за неговата кесия.

Но на чичо Трохим сега всичко му се струваше възможно.

— Ей ти, чернооки и черновежди, колко ще искаш за твоя хайрсъзин? — клатушкайки се, извика той на циганина.

Циганинът се обърна и доведе до нас коня, който риеше замята с копита.

— Колко ли искам, стопанино? — наляха се с влага очите на циганина. — Ох, по-добре не ми говорете и не ме питайте, не мъчете душата ми, защото това не е кон, а моето сърце. Изчезне ли конят, загубено е и сърцето ми.

— Че защо си го изкарал на панаира? — По лицето на дядо ми се чете искрено съчувствие.

— Не съм го изкарал аз, самата мъка го изкара — опъваше се циганинът с ръце и крака, а неговата мъка го надви и го помъкна с поводите си.

— Ако слушате този наскърбен лъжец, кой знае още какво ще надрънка — пиански се засмя чичо Трохим. — Колко искаш, бърборко, за своето сърце?

— Кому е притрябвало ограбеното циганско сърце? — взе да се оплаква циганинът и да гаси лукавите искрици в очите си със своите ресници като с ветрило. — А за коня искам петдесет златни или сребърни рубли.

— Охо! — само това можа да издума дядо — в кесията му кротуваше една златна петрублевка и шест сребърни.

— А, каква цена ще дадете за този красавец вие, премиловичи господарю? — Циганинът картинно полуизвърна коня, за да видят всички неговата лебедова шия, офицерската кокарда на челото и очите му, които кадифено грееха в проблясъците на привечерта.

— Не ще дадем ние цена, търси, по-богат купувач, човече — тъжно рече дядо.

Но циганинът явно искаше да се пазари. Той насмешливо вдигна очи и мръдна рамо:

— А все пак колко бихте дали вие?

— Колко ли? Десет рубли! — отчаяно отсече с юмрук чичо Трохим. Ръката му сега беше толкова тежка, че целия го повлече настрани. Това учуди чичо, той погледна юмрука си и само рече: „Я виж ти!“

А циганинът веднага се ядоса, рязко обърна гръб и вече през рамо подметна на безразсъдния купувач:

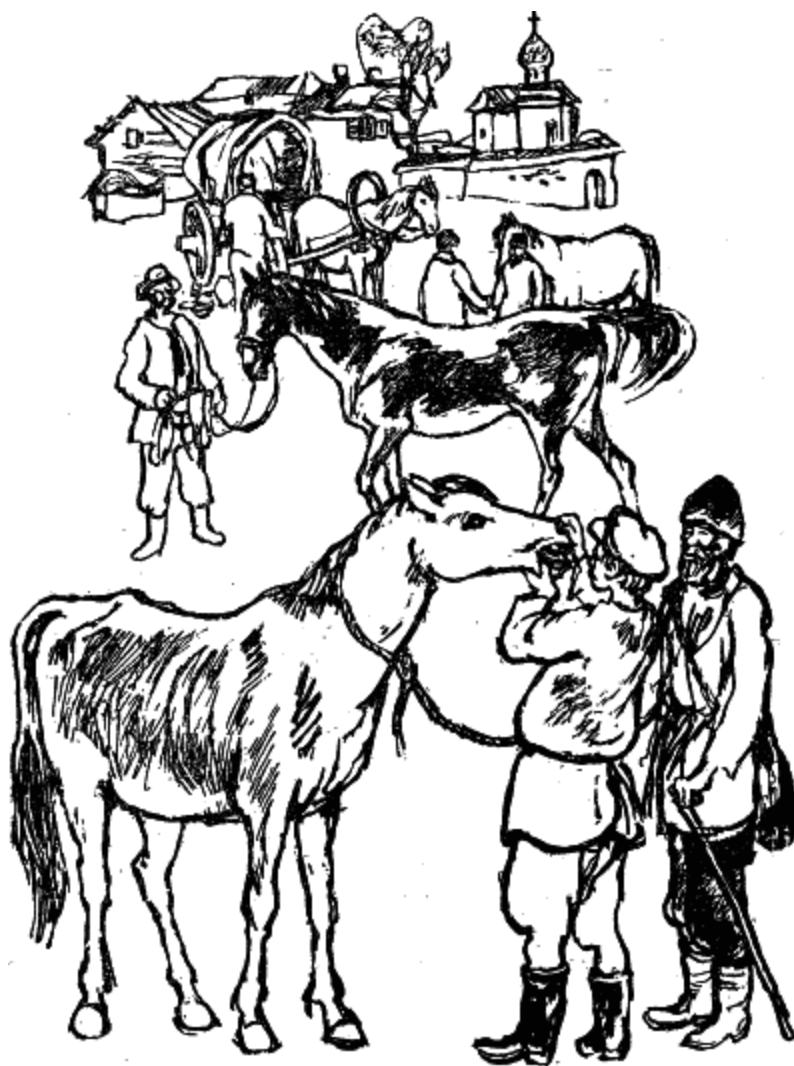
— На панаир винаги ще се намерят двама глупци — единият иска скъпо, другият дава евтино.

— Хей, че злоезично семе, отгоре на това дрънка! — Чичо Трохим заплаши с юмрук циганина в гръб и този път внимателно го спусна надолу.

Ние дълго време се щурахме между конете, но с нашите пари не можеше да се купи нищо свястно. Най-последно, когато вечерта взе да се спуска над селото, а ракията беше съвсем оборила дядо и чичо Трохим, те спряха пред една сива кранта с пропаднал гръбнак, която един дългокрак и също така пийнал, с проскубан калпак селянин държеше с парче връв. Над дългите му мустаци напираше червен като чушка нос, а на бузите му избиваше жълтеникава руменина, замрежена от жилчици.

— Колко струва този бегач? — запита чичо Трохим, проверявайки зъбите на крантата. Тя люто се озъби и за малко не отхапа пръста на чичо.

— Виждаш ли какъв бегач? Огън, а не кон! — развесели се дългият мустак, криейки от купувачите мъничките си, пьянски хитри очи.

— Само че много е шкембест този огън, като китара. Та каква ще му е цената? — вече по-предпазливо се приближи до крантата чичо Трохим.

— Всичките ви пари — без да му мисли, изтърси дългокракият.

— Как така всичките? — учуди се дядо. — Никога досега не съм чувал такава чудна цена.

— Тогава чуйте я сега!

— Та той е пиан и цената му е пианска — едва обърна езика си чичо Трохим.

— Аз ли съм пиан? — възмути се човекът. — Вие сте пиани като чепове на ракиени бурета.

— Никой, мили човече, тук не е пиан — примирително каза дядо. — Всички сме трезви и краката ни, слава богу, стоят на земята.

— Разбира се, на земята — съгласи се дългокракият и пьянски потърка с крак земята.

— Та колко искате за вашия кон?

— Всичките ви пари, всичките до копейка.

— А може би ние имаме само копейки — разсмя се дядо.

— Не ме баламосвайте. Виждам с кого имам работа и кесията в джоба ви виждам. — Той дори тихичко изтананика: „О, вижда бог, о, вижда творецът, че на кофа жито мужик е крадецът.“

Дядо се накани да подхване коледарската, но се сети че трябва да се пазари и каза:

— Щом е така, а не иначе, то остави, мили човече, една рубла за път и за почерпушка.

— За път? — замисли се селянинът и вдигна ръка към охлузения си калпак. — Това може: всеки човек трябва да има нещичко за път. Дайте си ръката и кесията.

Дядо, учуден от този необикновен пазарлък, извади кесията, отвори я: но нещо за миг се усъмни и шепнешком измърмори на чичо Трохим:

— Усещаш ли, че нещо много чудно излиза. Може би това не е кон, а кобила, а?

— Какво говорите? Така да го извъртите! — чистосърдечно се възмути чичо Трохим. — За какъв ме смятате тогава? Аз подушвам коня по миризмата от цяла верста! Моят нос отдалеч подушва конете! Но благодарете и на бога, и на всички апостоли, че ни се падна толкова евтино.

Ето така за десет рубли се сдобихме с кон и си тръгнахме към къщи. А сутринта баба, която първа посети конюшната, влезе в къщи и направо се тресе от смях:

— Демяне, ти поне малко събуди ли се от вчерашното?

— Като че ли се събудих и главата ми не шуми — бодро отговори дядо.

— Наистина ли не шуми? — още повече се развесели баба. — Е, тогава кажи: какво си купил вчера на панаира?

— Пък и питах отгоре! Кон! — гордо каза дядо.

— Кон ли? — повтори въпроса баба и се облегна на вратата, за да не падне от смях. — А защо твоят кон само за една-едничка нощ е станал кобила?

— Какво ломотиш, старо? — стреснато попита дядо. — Как може конят да стане кобила?

— Иди виж!

И четиримата се втурнахме в конюшната. Дядо изведе оттам вчерашния кон, който днес на трезви очи, кой знае защо, беше станал кобила.

— Е, какво ще кажеш сега, Демяне? — Баба започна да бърше с ръка сълзите си от смях.

— Сменена! — само можа да каже дядо и тогава вече се разсмяхме и тримата — баба, мама и аз.

— А той казваше, че носят му отдалеч подушвал конете! Дойде ли, ще го удавя! — страшно погледна дядо нататък, където живееше чичо Трохим, и засрамен, отиде да прави нещо под сайванта.

След това чичо Трохим дълго време заобикаляше нашия двор. Но един ден дойде у дома с един хляб под ръка и бутилка в джоба, като някак странно шареше с очи.

— Я да ти видя носа, който отдалеч подушва конете! — веднага го засече дядо.

— Тука работата не е в носа — отвърна той. — Добър ви ден... Тука, разбирате ли, работата... — Езикът на чичо Трохим сега така се препъваше в зъбите му, а думите му така се цедяха, че мъчно можеше да се разбере нещо свястно. Той дълго, неясно и с извъртане хвърляше цялата вина на злочестата бедняшка участ, която дяволът не засипва с жълтици, а само я опропастява.

— Че замълчи де, Трохиме! — не издържа баба. — Гнус го е човек да слуша такива мърморковци: не говори, а дъвка дъвче. Не обвинявай съдбата и рогатия, а чашката в повече. От нея и двамата сте били оглупели.

— И тя е малко виновна, отричам ли го? Нищо подобно не казвам, но и съдбата си прави своите номерца. Какво ѝ пречило да не дойде при нас?

— Тогава не съдбата, а и трезвен човек не е могъл да се приближи до такива юначаги! — засмя се баба.

Усмихна се и чичо Трохим, който до този момент седеше като вкиснал.

Давенето на злополучния купувач започна с това, че мама се втурна към пещта, а дядо наля от веселушката в глинени чашки с

цветя. И скоро захвана да тананика за онази мома, която продала кокошка, за да купи на казака лула. А чичо Трохим още дълго се оправдаваше пред жените и все нападаше съдбата. Думите му и сега се точеха бавно, но все пак — вече по-весело. Чичо Трохим не обичаше нито бързо да говори, нито бързо да работи. Дори когато веднъж се давеше в яза епитропът, чичо Трохим не се хвърли веднага да го спасява. Той стоеше на брега, размишляваше и спокойно гледаше давящия се. Скъперникът епитроп, като видя, че смъртта се надвеси над главата му, умолително рече:

— Спасявай душицата ми, Трохиме... Сто рубли ще ти дам.

— Но, какви — сребърни, златни или книжни? — запита чичо, понеже знаеше характера на епитропа.

— Всякакви, Трохиме — едва издума скъперникът.

Чичо Трохим спаси нашия свещогасител, но не получи от него нито сребро, нито злато, нито книжни пари, защото епитропът и без това беше в загуба: чичо го беше извлякъл на брега без ботушите. Ех, ако беше измъкнал и ботушите, може би щеше да получи награда от скръндзата. По този случай чичо Трохим му обърна внимание:

— Ако пак ви се случи да се давите, не си обувайте ботушите...

На нашата кобила веднага се лепна прякорът „Сменената“, а на мене се падна да я паса и да се приспособявам към характера ѝ...

Когато стигнах до Якимовата градина, слънцето вече беше започнало по малко да събира росата. Градината беше оградена с прясно рендосан стобор, зад който полегато се издигаше към слънцето висока трева. Сред нея се червенеяха кръстчетата на дивия карамфил, кипреше се горската гайтанка, гордееше се с белите си венчета маргаритката и все някому смигаше нежната, с дълги реснички ветрушка. А над тревата се извисяваха безредно пръснати дръвчета — череши, ябълки, круши и рошави киселици.

На другата половина на градината стърчаха под старчески окъсани калпаци вехти кошери и десетина пчелни сандъка, а до тях се гушеше новичка колиба. Скачам от коня на зелената пътечка и замирам на място: от другата страна на стобора, където гъстата гора е хвърлила сянка, се мярна, пеейки, женска фигура. Наметнатата на раменете ѝ пъстра кърпа, вдигнатите ѝ нагоре ръце и величавата ѝ походка ми спомниха това, което каза майка ми сутринта. Може би наистина това

не е жена, а самото лято ходи из гората, из градините, с песен на уста се навежда над гъбите и ягодите, вдига ръце към плодните дървета?

Жената се скри в гората, а аз шаря с очи дали не е оставила зад себе си някаква следа. До самата пътека надникна цяла купчина млади печурки, малко по-нататък някой бе пръснал из тревата ягоди, а от другата страна на стобора се розовеят сочните зърна на бялата череша. Може би дълго още щях да мисля за тази, която мина през гората, но отстрани звънна крехък смях.

Обърнах се. Край стобора стоеше с кошничка в ръка слабичко, мургавичко осемгодишно момиченце. Очите му бяха кафени, с капчици роса, страните му тъмнорумени, а устните му бяха се издули като розово напукано възелче и се радваха на нещо си. Защо пък и аз да не се усмихна на момиченцето? С удоволствие се усмихвам и притварям очи, защото слънцето попадна в тях.

— А пък аз знам как се казваш — доверчиво казва момиченцето, като си играе с два пръста със стъклено манисто, по което има слънчеви искрици.

— Не може да бъде.

— Ето пък, че може! — показва мургавата редките си зъби.

— Откъде пък знаеш?

— Ами зимъс, помниш ли? — прихна да се смее тя.

— Какво зимъс?

— Забравил ли си как се спускаше с нощвите от хълма?

Сега заедно се смеем, макар че на мене не ми е много приятно да си спомням как завърши това спускане. Но момичето не знае това.

— Помислих си тогава: колко си смел!

— Е, та що — не знам какво да кажа, макар че ми е приятно от похвалата: намери се поне един човек, който не ме упрекна за онова спускане...

— Искаш ли ягоди? — протяга ми пълната кошница, закрепена по средата с пръчка.

Кой не иска да вкуси ягоди, но не прилича на момче да взема от момиче и аз равнодушно казвам:

— Не, не искам.

— Вземи си, аз ще набера още. Тук има много.

Тогава аз пъхам шепи в кошницата и изсипвам ягодите в устата си.

— Нали са вкусни?
— Вкусни са. — Пускам най-последно коня да пасе сам в гората. —
А ти как се казваш?
— Люба.
— Какво правиш тука?
— Пазя пчелина.
— Самичка ли?
— Сама-саменичка — натъжиха се изпръхналите устни на момичето, а веждите му се изпънаха, сякаш някой започна да ги нанизва от средата.
— Къде са баща ти и майка ти?
— Мама шета в къщи, а татко отиде да строи къща. Сигурно късно ще дойдат за мене.
— А ти случайно не видя ли каква беше тази жена, която преди малко отиде в гората? — махвам с ръка към другия край на градината.
— С пъстрата кърпа ли?
— С пъстрата.
— Това е леля ми Василина — веднага светна лицето на Люба.
— Тя толкова хубаво може да пее и играе. А чичо все ѝ се кара да не примамва хората с песни.
— Гледай ти! — Приказката пак изчезва от мене и ми става мъчно за леля Василина, която злият чичо измъчва. По-добре да беше тя онова истинско лято, което върви по земята и върши своите чудеса.
— Искаш ли да видиш нашата колиба? — докосва ме за ръкава момичето.
— А какво има там?
— Нищо особено, но на мен ми харесва, особено вечер, когато става тихо. Ти черешки ли си дошъл да береш?
— Откъде знаеш? — чудя се аз.
— Знам — загадъчно казва момичето. — Някой ми пошепна в гората на това ухо.
— Кой пък ти е пошепнал на това ухо?
Думите ми изтриха загадъчния израз от лицето на Люба, тя не издържа играта докрай и весело прихна да се смее:
— Мариана ми каза. Вчера тя бра у нас черешки за попа и каза на татко за тебе. Нали тя е чудесна?
— Чудесна е, много! — съгласявам се аз.

— Виждал ли си колко хубаво бродира?

— Виждал съм.

— Веднъж тя бродира малко у нас, но не моминска, а ергенска риза. Сигурно си има вече годеник.

— И това е възможно — казвам аз малко печално, защото ми е мъчно, че някой ще вземе Мариана и аз вече няма да я видя.

— Ние пък си имаме козленце. — Момичето иска всичко да ми разкаже. — Татко го намери зимъс със счупено краче.

— Пък ние имаме автомобил.

— Автомобил ли? — не ми вярва момичето и ме поглежда с широко отворени очи. — Може би не автомобил а мотор?

— Не, истински автомобил с четири колелета. — Радвам се, че има с какво да смая момичето. Пък и не само него! Когато трябва да смачкам перченето на някой от самохвалковците, аз винаги ги надвивам с някогашния автомобил, който стоя у нас само два дена.

— Откъде пък взехте истински автомобил? — и вярва, и не вярва Люба на думите ми.

— Нека ти разкаже баща ти, той сигурно знае. — Говоря така, сякаш никак не ми се ще да разправам за миналогодишната история.

— Не, не, искам от теб да го чуя — заблестяха очичките й. — Това е толкова интересно.

— Тогава слушай. Може би знаеш, че лани по нашия път отстъпваше към Полша войската на Пилсудски. И при бягството си тя изостави един повреден автомобил. Когато хората казаха за това на дядо, той изтича като младеж при него, а после докара с волове у нас машината. Тогава за всички ни имаше работа. Дядо дори не идваше да яде заради автомобила, защото никога не бе имал работа с такава машинерия, а искаше да я изучи докрай.

— И не се ли уплаши? — дори извика момичето.

— От какво да се плаши?

— Може би вътре е бил дяволът, който тегли машината?

— Машината не я тегли дявол, а мотор.

— Кой знае — съмнява се Люба. — При нас хората различно говорят. Е, а после какво стана?

— Прави-струва дядо около машината и тя оживя: закиха, забръмча, затрепера и тръгна. Може да върви напред и назад. Тогава дядо ме сложи до себе си на кожената седалка с пружини и започнахме

да обхождаме близки и далечни роднини. А пък колко интересно беше, не питай: отвсякъде излизат хора да видят чудото, жените се плашат и се кръстят, дечурлигата презглава тичат по нас и за шега, ако успеят, се качват отзад, кучетата бясно лаят, хвърлят се под колелата, кокошките и гъските се разлетяват, та пух и пера се сипят, а ние с дядо така се надуваме и така се подрусваме на господарската кожа, сякаш цял живот от автомобил не сме слизали.

— И хубаво ли се пътуваше?

— И хубаво, и меко.

— Може би и аз някога ще се повозя на такава машина — замечтано се усмихна Люба.

— И това може да стане, ако не се уплашиш — отвисоко се съгласих аз.

— А къде дяхахте вашия автомобил?

— Някакви спекуланти искаха да ни го измъкнат на безценица за сапун. Хем молеха, хем заплашваха дядо, като казваха: „Знаете ли какво ще стане с вас, когато Пилсудски се завърне?“ Дори баба вече се беше спазарила да вземе за автомобила десет дълги калъпа войнишки сапун, а дядо каза, че ние още можем да перем дрехите си с бяла хума. Тогава в пазарлъка се намеси епитропът. На него не му трябваше машината, той искаше да одере кожата от седалката. Това варварство много разгневи дядо и той каза, че е грях да се дере кожата както от гърба на човека, така и от машината. А епитропът каза, че той повече разбира какво е грях, а не този, който нарязва на дърва статуите на апостолите. След това дядо отиде за съвет — какво да прави, при чичо Себастиан, а после предаде машината в околията. И за тази работа ние имаме благодарствено писмо от самата революция.

— А на нашия дядо революцията му взе хубавия кон, а му даде лош.

— Защото така е трябвало — казвам аз с думите на чичо Себастиан и момичето се съгласява с мене, а после се сеща, че вече е време да бера череши.

— Искаш ли да те заведе до най-хубавата череша? Леля Василина я нарича песен.

— Защо я нарича така?

— Защото тези череши са много красиви и по тях най-дълго се задържа роса, както на лелините песни сълзите.

Натъжавам се, мълком прехвърляме оградата и по трева като кадифе отиваме при онази череша, която най-много задържа росата. Тя е стройна, къдрава, от гората е само на няколко крачки и люлее слънцето, по клоните ѝ се виждат не отделни черешки, а цели кичури. Ето, няколко такива кичура ще занеса на Мариана за обечки.

— Качвай се — казва ми Люба.

— Да те покача ли и тебе?

— Не трябва. Аз ще събирам ягоди. Ще насушим за зимата и тогава настинката няма да е страшна.

Момичето се наведе да търси ягоди в тревата, а аз се покатерих на черешата. Да късаш череша от такова дърво, е цяло удоволствие: дръпнеш един кичур и в ръката ти се усмихват румените бузки на отбрани череша... И досега още, когато си спомня дърветата от моето детинство, все си мисля, че малко, ах, колко малко са изследвали нашите овощари и селекционери неизчерпаемите богатства на природата и на народната селекция...

След известно време долетя песента на зелената гора и за любовта, която враговете убили. А когато отзвуча тъжната песен, някой под дърветата и на тревата запокити толкова веселие, че дори моите нозе на черешата заиграха.

Изкачих се на върха, за да видя какво става долу. В гората, на слънчево кръгче, пееше, извиваше се в танц мъничка, гъвкава фигурка. Момичето явно не искаше да излезе от това слънчево околище, което осветяваше пъргавите боси крачка. То се въртеше, въртеше по него, докато не падна на земята.

— Така ли събираме ягоди за зимата? — извиках аз.

Люба скочи като опарена на крака, завъртя се още веднъж, изплезе ми се смеешком и извика:

— Не ставай опак!

— А ти не се заяждай!

— Попаднал си на устата! — засмя се Люба. — Я по-добре ела тук.

— Защо?

— Да ми помогнеш да разпалим огън.

— За какво ти е?

— Трябва ми.

Слязох от черешата и тръгнах към колибата. Близко до нея на горско обгорено място се чернееха въглени и неразгорели съчки. Клекнала на земята, Люба така ги духаше, че сълзи течеха от очите ѝ, но всичките ѝ усилия бяха напразни.

— Почакай, момиче, не пилей всичката пепел, ще потърсим живо въгленче. — Разрових с клечица угасналото огнище и за радост на Люба намерих въгленче, в единия крайчец на което още се държеше искрица огън.

До него сложихме суха брезова кора, духахме на смени и ето че кората запраця, задимя и пламна. Сега вече не беше мъчно да разпалим огъня.

— Ей сегичка ще сварим каша. — Люба се втурна в колибата, изнесе оттам пиростия, котле и торбичка грухано просо, в което аз намерих и парченце стара сланина.

— Ти можеш ли да вариш каша? — чудя се аз.

— Че защо да не мога, ей сега ще видиш колко вкусна ще стане, като ѝ нарежа сланина.

И наистина кашата излезе чудесна. Седнали на земята, ние ядяхме направо от котлето, аз хвалех готвачката, а тя срамежливо и радостно се бранеше с мургавата си ръка, в която беше стиснала парче корав ръжен хляб.

— Та какво толкова — каша като каша. Виж, да свариш борщ, е по-трудно.

— А ти можеш ли?

— С лапад мога, но с цвекло и с фасул още не... Ти виждал ли си някога бяла стърчиопашка?

— Синя съм виждал, но бяла — не.

— А язовец?

— Също не.

— А аз съм виждала няколко пъти, дупката му е близичко и той вечер се измъква от нея. Излезе, постои, послуша какво става наоколо, а после тръгва на лов. През есента много обича киселиците в нашата градина.

Изтичахме да видим бърлогата на язовеца, а после Люба ме поведе към онази киселица, където сега живееше бялата стърчиопашка. Неразумната птица беше свила гнездото си съвсем ниско и сега мътеше в него. Гнезденцето беше толкова мъничко, че

цялата ѝ опашка висеше извън него. Чула стъпки, птичката обърна глава към нас и замря, в малкото ѝ черно оченце трепна уплаха. Приблжихме съвсем до дървото, но птичката не напусна гнездото си.

— Да вървим, Михайлик — тихичко ми каза Люба, — да не я тревожим. Ще ти покажа и изворче, което е бликнало направо от хралупест пън...

Аз дори не усетих как вечерта падна над гората и започна да подготвя цветята за спане през нощта, а по тях, ту тук, ту там, бяха кацнали сънни пеперуди. Не ми се искаше толкова бързо да се сбогувам с Люба, която беше успяла да набере и ягоди, и лапад, и да изплете венчета за себе си и за приятелката си.

— Идвай пак, Михайлик, и донеси някоя хубава книжка — помоли ме на сбогуване момичето и в гласа му прозвуча тъга. — Кобилата ще си пасе, а ние ще четем и пак ще си набереш череши, не му се свиди на човек за добри хора.

— Не те ли е страх да останеш сама?

— Малко ми е страшно. — Тя хвърли поглед към гората. — Но скоро-скоро ще дойде леля Василина или татко. А сега ще се затворя в колибата, че никой, дори язовецът, да не ме вижда. — Тя вдигна дългите си черни вежди, а над тях затрептяха две тъжни бръчици.

Люба ме изпрати зад стобора и когато се качих на коня, помахам с ръка. Като отминах малко, аз се обърнах. Люба вече стоеше до колибата и ме изпращаше с поглед. В това време от гората проеца широко-широко песен и момичето радостно се спусна насреща ѝ. Зад дърветата се показва стройна млада жена, ето тя простря ръце и Люба тичешком налетя между тях. А после след мене се носеха вече два гласа, които тъгуваха по участи на славея, ненамерил щастието си ни в гората на леската, ни в долина на калина...

У дома всички ме хвалеха за хубавите череши, баба ме нарече „нашият къщовник“, а дядо каза, че перчемът ми сега дъха на ягоди, а утре може би ще дъха на река.

— Защо на река?

— Защото утре ще ида за риба, та може би и ти ще дойдеш с мене?

— Ами да, ще дойда! — радостно възкликнах аз.

— Добре тогава. Само че утре ще те събудя рано-рано, когато още дяволите се бият с юмруци.

— Дядо, а как се бият дяволите с юмруци?

— Ами май също като хората. Само че от тупаницата нечистата сила отлита по-надалече, че чак земята се тресе — обяснява дядо, без дори да се усмихне.

— Ох, млъкни, стари грешнико! На какво учиш детето срещу светата неделя? — укорно говори баба, която никога не споменаваше думата „дявол“, а само рогатия или „оня, що седи в блатото“.

— Че какво от това? Той трябва да знае всичко.

— Дядо, с какво ще ловим риба?

— Със сак. Знам аз едно място...

— Там има ли щуки?

— И щуки, и каракуди, и шаранчета ще намерим — приветливо казва дядо и от думите му на сърцето ми става радостно, а пред очите ми изниква онази Меча долина с реката, където още не съм ходил за риба с моето продупчено решето. Дядо казва, че там някога се въдела безброй много риба. На косачите понякога им се прииска рибена чорбица за обяд и без много да му мислят, започват с ризите си: завържат ръкавите и хайде в реката. Наловят риба и хайде на огнището. А кошовете се натъпкваха с каракуди до гърлата и все едни такива, сякаш излети от злато. А сега и с риболовни прибори — цял ден трябва да киснеш във водата, за да наловиш някакви си дребосъци.

Излизаме с дядо на двора, оглеждаме малкия сак, до който предвидливо е окачена торбата, опипваме дългия прът, с който ще действа дядо. Само дано по-скоро мине тази нощ!

— Утре денят ще бъде златен — гледа звездите дядо и върви след мене към вратата.

— Откъде знаете?

— Звездите предсказват. — И пак някаква тайна ми се чува в дядовите думи.

Веднага зад нашата къща се простира като Дунав млад коноп и слънчогледи, зад тях като тъмно петно се е извисила черквицата, някъде високо в небето крещи воден дърдавец, а на небето потрепва Колата. Съвсем щеше да прилича на обикновена земна кола; ако някой ѝ прикачи колела, дори такива, каквито прави дядо. Притихнал пред вратата и загледан в седемте звезди, аз неочаквано казвам това на дядо

и той учудено притиска ръка до белите куки на мустаците си и събрал на челото си гъсти бръчки, започва да се смее.

— Виж какво измислил! Никой няма да прикачи там колела, защото на небето няма майстори колари.

Сега пък аз се чудя, защото знам, че колари има във всяко село — и в Кусекивци, и в Литинеца, и в Зиновииенци, и във Вербец, и в Березовец, и в Майдани, и в Рудни, и в Гути, и също в онова Теси, където ви посрещат и изпращат цели котила дребни дечурлига: защото там семейството не се смята за семейство, ако няма шест деца. И понеже тука в семействата има не само по шест, а и по шестнадесет, по нас и досега викат на Теси Китай.

— А защо, дядо, на небето няма колари?

— Защото там живеят само светци.

— Е, та какво? — внимателно го гледам дали не ми се присмива.

— Нима светиите не си ходят на гости с коли?

— Не, не с коли, пеш си ходят.

— Пеш ли? Ама истина ли?

— Истина.

Става ми жал за светците, които не познават радостта да ходят на гости с кола. Колелата поскърцват, конете пръхтят, а пътят извива ли, извива ту сред ниви, ту сред ливади, ту през дъбрави и, току-виж, нейде си зад някое езерце изникне селце. Пък в него живеят далечни роднини или сватове, у които и хлябът ти е по-сладък, и вишните не са толкова кисели, и хората са по-мили с тебе, и очите им така хубаво сияят, и всички с уважение те наричат роднина и дори ти търсят невеста...

— Дядо, много ли ходят светиите?

— Много.

— Не ги ли болят краката?

— Светците нищо не ги боли. Хубаво си живеят те...

— Защо си живеят хубаво?

— Защото имат какво да обуят, имат си хляб и още нещо с хляба...

— Ами кой им оре нивите?

— Никой не им оре, те си имат хляб и без ниви.

— А-а-а, те имат хлебарница с фразели! — веднага се досещам аз, като си спомних хлебарницата на Митрофаненко, а дядо се хваща и

с двете ръце за вратнята, кляка и започва така да се кикоти, че на вишната се събужда петелът и без време известява утрото.

На прага излиза баба. Тя още не знае какво става, но също започва да се смее, че нали и мъжът ѝ се смее за нещо.

Никога не съм виждал по-задружни хора от моите дядо и баба. На село, при вечните недоимъци, ми се е случвало да виждам всякакви неща. Но от дома на моите старци не е излизала нито трошица житейска кал, лоша дума от устата им не е засегнала нито един човек.

Всички наши съседи се чудеха и малко се надсмиваха на необикновената деликатност на дядо ми. Де се е видяло селянин така да щади жена си, както я щадеше той? Ако дядо се върнеше късно от работа или отдалече, жал му беше да буди жена си, сядаше на издатината под прозореца ѝ и там спеше до сутринта, целият покрит с роса. Баба винаги му се караше за това. Дядо обещавахе, че това няма да се повтори, но отново постъпваше както си знаеше.

Дядо и баба са се родили като крепостни, оженили са се вече свободни и са живеели на пеши парцел^[1]. А когато селската поземлена банка започнала да продава земята на княз Кочубей по сто двадесет и пет рубли в брой, а на изплащане за срок от четиридесет и девет години по триста рубли за десетина земя, дядо ми сключил договор за три десетини и продал за тях силите и младостта си. И какво е могъл да прави, когато в къщи ако не през година, то през две скърцала люлка и родилият се живот трябвало да излезе на свят не като просяк, а като сеяч.

И наорали се, и насеяли, и накосили се светлокосите дядови синове и внуци чак докато не взела да ги коси войната и смъртта. Косила ги тя безмилостно и сега от целия наш голям род бяха останали само двама мъже...

След като се посмя над глупостта, която бях изтърсил, баба ни накара да влезем в къщи, а тя остана да погледне пак своята радост — градинката. Всяко дръвче тук е посадено от нейните ръце и за всяко тя си има свои думи. Много интересно е, когато баба разговаря с дърветата като с близки роднини, затова и аз се помъквам след нея. Но баба не обича никой да слуша нейния разговор с градината, сега тя обходи само няколко дървета, опипа ги, пошепна им нещо и скоро ме поведе в къщи.

Когато се съблякох, аз се хвърлих на миндерчето и отначало чувах думите на баба, отправени към преблагата царица, усърдна застъпница на скърбящите, но после през молитвата долавям скърцането на нашата вратня.

„Ами може да си е пристигнал татко?!“ — надигам се от миндерчето и се долепвам до прозореца. Не, на вратнята са се облегли под звездното небе момък и мома и пет пари не дават, че вратнята скърца ли, скърца. Аз слагам глава на възглавницата и скоро под думите на молитвата и гугукането на влюбените нашата къща почва лекичко да се люлее. Сигурно вече дрямката се е примъкнала до нея и си върши своето... Ето, тя малко разтвори тъмнината и над мене зашумя с росата си черешата песен, от тъмната колиба излезе засмяната Люба, а край бърлогата си, наострил уши, язовецът се ослушва към гората...

И после в моя сън долитат лебеди, толкова много лебеди, колкото може да има само в съня. Те ме подеват на крилете си и летят по своя лебедов път към широка долина, където ме чака вече дядо със сака. С ръка над очите си, той се вира в небето и се смее.

— Аха, закъсня! А аз вече налових сам малко щуки и змиорки.

И наистина по пясъка на брега се извиват посивели змиорки и се мятат, бляскайки, муцунести щуки...

... Дядо ме събуди, когато на небето едва-едва бе започнала да избелява звездната мъгла. Отидох при сака, овлажнял от росата той лъхаше миризми на риба и водорасли, и изведнъж дочух някакво шумолене в нашата градинка. Озърнах се. Между дърветата, които се гушеха в мъгла, изплашено подскочи женска фигура и се скри зад плета в зеленчуковите градини.

„Дали лятото не беше се спряло в нашата градина и си отиде при други хора? — замрях аз на място. — Но защо ли толкова приличаше на Мариана?... Даже забрадката си оправи като нея. И какви ли чудеса не прави лятото? За това най-добре знае моята майка.“

[1] Пеши парцел — след 1861 г. — земя за обработване, дадена на селянин без работен добитък. — Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Грамади облаци обвиваха слънцето; то от време на време простираше по краищата на небето мъгляви светли ивици и тогава земята се държеше за тях като люлка. Наоколо тихо бръмчеше златната дрямка на предесенната степ. Надалече, като по синя река, бавно минаваше приведен над плуга орач, а зад него досами небето вятърните мелници намотаваха на крилата си сиромашкото лято и времето...

Аз и досега винаги с вълнение навлизам в предесенната златна отмала на нивите, и досега още не мога спокойно да гледам последните, посивели от дъждовете вятърни мелници — тези добри души на украинската степ, които векове наред записваха в страниците на облаци и небето горчивата летопис на селската орис.

Понякога ми се струва, че и аз приличам на вятърна мелница, която с основата си е вкопана в черната, напукана земя, а с крилата си полита към небето.

По прашния път се появява най-после изпълнената с достойнство фигура на Петро. След като се е наобядвал, малкият мърморко равнодушно удря с тоягата жилавите стебла на цикорията и те кипват уплашено със сините си цветчета. Сега на мургавото лице на пастирчето са отразени сънлива доброта и ситост. С отпуснат поглед той преброява кравите, които пасат на стърнището, спира поглед на стадото и доволно, макар и с прикрита насмешка, мънка:

— Е, как е, читателю?

— Зле е, ненаситнико!

— Още ли се сърдиш? — Вдовишкият син примирително примигва с ресници, по които се е полепил прах от пътя.

— Не бе, отсърдих се.

— Тогава защо да е зле? — Той вдига едното си рамо и се разтапя в широка усмивка, с която разкрива всичките дребни посинели зъби. — А-а-а, господарска неволя — няма какво да четеш. Отгатнах ли?

— Отгатна — необмислено въздъхнах аз, защото зная, че това ще предизвика само нова насмешка.

— И да четеш, и да не четеш, книжничко, поп няма да станеш — без да бърза, отсича пастирчето наскубани от чужди умувания думи, а после със задоволство потупва с длан дървеното чуканче, с което е закрепил панталоните си. — Това е то, обядвах като хората, без сам да помисля, без да се надявам.

Аз насмешливо сумтя:

— Какво ли нямаше на тази трапеза — и хляб, и вода, и лук, и хрян, и дори ряпа! — Петро пренебрежително, както само той умее, отхвърля всичко това с ръка, с глава, с очи и устни и говори сякаш не на мене, а на някой друг:

— Не се чудете, какво разбира то, горкото, от господарска трапеза?

— Що, що? Ти чак до господарското ядене ли се докопа?

— Защо пък не? — покровителствено се обръща наполовина към мене Петро и отпуснато цеди: — Слушай, и борш с тиганица, и патешко месо, че и сладки курабии ядох!

— Насън ли?

— Не бе, при попа!

— Глупости дрънкаш. — Сега аз вече махам пренебрежително с ръка, защото добре познавам скъперничеството на нашата бледолика попадия, в чиито очи се таеше зеленикава мед, а на езика ѝ имаше злъчка; ниска И широка като камбана, баба попадия от сутрин до вечер шеташе из своите попски имоти и все мърмореше, че сега това не е живот, а само съсипия — разни рушители подяждат и разграбват имуществото ѝ. Наистина, когато у попови са на квартира червени казаци, баба попадия до заминаването им става тиха като въздишка и дори ратайкинята Мариана нарича не „противен на бога плевел“, а „сърце мое“...

— И ти изобщо ли вярваш, че съм обядвал у попа? — Пастирчето с престорено равнодушие ляга по гръб на стърнището, слага под глава преплетени ръце и следи с очи белите облаци, които стелят ли, стелят по нивата нишките на сиромашкото лято.

— Че кой ще повярва на лъжец? Може би ще речеш, че лично попадията те е сложила на почетно място?

— Ех, че си глупак! — доволен се присмива Петро. — Баба попадия я нямаше в къщи — беше отишла чак в Литин на черковен празник. А ратайкинчето Мариана какво ли не сложи на масата, разбираш ли, и... — вдовишкият син се понадига от земята, гласът му става тих, той се смущава — и черноок красавец ме нарече, и каза, че аз... е... съм се разхубавил.

— О!

— Ето ти едно „о“! — Петро нацупва попуканите си устни; сигурно се замисля дали е трябвало да говори какво е казала за него момата; че и ние вече се бяхме научили от по-големите да се отнасяме пренебрежително към това, което говорят жените. — Мислиш, че се хваля пред тебе ли? Много ми е притрябвало!

Не, не мисля, че се хвали. Думите на Мариана дълбока ме засягат. Сега вече със съвсем други очи оглеждам пастирчето, неговия стар, омазнен каскет, бедното му облекло, и като че ли за първи път виждам, че то наистина е хубаво: и веждите му черни като пиявици, и очите му красиви.

Колко е важно понякога някой да изтъкне у човека нещо красиво и да го подсказе на други, по-малко наблюдателни. Гледам през полето в далечината, където сред китки явори и тополи се очертава селото, и топло си припомням упоритата попова ратайкия Мариана, онази босонога, с две веещи се плитки вихрушка, която всичко върши бежешком, танцува и се смее или пее. Дори когато баба попадия ѝ се кара, ратайкинята се залива от смях, като показва белите си подковки от зъби и трите трапчинки — две на бузите и трета на брадичката.

— Няма за тебе, луда главо с фуста, нито гръм, нито мълния, нито треска, нито пукница, нито тежка мъка!

— Ами добре, че няма! Цял живот да няма, не ще пожаля! — гледа нейде си над баба попадия Мариана, танцува на място и се подсмива.

Попадията се озърта наоколо, въздиша:

— Прости, господи, прегрешения наши, волни и неволни... Запомни ми, невернице, думата: ще те повлекат скоро късоопашатите право в пъкъла, и то само с нови въжета, че старо няма да издържи.

— Ех! Докато си очукат коноп, докато си осучат въжета, аз ще си поживея.

— Ето, да ме убие златният кръст — удряше се с дебелата ръка в едрата гръд попадията, — ако не те хвърлят опашатите, чак на дъното на огнената геена.

— И там, казват, бабо попадийо, имало хора!

— Боже, боже, боже! Какво дрънкаш ти, богопротивна и още отсега си търсиш компания в пъкъла? Млъкни и се махай от очите ми, изроде.

— Къде да се махна, майко, при говедата ли, в зеленчуковата, градина ли или на двора? — смирено пита Мариана, а от ресниците ѝ капят младост и живот.

— Революционерка! — викаше накрая баба попадия, сама се уплашваше от тази дума, веднага се хващаше за сърцето и вдигаше очи към небето: — Прости, господи, прегрешения наши, волни и неволни, прости и отпусти...

А ратайкинята, развявайки пола и коси, вече пъргаво тичаше в обора или в градината. И навред ръсеше по пътечки и пътища безгрижен смях или песен. Всички в село, които познаваха Мариана, я обичаха, желаеха ѝ добро и харен мъж, който да има малко земица и да е добър земеделец.

„Ето кой може да ми помогне да намеря при попа някоя книга, а защо по-рано не се сетих за това?“ — развеселявам се и вече не слушам как пастирчето се е разполагало на поповата трапеза.

— Хайде, тичай да обядваш, че ще изсъхнеш като клечка — казва най-после Петро и вади от джоба единственото си забавление — огниво от пила и кремък чак от Карпатите, където е воювал с австрийците неговият чичо.

Аз хукам през стърнищата и картофените ниви към Микитовия яз, където имаше големи шарани, докато не ги изтребиха с бомби. Тук сребристо ромони синя-синя вода по долчинката, навеждам се над нея, пия от нейната мелодия и се заслушвам в шепота на тревата. Аз много обичам да слушам как пее водата — напролет тя с рев бушува в цялата долчинка и разпенена от ярост, скъсва бентовете, лете едва-едва посвирва като свирчица, а зиме само понякога в просъница изписка като змиорка и отново заспи.

Знаете ли къде и как се пробужда тя? Тогава идете в ранна пролет при трите яружански яза, където живееше Куция Михайло, и ще видите разпилян като слънце по снега лешников цвят, а под снега

неочаквано ще чуете някакво хълцане и глас на чучулига, а после пак хълцане и пак глас на чучулига. И да знаете тогава — събудила се е водата и духа в разпуканата миналогодишна тръстика, а тя пък, глупавичката, още не е разбрала, че идва пролетта и все нещо си въздиша.

Като заобикалям долчинката, където е вдигнало класове късното просо, аз се измъквам на пътя и веднага настигам колата с ритли на грънчаря Терентий. Прегърбен, старият се клатушка на предницата, а зад гърба му са се притиснали черни като скорци малчугани с глинени кончета в ръце. Очите на кончетата са големи, гривите им буйни, преплетени с венци, а опашките им чак до копитата; като видиш такова добиченце, зарадваш му се и ти стане мъчно, че и ти нямаш. А дядо Терентий всеки път измисля ново добиче, за да радва и хората, и своите внучета, макар той лично да се е простил с радостта — хетманците бяха обесили Терентиевия син. Самотно му е сега на стария грънчар и той не се разделя с малките си внучета, води ги дори в далечни села на панаир. А за децата пътят винаги е радостно чудо.

В колата лекичко потропват червени гледжосани паници, по чиито дъна са изписани слънчогледи, цветя и слънце; подхващат ветреца зеленикави и сиви канички, сякаш по тях още не се е разтопил скрежът; издули са се като зелки делви и тенджери, накиприли са се гърнета-близнаци, в които може цял обед да се занесе на добри хора; дебелеят гърнета с широки гърла, в които можем да се поберем и аз, и грънчаровите кльоцави дребосъци; цъфтят широки кани, украсени със смешни овнешки главици с пиянски очи, които говорят: може, човече, да кумуваш, но овнешка глава недей напива.

Като огледах цялото това богатство, радостно викнах на стареца:

— Дядо Терентий, дайте ми едно конче!

— А камшик не искаш ли? — обръща се към мене опърленият от огъня и слънцето грънчар.

— А камшик не искам — смея се аз, подсмива се под половин аршиновите си мустаци грънчарят и дружно се смеят грънчарчетата, смехът им е тъничък и се слива в едно, като две нишчици. — Ще ми дадете ли, дядо?

— Порасти малко.

— Ехе, порасти! Същото ми казахте и миналата година.

- Наистина ли го казах миналата година? — хитрува старикът.
- Сигурно ще трябва да ти дам, ако помогнеш да въртя колелото.
- Ще помогна, и още как!
- Тогава ела утре.
- А кончето днес ли?
- Също утре.
- И къде ще бъдете?
- В Королевщина. Ако искаш, да те повозя — кани ме той на колата с възлестата си ръка, с набита в нея глина.
- Не бива, страх ме е да не ви почупя паниците.
- Грижливо дете.
- Как си мислите!

Грънчарят пак се подсмива, а аз, доволен от разговора, тичам ли, тичам покрай старите липи към село. Под краката ми се вдига на облаци мек, топъл прах, а над главата ми едва-едва шумолят листата, вече засегнати от студените утрини и прохладната роса. От пътя свивам не към нашата къща, а на пресечката, след която в малка уличка дреме сред люляци попската къща. Насреща ми от големия двор като две кълба се спускат хрътки, а старият тромав пес стои неподвижен като прикован на каменните стъпала и така излайва, сякаш по команда бие барабан.

От градината не тича, а като вихър се носи Мариана. Полата ѝ от червено сукно се върти около леките ѝ боси крака, в плитките ѝ се клатушка къдравко карамфилче. Ето, девойката махна с ръка и на двора най-напред стихва ръмженето, а после се укротява и барабанът.

— О, Михайлик е дошъл у нас! — толкова радостно казва Мариана, сякаш аз съм ѝ най-близък роднина. И очите ѝ, сини със сивкава отсянка, кротко ме озаряват, а ръцете пооправят ризката и каскета ми. После тя поглежда към къщата и тихо ме пита: — Ти, Михайлик, може би си гладен?

— Не, не съм — усещам, че се зачервявам и отмествам погледа си от Мариана.

— Не се срамувай, глупчо — приближават се към мене черните венчета на ресниците ѝ, а под тях се таи и дълбока степна далнина, и такава доброта, която довека не се забравя.

— Не се срамувам, Мариано... Да не помислиш. Обядвах вече и така се наядох с чесън...

— Наял си се с чесън? — смее се девойката. — Ох, мъко моя, намерил с какво да се похвали.

Сега и аз се развеселявам:

— Ами има с какво: главите на нашия чесън са също като моите пестници.

— Само да има и сланина с него.

— И сланина имаме да си застрояваме борша.

— Как да не сме богати — опечалява се лицето на Мариана. — Майка ти ли те прати при мене?

— Не... Аз сам дойдох.

— При кого?

— При тебе, Мариано.

— Наистина ли? — Отново искрена радост обзема моминското лице. — Юначага! А пък аз преди малко си помислих и се разтъжих: кой ще се сети за мене и ще ме посети пред празника? Роднините ми живеят много далече — развълнува се и въздъхна девойката и ъгълчетата на устата ѝ станаха тъжни. И защо всички казват, че тя никога не тъжи?

— Мариано, имам една работа с тебе — не знам как да започна.

— Кажй я!

— Можеш ли да ми намериш някаква книжка?

— За цигари ли на някого, или да четеш?

— За мене.

— Ох, не мога да ти помогна, Михайлик: попът държи под ключ всички книжки като пленници — смущава се девойката, смущава се и червеното карамфилче в косите ѝ.

— Като пленници ли? — повтарям.

— Ако не ги заключваше, щях да ти ги изнеса крадешком дори от огъня... Жал ми е, но не може! И как да помогна на моя Михайлик?... Наистина ли си мой? — вече се смеят очите, устата и трите трапчинки на Мариана.

Става ми неловко, не знам какво да кажа и пристъпвам от крак на крак.

— Ама ти не се тревожи, поизчакай без книжка, пък аз ще измисля някоя дяволия за радост на попа или попадията.

Мариана със смях ме хваща за ръка и в надпревара хукваме към широката попска кухня. Там е чисто като на Великден. Пред печката се премятат и си играят котенца, на пейката лежат ноцви с втасало тесто, а от господарския шкаф така мирише на сладки ястия, че главата ми веднага се замайва, а под лъжичката се събужда гладът. Мариана се спусна към шкафа, взе от някакъв син, с лилии съд курабии, посипани с истинска захар, и започна да ги пъха в моята торбичка.

— После ще си хапнеш. Хубави са, аз съм ги пекла, аз си ги хваля! И ме почакай малко. — Тя заговорнически сложи пръст на устните си, долепи ухо до вратата, която водеше към стаите, и веднага изчезна зад нея. Скоро се върна, тайнствена и радостна, завъртя се на едно място — само това трябваше на котетата, за да увиснат веднага на полата ѝ.

— Само вие ми липсвахте! — Мариана внимателно люшна закачливците зад печката. — Михайлик, откраднах.

— Какво? — изстивам аз от радостна догадка.

— Ето! — Девойката се полуобръща, изважда от пазвата си книга с платнена подвързия, тържествено ми я подава, а с очи пронизва вратата. — Нека я търсят сега!

— Благодаря, Марианке, много ти благодаря! — вземам аз книгата, без да зная как и къде да я скрия.

— Няма защо. Учи се, Михайлик, учи се, миличък, поне ти да не си такъв неук като нас. А като се изучиш, недей ни забравя — въздиша

ратайкинята, маха с ръка пред очите си, сякаш пъди от тях мъката, и прехвърля очи на книгата. — И за колко време можеш да я прочетеш?

— Ами за два дена ще я прочета.

— За два дена? — чуди се Мариана. — А аз сигурно за цял живот не бих могла да я прочета. И какво толкова пишат там умните глави? Почети ми, Михайлик, поне мъничко. — Ослушвайки се, тя слага резе и на двете врати, външната и вътрешната, а аз отварям книгата и пред очите ми причернява.

— Какво става, Михайлик? — изплаши се Мариана. — Оле, може би е нещо неприлично? — Девойката си спомни нещо, пламна и изтръгна книгата от ръцете ми.

— Какво правиш, Мариана? — свивам учудено рамене.

— А ти защо стана такъв, когато погледна в нея? — внимателно прелисти тя няколко страници.

— Защото не е написана по нашенски. — Вземам книгата и гледам чуждо, неразбрано писмо.

— Не е по нашенски ли? Хубава услуга ти направих! — поклати глава Мариана. — Кой с нашата селска наука ще разбере как се пишат тези книги? — Тя се замисли, после смело каза: — Хайде, не се тревожи! Дали ще стигнеш, или не, не знам, но може да потичаш. Да идем сега при попския син и да го помолим за нашенска книга.

И ето ни, стоим и двамата в широката стая пред голямата (на нея човек дори може да спи) маса на попския син, когото революцията наскоро беше изгонила от някакъв институт в Киев. Господарският син, с голяма глава и увиснал нос, внимателно изслуша Мариана, надигна се зад масата и дълго ме оглежда критично с мрачен, присмехулно влажен поглед, спира го на моите нозе и аз започвам да се стеснявам от тях: кални, попукани и издраскани от стърнищата, засрамвам се от своите нескопосани платнени дрешки и от торбичката, която сега пари гърба ми с попските курабии с истинска захар.

— Тъй, тъй. Искаш да станеш много умен, нали? — най-последва пита попският син.

Аз усещам коварство и подигравка в неговия въпрос и тихо отвръщам:

— Искам нещо да прочета.

— Сега всички искат нещо, дори ей такива дребосъци — чукна ме с думи и ме укори с поглед попският син, а после повиши тон за

Мариана: — Можеш, моме, да си гледаш работата! Или всичката си я вече свършила?

— Че кой може да я свърши всичката?... Прощавай, Михайлик — насърчава ме тя с поглед и с високо вдигнатите си учудени вежди. — Младият господар непременно ще ти даде хубава книжка.

Мариана красиво полюлява снага, излиза плавно от стаята и вече зад полуотворената врата се криви на попския син. За малко не прихнах да се смея, но в този миг изтежко влезе със стар подрасник белогривестият отец. Под подрасника се виждат гащите му и това ме учудва много: не знам защо, и досега не мога да си представя дори, че поповете носят гащи.

— Ето, тате, ни в клин, ни в ръкав, имаме нов читател, моля, приемоте го сърдечно — казва синът на баща си и двамата започват да се смеят.

Аз се изчервявам като рак и мълчаливо стоя на едно място, като се разкайвам, че съм дошъл тук. Срам, инат и гордост се борят в мен, а в очите ми напират сълзи. Никога не съм бил ревльо, търпеливо съм понасял и камшик, и пръчка, и плесници, но ето че сега ме заболя, и преля...

Тогава бащата и синът заговориха не на наш език, поогледаха ме пак като малък грешник, после попският син отвори един много широк шкаф и аз видях цяло богатство с потъмнели златни, сребърни, кожени и обикновени корици. Дори не ми се хващаше вяра, че само един човек може да има толкова книжки; вземай от тях ум и радост и недей да се гавриш с онзи, който няма нито една. Попският син, мърморейки нещо, дълго ги рови, най-сетне извади една от тънките, издуха праха от нея и я показва на попа. Той сви рамене, учуди се, но нищо не каза.

— Ето ти една много умна книжка, събирай ум. Като я прочетеш, ще я донесеш! Само не я цапай; преди да четеш, мий си ръцете! — тикна ми книгата попският син.

Как да е, измънках няколко думи и се измъкнах от попските стаи. На каменните стъпала краката ми изведнъж оживяха, а от сърцето и от очите ми се смъкна огорчението. Подскачам и като топка изхвърквам от двора. След мен се носи смехът на попския син и закъснялото джафкане на хрътките и стария пес...

— Боже свети! Да не би сто вълка, синко, да са те гонили или пък нещо е горяло под краката ти? — тревожно ме посреща мама на прага.

Гордо вдигам книгата и само казвам:

— Видяхте ли?

— Докопа все пак някъде! Сигурно от твоите скитания кучетата никъде не са мирясали? — Мама се успокоява, снизходително скръства ръце на гърдите си и унесена в някакви свои мисли, поклаща глава.

Какви ли мисли са ѝ идвали тогава на нея, моята босонога, селска Ярославна, пред чиято човечност, скромност и мъдрост аз и досега прекланям своята вече побеляла глава. Не знам каква щеше да бъде съдбата ми, ако моята грижлива майка не бдеше над нея като молба. И сега още усещам на челото си, до сърцето си спокойствието и топлината от нейните позеленели и попукани ръце. Може би затова имаше толкова много топлина, защото тя не стоеше на повърхността, а в дълбоките пукнатини на майчините ръце...

В първите години след революцията страшна нужда ни натика в старата дядова плевня. Там някак си пригдохме една бедняшка стаичка с две мижави прозорчета. За да изглеждат по-добре, мама посади пред тях малини, а през зимата между рамките поставяше кичури офика. Ако имаше нещо в изобилие в тази колиба, това бяха димът и щурците. Тези дяволски гадинки сякаш бяха допълзели от цялото село върху нашата беднотия и няколко години неуморно стъргаха със своите цвъркала, а нощем на цели орди шареха по всички кътчета. Криехме хляба на тавана, а съседите даже ни пращаха при един вражалец, който умее да прогонва всякакви гадове.

Доста дълго пести баща ми за една стара кравичка, която сложи в една преградка до стаичката. Когато се будех нощем, често чувах зад стената дълбоки и тъжни въздишки, отначало се плаших, а после отново спокойно заспивах. Но не остана дълго кравата у нас. Когато завърших четиригодишното селско училище, баща ми реши да ме прати да уча при един глух и побъркан общар, който знаеше да хаби не само кожа, но и хубостта и здравето на своята покорна като Богородица, с големи очи съпруга. Обущарят беше дълбоко убеден, че ако мъжът не бие жена си, утробата ѝ гние.

Мама се изправи като стена между мен и общарския занаят. Тя молеше, караше се, плачеше, по цели нощи не спеше и на баща ми не даваше да спи, като настояваше да ме изпрати да уча по-нататък — в школата за селска младеж, на двадесет версти от нашето село.

— Ако ти беше поне малко по-умна, щях да те нарека глупачка, а сега просто не знам как! — сърдеше се татко. — С какви средства ще го уча, като ни е налегнала такава немотия! Ако можеше да заложа ръцете си, щях да ги заложа до последния пръст, пък аз ще тръгна по панаирите да прося за парче хляб.

— Нали виждаш, Панасе, как трепере той за наука. Направи нещо, Панасе.

От безсилие и озлобление очите на баща ми се покриваха с лед, а жилите на челото му набъбваха от кръв.

— Поне ти не ме дери жив. Какво да сторя, щом като, където застана, на мизерия стъпвам?

— Тогава продай кравата, Панасе.

— Кравата ли? Какво думаш?... — В стаичката веднага стана тихо. Кой не знае какво значи кравата за едно бедно селско семейство? Дори мама замълча...

После баща ми се помири с мисълта, че ще трябва още да търпи лишения, продаде кравата, а аз отидох да уча...

Но това стана по-късно. А сега в ръцете ми беше поповата книга. И за да не я изцапам, аз грижливо мия ръцете си, избърсвам ги с кърпа от домашно платно и едва тогава с наслада отварям корицата.

— „Космография“ — чета гласно неразбираемото заглавие, обръщам една, друга страница и виждам между нашите букви много чужди и някакви непознати знаци. Радостта ми се изпари. Но си спомням, че това е много умна книга, и с куцане, с препъване започвам от всички страни да се домогвам до нейния труден смисъл. Когато тръгнах за нивата, аз вече с огорчение поставих „Космографията“ в торбичката си. Мама разбра, че нещо не съм на себе си, и се затревожи:

— Да не би у попа да са ти дали библията? Веднага им я занеси обратно... — Майка ми беше чувала някъде, че най-мъдрата и най-тежката книга на света е библията — прочетеш ли я докрай, току-виж, чивиите в главата ти мръднат.

— Не е библия, а космография.

— Космография ли? — попита мама и се успокои. — Добре, тогава чети.

Лесно ѝ беше на нея да каже „чети“, ами аз как да прочета тая космография? До вечерта челото ми се бърчи над книгата като

дядовите цървули, но не успях нищо да разбера. Обаче все пак разбрах колко и какви планети има, какво е разстоянието от земята до луната и слънцето, но непознатите знаци, букви и такива думи като „синуси“, „тангенци“, „астрономия“, „метеорология“ и безброй други ме хвърляха в тежко отчаяние.

Над мене кръжаха далечни планети, за чието съществуване до днешния ден не знаех, а пред очите ми се размазваха мъгляви думи, които криеха от мене големи тайни.

Замаян от такава голяма наука, ставам от изстиналото стърнище. На нивата орачът все така се привежда над плуга, вятърните мелници все така намотават на крилата си сиромашкото лято и времето, но небето над тях е вече без начало и без край и колкото и да вървиш към него, то все ще се отдалечава от тебе... А къде е онзи път, който съединява небето и земята и лети между звездите? За този път аз знаех още от времето, когато се изправих на крака.

— Е, какво? Нищо ли не разбра? — бодна ме подигравателно Петро. — Така е, братче, без камшик не ставаш умник. Хе!

Упорито поклатих глава.

— Ще го разбера. Само отначало е трудно.

Но кой ще ми помогне да се оправя с книгата? На ум си припомням кои са грамотните на моята улица, но те всички могат най-много да напишат писмо и накрая „чакам отговор с горещо нетърпение“. Можеше да ми помогне попът, но аз вече няма да отида при него и да се червя като рак. При псалта също не върви да се пъхам, защото наскоро бях влизал с Петро в градината му. Ненапразно се казва: не го свърта ни в двора, ни в къра...

А защо не отида при председателя на комитета на бедните, чичо Себастиан, който е минал цялата война, неведнъж е бил раняван, после е бил партизанин в Летичевските гори? Та той получава всякакви книжа чак от Винаца! Освен това чичо Себастиан много добре познава баща ми, пък и мене на улицата винаги ме забелязва, даже „добър ден“ ми казва.

Вечерта, когато се върнах у дома, настаних кобилата в конюшнията, изскочих през вратата и за всеки случай отвън заговорих на мама:

— Чуйте, трябва да ида в комитета на бедните.

— Къде, къде? — От учудване мама така си обръща главата към мене, че да слуша с едното ухо.

— В комитета на бедните! — казвам важно, но правя една-две стъпки встрани.

— Как, да не би да вземаш думата на селското събрание? — изведнъж се развеселява мама.

Аз разбрах това като позволение и веднага се изпарих от очите на майка ми. Тя казва, че аз мога да правя това като никой друг. Но същото казва за Петро неговата майка.

И тъй, през зеленчуковите градини, в които за радост на врабците още не беше събран конопът, аз се запътих към комитета на бедните, където вечер винаги беше шумно и многолюдно. Там беднотията се срещаше със своите надежди, там слушаше ленинската истина и неведнъж заради нея грабваше в ръце и руската трилинейка, и английски, френски, германски и австрийски пушки.

Явно беше още рано. В помещението на комитета се навърташе само пазачът (той вдигаше прах с метлата и димеше с лула като гърне, която можеше да побере цяла шепа тютюн), а на края на дебелоногата дворянска маса може би спеше или дремеше бившият помощник-писар, бившият селски кмет и бившият председател на околийския изпълнителен комитет Гаврило Шевко. Всичко у него беше вече бившо — даже панталоните на военен комисар и излинялата, опъната с пружина фуражка. И само двестата грама разпръснати навсякъде лунички се държаха на положение — от нищо ни най-малко не се тревожеха. Липсваха само на върха на носа, върху който някой беше метнал мрежа от жилчици, които меняха своя цвят в зависимост от това какво и колко беше изпил човекът.

Като чу шум до вратата, Шевко едва-едва отвори възтесните си, полегати очи и веднага ги затвори с набръчканите си клепачи, материалът на които щеше да стигне за много по-голям човек.

Аз и досега не мога да забравя странното лице на чичо Шевко, който, както казваха хората, доскоро имал голям мерак за власт. Когато Шевко биваше трезвен и бодър, в очите му личаха и бдителност, и предпазливост, и лукавство, а помежду тях проблясваше и пак се скриваше някъде ум. Но достатъчно беше човекът да притвори очи със завеските на клепачите си, и от техните безбройни бръчици победоносно бликваше съвсем неприкрита хитрост. Но на клепачите ѝ

беше тясно и тя стръскваше по ноздрите, по устните, по брадичката и властно се подиграваше над всичко и над всички. Фантастична беше и славата на Шевко.

Когато в Киевския цирк се представи новият управник на Украйна, хетманът Скоропадски, и черковните камбани забиха в чест на ясновелможния, а по площади и мегдани по мужишките кожи заплуюяха германски и австрийски шомполи, в наше село никой не пожела да стане кмет. Привържениците на Скоропадски държаха хората по цял ден на събрания, но от кметството се отказваха и бедни, и богати — не беше голяма чест да изтръгваш за чужденците зърно, добитък и пари... Най-после освирепелите хетмановци заплашиха, че ще извикат от околийския град държавна стража, а тя знае за каква част от мужишкото тяло са пригодни шомполите. И тогава Шевко чинно излезе от притихналата тълпа и прихлупил очи с клепките си, запита земеделците:

— Чухте ли на какво намирисва?

— На пърлено — отговориха му оклюмани.

— Щом е така, изберете ме за кмет. Ще служа колкото мога.

Събранието веднага извика:

— Искаме Шевко!

И незабавно непредставителната фигура на чичо Шевко със свитка и цървули се качи на входната площадка на общината, където му връчиха печата, тампона за него, мастилница, шише мастило, хартия и други отличителни знаци на властта. След като нареди всичко това на масата, кметът свали наперената си отпред фуражка, махна с ръка и събранието онемя пред такова чудо, че за първи път към него се обърна необикновен господар на селото. А пък и гласът му се оказа не от онези, които пред хора излизат само до носа им, и думите му така се извъртаха, че не може лесно да ги отгатнеш.

— Добри хора, кха, благодаря ви, както се казва, за гласовете и за обичта, без които също така не всеки може да мине. Наистина има всякаква обич: обичал и вълкът кобилата, но оставил от нея само опашката и гривата. И тъй, ако новата власт, както се казва, не налага много данъци, и аз няма да ви дера, че и глупакът може да дере. Мисля, че светлият хетман знае, че сега мужикът нищо няма. Та нека сега отчето отслужи молебен за селянина и за новия кмет, а след молебена търговците да ми донесат ботуши, а на всички ни дванадесет

кофи домашна ракия, точно толкова, колкото апостоли е имал бог, а ние ще видим дали кофите имат дъно. Правилно ли, добри хора, разбирам властта и политиката?

— Правилно! — зарева, завълнува се събранието, на което най-много се хареса, че Шевко „има разбиране за селянина“, и бурно завика „ура“ за кмета.

Но кметуването на Шевко не завърши така весело, както започна. Когато хетманците излязоха от селото, Шевко отново показва разбиране за времето и за властта. Това няма да му се забрави и след смъртта. Той веднага каза на хората, че няма да взема от тях нито зърнени храни, ни добитък, ни данъци. Това изненада дори и най-безстрашните, които на всяка власт гледаха като на напаст.

— За такова нещо, човече, сега може да те впишат за вечен помен.

Но Шевко не обърна внимание на предупрежденията.

— Ако трепереш за кожата си, човек от тебе не става.

— А как мислиш да се отървеш?

— Ще почакам, пък ще видим. Както ми се струва, много широко е набъбнала тази власт, дали няма да се пръсне като мехур. Хайде, пък засега нека от всяка къща ми донесат по десет фунта зърно за разни угощения и за моето пиянство.

Тази програма се хареса на всички. Скоро къщата на Шевко беше зарината със зърно и той захвана едни гуляи, без да жали нито чуждата скоросмъртница, нито своето здраве.

Кметуването на Шевко свърши, когато от държавната стража налетяха хайдамаци с германски железни каски, удариха на човека двадесет и пет шомпола, задигнаха му и последната крава и свиня, за да няма на двора му ни квичене, ни мучене.

Шевко търпеливо понесе наказанието. Той знаеше, че над главата му висеше по-страшен облак. След боя стана от окървавената пейка, сам си вдигна гащите и същата вечер, лежейки на пещта, обясняваше на селяните:

— Не се чудете, добри хора: когато властта няма своя глава, тогава показва чуждия задник. За това никога не се е искало много ум...

Кратко време се задържа на чужди щикове съзвездieto на дребните джуджета, което, след като докопа властта, забрави, че се

намира в двадесетия век. Надъхано със злоба, дамгосано с братоубийство и разпродажба на бащината земя, това „съзвездие“ се качи на бунището на чужди богове не да свети, а да лае и да ръмжи срещу бащината си земя, по която крачеше нова зора със светла мечта.

Когато в Подолието започна да се установява съветска власт, Шевко, като пострадал, се появи на политическия хоризонт на околията. Отначало той стана секретар, а после и заместник-председател на революционния комитет. След известно време бандитите жестоко убиха председателя и на неговото място по някакво чудо изплава Шевко.

И тогава именно в човека изби някаква епилептична склонност към власт. Само председателството вече не го задоволяваше и Шевко започна да заграбва в свои ръце и други постове. Когато трябваше да се избира военен комисар, той сам предложи своята кандидатура. Тогава революционният комитет се състоеше от трима души. При гласуването новият секретар вдигна ръка за Шевко, а заместникът — против. Това положение не смути председателя и той лично гласува за себе си. Същата вечер Шевко умуваше с шивачите как да се облече, та всички да виждат, че той е и военна, и цивилна власт. Шивачите му ушиха такъв брич, че в него свободно се побираха две бутилки водка и мезе. После на Шевко му се стори, че все още му е малко властта. Като разви писмена и устна дейност, той заграби и трета длъжност — стана председател на комитета на бедните и тогава нямаше по-горд от него в цялата околия, а като гуляйджия — в целия окръг. И когато се запиваше, най-често се скриваше при дебелата и кръглолика геврекчийка Стефа. Като си пийнеше повечко, той винаги питаше вдовицата баничарка ли е или геврекчийка.

— Като те спипа съветската власт, всичко ще разбереш, дори къде зимуват раците — незлобиво отговаряше жената, докато сновеше между пещта и нощвите.

— Че аз за тебе не съм ли съветска власт? — мръщеше луничавото си чело Шевко.

— Ама че го измисли! Тю, бре, минал си покрай властта! На лицето ти са изписани разни пиянства и гуляи, а не власт! — не щадеше председателя синеоката геврекчийка и така месеше тестото, че то пишцеше в ръцете й.

След известно време Шевко се разпусна докрай и често се случваше писарят да тича с материалите за подпис в къщата на геврекчийката. Шевко хвърляше небрежен поглед върху книжата и винаги питаше:

— А грешки тук няма ли?

— Има, но само съвсем, съвсем мънички — знаеше какво да каже писарят.

— Внимавай, занапред да няма и мънички — поучително казваше председателят и завъртваше подписа си.

Не се мина много и Шевко изгърмя и от трите длъжности. Наистина снемаха го весело, сред смеха на хората и на новата власт — дай боже, ако се случи, така да снемат всекиго от нас... С течение на времето човекът се примири, разбра, че политическата дейност е тежка за неговата прекалено жизнелюбива натура и намери своето призвание в съчиняването на заявления или молби срещу чашка дяволска кръв. А колкото до разните му писания и пития, той и занапред си остана ненадминат в цялата околия...

Усещайки, че аз не се махам от вратата, чичо Шевко пак приповдигна клепахи и в погледа му се пробуди любопитство:

— Чий си ти?

— Панасовият син.

— Аха, Панасов — гласно се мъчи да се сети той. — Онзи ли, от Столарската улица?

— Отгатнахте.

— Здравей тогава!

— Здравейте, чичо.

— Ти каква си се домъкнал тука? Да не искаш да ти пиша някое заявление? — и очите му стават такива, сякаш са ги намазали с мас.

— Не.

— Какво тогава? — Шевко веднага губи интерес към моята особа.

— Една такава работа, че по-добре аз да не говоря, а вие да не слушате.

Чичо Шевко веднага се оживява:

— Я да чуем, я да чуем какво ще кажеш.

— Искам да ми обясните една книжка.

— Книжка ли? — Шевко небрежно свива слаби рамене и вече кисело пита: — Нещо не си разбрал ли?

— Аха.

— С други думи, не ти е стигнало пипето?

— Не ми стигна — покорно се съгласявам.

— Хайде, покажи книжлето, сега ще видим с какво е натъпкана и какво струва твоята глава. — С късите си пръсти, в които са се врязали пожълтели от тютюна, кръгли като медни копейки нокти, Шевко отваря книгата, дълго чете, учудено вдига вежди, в които също са се напъхали лунички, а после спокойно, без нито дума, ми връща книгата и затваря очи с клепачите си.

Аз съвсем не очаквах подобно нещо и смаяно гледам Шевко, после се прокашлям, но той ни мърда, ни шава.

— Е, какво ще ми кажете, чичо? — осмелявам се най-после да го попитам.

— Какво? А ти още ли не си се махнал оттук? — учудват се клепачите и устните на Шевко.

— Не, не съм.

— Можеш да си вървиш. Но като искаш, ще ти кажа едно: тази книжка ще я четеш, след като изядеш повече фурни хляб. Цялата работа е в хляба. Разбра ли?

— Разбрах.

— Тогава хайде със здраве. — Той пак затваря очи, а в ъгъла започва да се кикоти пазачът. Аз отначало го гледам смаяно, а после и аз се смея — че какво друго ми остава да правя. И най-важното — виждам, че и клепачите на Шевко подпухват от смях, но очите му не се отварят. След като престанах да се смея, отидох при пазача и съчувствено го попитах:

— Чухте ли комедията?

— От него още какво можеш да чуеш — добродушно се смее старецът. — Никой не може да отгатне какви бръмбари бръмчат в тази глава.

— Дядо, а чичо Себастиан ще дойде ли скоро?

— Днес той сигурно няма да дойде, защото цял ден е гонил бандити в горите на Кипоров дол. И ранен кон доведе от тях.

— Красив ли е?

— Очи не мож откъсна! Също като на свети Георги Победоносец. Върви му на човека!

— Върви му! Съдбата нито веднъж още не е вдигнала пръст да го заплаши — подигравайки се, тържествено прекрачва прага дългият и гъвкав, щръкнал като изправена водна змия Юхрим Бабенко. Малък каскет покрива малката му глава, в която добрите мисли няма къде да се завъртят. А пък очите на Юхрим са такива, че и смехът не може да скрие стаената в тях злоба.

— Мълчи, раздорнико! — веднага настръхват лицето и косата на пазача.

— Не виждам в това нито смисъл, нито политика, нито параграф. Ние триста години, фактически, мълчахме, трябва да се наприказваме за триста години. Исторически смисъл, нали? — пак така снизходително се подсмива Бабенко, сваля каскета си и издухва невидима прашинка от него. — Дали аз, дядо, не съм ви угодил по някакъв параграф при генералното почистване на комитета на бедните?

— Лигльовска дрънканица.

От тънките устни на Бабенко изчезна и отново се появи насмешката.

— Леле-леле, какви несъвместими сте станали вие в комитета на бедните. Аз знам, че вие с вашата метла естествено сте подчинени на Себастиан, но това не е причина да нямате за него своя мисъл и съображения. Че какво пък казах аз? Фактическо нещо: съдбата не е вдигнала пръст да го заплаши.

— Със смърт, чуваш ли, със смърт го е заплашвала!

— При новата власт това е интересно за биографията и дори изгодно.

— Ама разбираш ли ти, негоднико, че ако се съберат всички куршуми, които са дупчили Себастиан, може супа топчета да се свари?

— Топчета ли? — отначало се учудва Бабенко, а после най-спокойно се любува на каскета си. — Това още не е факт.

— А какво е тогава факт? — съвсем се разсърди старецът и като черен облак се надигна срещу невъзмутимия с военната си куртка и брич Бабенко. — А може би това, че ти си отрязал пръста, измъкна се от фронта, а отгоре на това и инвалидна пенсия откачи и ето те сега — замайваш главите на булките със своите вятърничави съображения.

Смехът угасва в очите на Бабенко, те стават кръгли като копчета и с омраза се впиват в стареца:

— Гледайте и вашата много умна глава да не оглупее, ще се намери и за нея метла.

— Не се грижи за моята глава, а за своята моли бога. С хитрост и шарлатанство сега дълго няма да караш. Какво се блещиш? Не си очаквал такъв параграф?

— А вие знаете ли, че аз съм селкор, а? — изтръгва се от Бабенко и той така вдига ръце, сякаш държи вестник.

Но и това не плаши старика:

— Аз зная едно: на тебе не ти е стигнало време да станеш човек.

— Аз ли не съм станал човек?

— Ти. И какъв селкор си, ти? Ти не държиш перо, а лопата, за да копаяш гробове за добрите хора.

Юхрим искаше да притисне с нещо старика, но в това време влязоха, като се смееха, отрупани с оръжие, високите, с весели очи горски Артем и Сергии. С широките си, пропити от миризма на степ и ветрове свитки с островърхи качулки, които лежаха на раменете им, те приличаха на запорожки рицари. До тях наконтеният Бабенко веднага избледня, стана жалък и дребен.

— Какво, Юхримере, люти ли святата истина, а? С хитрувания, явно е, не може да се живее цял живот — смеят се горските, а на раменете им се клатушкат седем пушки, на коланите им висят различни бомби и гранати.

— Охо, какво богатство сте насъбрали! — оживяват очите на Шевко. — Къде го намерихте?

— По чифлиците! — Горските небрежно свалят на пода пушките и започват жестоко да хвърлят в ъгъла бомбите и гранатите.

— Какво правите? — ужасява се Бабенко, а устните му побеляват като краищата им. — Ако избухне някоя?

— Какво, като избухне? Все едно, няма да избие хитрините и глупостите от главата ти. — Сергии хвърля като топка една лимонка в ъгъла, а новоизлюпеният селкор се привежда и изскача като заек от помещението.

След него си плюе на петите Шевко, но при вратата го сграбчва силната ръка на Артем и го връща на мястото му.

— Почакай, човече, най-напред запиши колко такива боклуци сме домъкнали, пък после бягай.

Страхът и умолителният вид смаляват и без това дребната фигура на Шевко, а лицето му става такова, сякаш върху него е духнала смъртта.

— Ама аз, момчета, искам да поживея още някой и друг ден.

— Ще поживееш, ще поживееш, няма къде да вървиш. — Сергии за убедително доказателство слага на масата грамадна бомба и лукаво гледа Шевко. А Шевко трие с ръка потта от челото си, свива се на кълбо, отдалечава се съвсем на крайчеца на масата, трескаво пише нещо и подава хартията на Сергии. Сергии обръща листа наопаки и самоуверено го гледа.

— Всичко ли записа?

— Всичко, всичко!

— Сега може би ще поседнеш с нас, а? — Сергии с ботуша си подритва една попукана граната, която се беше отърколила от ъгъла. — Ще си поговорим за живота.

— Няма време, няма време. — Шевко целият трепере, като поглежда с едното око към гранатата, за миг се изпарява, а подире му еква гръмовит смях.

Аз гледам с възторг горските, иска ми се и на мене да съм такъв безстрашен, да се смея така сърдечно и добродушно като тях.

Пазачът наgrabва оръжието и го изнася в зимника, където някога се затваряха арестуваните, а горските си свиват дълги цигари и отиват до прозореца.

Над земята вече е паднала звездна вечер, от градините се понася дъх на камшица, слънчогледи, повехнал невен. Горските гледат небето и си разменят малко, но многозначителни думи.

— Не беше леко днес... — замислено си припомня Сергии.

— Не беше — въздиша Артем.

— При скита можехме да загубим главите си.

— И още как...

— Казват, че пак се е появила бандата на Галчевски.

— Все към нашия бряг...

— Виж, интересно е дали живее някой на небето?

— Живее.

— Хм... А ти откъде знаеш?

— Ами ако не живееше, кой щеше да свети там?

— Дали пък хора светят?

— Хора. Откъде без хора ще се вземат светлинките?

— Та и там, на небето ли е такава теснотия като у нас?

— Изглежда, същата е. Помисли си: откъде накъде на месеца Каин ще намуши Авел с вила? Само заради теснотията.

Чудейки се на тези разсъждения, аз тихо излизам навън. Може би е вече късно да ида при чичо Себастиан, но има още една причина да видя отнетия от бандитите кон!... Разбирам, че сам себе си мамя и след кратко колебание хуквам към яза, над който тихо шумолят широко разклонилите се върби. Зад яза пътят поема надясно покрай езерото, а зад него пък живее чичо Себастиан. Минаха на коне горските, познаха ме, засмяха се и пак настъпи такава тишина наоколо, че даже листо не трепва.

Ето я и къщата на чичо Себастиан. На покрива ѝ се тъмнее голямо, рошаво гнездо, в него живеят щъркели, а отдолу — врабци. В двора се виждат вързани за стобора коне, а през отворената врата чувам гласовете на горските и на чичо Себастиан.

— Та това оръжие ли е! — презрително казва Сергии. — Виж, миналата година имаше оръжие като тор. Тридесет каруци измъкнахме от селата.

— Имаше такова нещо — смее се чичо Себастиан. — Случваше се буйната младеж от една махала да се скара с друга махала и започва стрелба не само с пушки, но и с картечници.

— Много желязо натрупахме, а няма с какво да орем — въздъхна чичо Артем.

Аз предпазливо се вмъквам от пруста в стаята и се свивам до вратата. Пръв ме забелязва чичо Сергии и сочи с пръст към мене:

— Ето ти, имаме си и гост! Тебе където не те сеят, там никнеш!

— А защо не — мърморя аз, макар да разбирам, че ми се смеят добродушно. — Добър ви вечер.

— Добър вечер и на тебе, момче — почтително отвръща чичо Себастиан и ме оглежда малко учудено, но приветливо. — Сядай.

— Аз ще постоя, по-голям ще пораста — малко се смущавам от такова внимание към мене.

— Сядай, сядай, няма да изтъркаш пейката. — Председателят на комитета на бедните се изправя зад масата висок, красив, строен, страните му са на петна, опърлени от вятъра, а перчемът му е сякаш от огън изваден. — Как вървят твоите работи, момче? — Така приятно, без капчица насмешка казва той това „момче“, та на мен ми се струва, че днес съм пораснал и за себе си, и за хората.

— Работите ми са наред, чичо Себастиане — отговарям му с достойнство, а горските вече бърчат лица да се разсмеят.

— Татко ти пише ли?

— Пише и пак ти праща поздрави.

— Благодаря, благодаря. Скоро ли ще си дойде?

— Сигурно скоро, ако светът се умири.

Горските едновременно прихнаха, чичо Себастиан присви очи и ги погледна само с ресниците. Но и това бе достатъчно горските да млъкнат, те обърнаха глави към малкото жълтозъбо пиано, същото онова, за което в село знае и мало, и голямо.

Когато започна революцията, селяните се разплащаха с господарите — взимаха им и земята, и всичко, което имаха на земята. А чичо Себастиан не взе от имението нито кон, нито крава, нито плуг, а докара пиано и с това развесели не само своето село, но и цялата околия: кой ли не се смя и не се подиграва с това чудо. Дори родният му баща не изтърпя такъв срам и докуцука, та с патерицата да даде урок на чедото си.

— Твоята мамка! — закрещя старикът още от улицата, щом видя сина си.

— А-а-а, вие ли сте? — засмя се Себастиан. — Добър ден, татко.

— Отгоре на това се и кикотиш, копеле? — вдигна патерицата старецът.

— Ами да плача ли? — свали каскет синът.

— По-добре да бе заплакал, глупако, щом си загубил чивиите на кратуната си. Бе ти да не си ял татул, та от много ум да си оглупял? Кога и кой на този божи свят е видял пиано в наш селянин?

— Тепърва ще видят, татко. Има време! Да ви отворя ли вратата?

— Я недей я отваря, кучи сине, че ще счупя о тебе патерицата — като пепел се тръскаше белият скреж по главата на стареца и гаснеше последният огън в перчема му. — И на какво ви учат болшевиките?

— Все нещичко ни учат.

— Личи си по тебе. До музика ли ни е? Селяшката музика са млатилото и косата!

Себастиан упорито тръсна буйния си огнен перчем.

— Аз, татко, от четиринадесета година до днес на такава адска музика се наслушах, че тази ще ми е като лекарство.

— Лекарство ли? — прекъсна го старецът. — За тебе сега лекарство са сланината и маста. Поне едно хилаво прасенце да беше довякъл от имението. Но не би, за това ум не ти стигна. Цялото село се смее и на мене, и на тебе.

— Добре, че се смее, стига е плакало! Може би ще послушате малко музика? — кимна с глава към къщата.

Старикът се поозърна и почна да се укротява малко по малко.

— Е, какво, луда главо, все пак научи ли се поне малко да дрънкаш някакви там „танци-манци“?

— Защо ни е притрябвало?

— А нещо можеш ли да свириш?

— Криво-ляво.

— Че кой те научи?

— Революцията!

— Революцията ли?... — замисли се старецът. — Е, да, тя може. Хайде, иди посвири.

— Защо не влезете в къщи?

Старецът огледа крадешком улицата.

— За да не се червя. Ти свири, а аз ще седна на пейката и ще ти се карам, нека видят присмехулниците, че аз съм решително против твоята щуротия.

Като се подпираше с патерицата, старецът седна на пейката. А от къщи скоро се понесе музика и песен за онези метличини, които растат на хълма, за онзи зимзелен, който се стеле в подножието му. И разпозна старецът през мъглата на годините своите далечни, далечни метличини и онзи зимзелен, и младата си жена — които само на младини бе видял...

Ех, пък какъв глас има синът, за него може и без музика да плащат в театрите. Но дали ще изкара дълго без прасе и крава? Ако през войната и революцията ето така бяха надупчили не неговия син, а безчувственото желязо, с него биха могли да пресяват зърното... А за него и досега метличини растат, зимзелен се стеле... Чудни стават хората сега: гледаш го — довчера бил селянин, а днес вече не е селянин... Но какво ще излезе по-нататък от това? Казват, че цяла чужбина събира войска срещу нас и тогава отново ще се затъркалят по пътища и кръстопътища главите на синовете ни, а по селата жалби ще жалеят погребални камбани и вдовици...

Горските се сбогуват с чичо Себастиан и той едва сега ме пита за какво съм дошъл.

— Ами... ако може, искам да видя коня, който сте отнели от бандитите.

— Успя ли да чуеш? — смее се човекът.

— Чух. Казват, че такъв кон е имал само свети Георги Победоносец.

— Чудесен е. Жалко само, че е носил убийци. Сега пък ще повлачи плуга. Щом оздравее, ще те поразходя на него. Искаш ли?

— Ами искам, чичо!

Излизаме от къщата и покрай пезула отиваме в малка градинка, където като тъмна купа лежи раненият кон. Дочул стъпките ни, той тихо и жално изцвили. Шията му беше превързана с бродирана кърпа. Чичо Себастиан помилва коня, каза му няколко думи и изтри сълзите му.

— Плаче, горкият, от болка — съчувствено каза той. — Разбираш ли, Михайло, толкова умен кон е, че ти се струва — още малко и ще проговори.

Вярвам всяка дума на чичо Себастиан. Дори ако беше казал, че е чул как говори добичето, пак щях да повярвам.

— Е, хайде, Михайло, време е да си вървиш. Майка ти сигурно вече очите си е изгледала за тебе. Да те изпратя ли?

— Няма нужда, сам ще вървя.

— Не се ли страхуваш?

— Не се страхувам... Ще ви помоля да ми обясните поне малко една книга.

— Сега ли?

— Ако може, сега...

— Е, щом е толкова спешна работата — подсмива се председателят и отиваме на светло.

В къщи той отваря книгата, отначало се чуди, после се задълбочава в нея, мръщи вежди, така се начумерва, че по страните му се надигат буци.

— Откъде си я взел, такава мъдра?

— От попа — разправам му аз за станалото.

— Аха! — злорадо казва чичо, а лицето му така почервява, че изчезват дори опалените от вятъра петна по страните му. Обръща още няколко страници, отново се зачита, най-после става от масата, гледа ме в очите и казва: — Михайло, тази книга е за небето. А за нас сега най-важното е да познаваме земята, да я познаваме и да я делим между бедните. А после вече ще се заемем и с небето. Утре занеси книгата на

попа и му кажи, че аз съм помолил да ти дава книги, които ти сега можеш да прочетеш. Ще му кажеш още, че аз ще намина у него и утре вечер пак ела при мене. Разбра ли?

— Разбрах.

— Тогава довиждане. — На сбогуване той ми подаде своята голяма жилеста ръка.

Колко години минаха оттогава! Вече бях започнал да забравям тази странна история с космографията, когато от скудоумие поискаха да се подиграят с малкото селско дете. Но всичко това изплава в паметта ми в деня, когато един селски син от нашата родна земя за първи път в историята на човечеството се издигна в космоса... Наистина най-добре се смее този, който последен се смее!

ПЕТА ГЛАВА

— Михайло, ставай! Чуваш ли?

— Дядо-ядо, още мъ-ъничко... — не мога никак да отворя натежалите си клепки, а в това време се напуква и се пръска като ледена корица моят хубав сън с предутринни, потънали в омара поля и накацали по тях купи сено, с долина, езерце и хралупести върби, надвесени над него. Все ми се ще да съединя това, но ръцете ми са се впили не в късовете поля, не в дърветата, а в чергата, която дядо смъква от мене. Гласът му е кротък гальовен, сякаш и дядо ми се е присънил.

— Ставай, ставай, Михайлик, недей се глези. Със спане кон не се купува.

— Аз пък не искам да купувам кон — напразно се браня от дядо. — Не искам, и туйто!

— Че какъв стопанин ще станеш? — подсмива се дядо. — Какво струваме без добитък? Ставай!

— Дядо, поне още трошица...

— Нищо няма да ти помогне тази трошица. Вече съвсем се съмна, а и закуската вдига пара на масата. Усещаш ли как мирише? — изтръгва ме той от съня.

Поемам въздух, но не знам какво ухае — дали полята, които сънувах, или натъпканият със сено чувал, на който спя, или повехналите треви на иконостаса, или пък ястието. Най-последно, примижавайки, аз ставам от тесния ясенов миндер, който дядо е направил за мене.

Навън още трепти синкавата мъгла на съня, под нея проблясва с капчици роса синкавият цвят на пачата трева, на изток все по-широка става зеленикавата небесна светлина, която невидимото още слънце нежно позлатява. А по ъглите в стаята все още се спотайват като просяци сенките.

— Събуди ли се най-последно? — съчувствено се извъръща от печката мама. На лицето ѝ ту гаснат, ту пламват отблясъци, а на ръката

й оживяват бродирани цветя. Макар и да сме бедни, но навред у нас има цветя — и в градината, и на пещта, и на платното, с което сме облечени. — Какво сънува, синчето ми?

— Забравих — насила изцеждам от себе си една дума, в просъницата и езикът, и устните ми не се разтварят. Денем е друго нещо — мама казва, че трябва да ми зашият устата с обуцарски конец, сякаш няма за какво друго да послужи той.

— Хайде, мий се, мий се, момчето ми — подканя ме дядо да бързам. — Време е да изкараш коня на паша.

Водата и кърпата изтриват и последните парченца сън и сега вече усещам как из цялата стая дъха на квасено с хмел тесто, на варени сипкави картофи и питки. Дядо знае, че аз обичам топла питка, взема я направо от черния ръжен, разчупва я на четири и една част, още дигаща пара, ми подава:

— Намажи я с чесън, яж да порастеш!

Да бяха се сбъднали дядовите думи, може би нямаше да ме разиграват както им падне. Само да кажа или да направя нещо не както трябва, веднага ме упрекват: „Какъв голям, пък какво прави. И срам, и ум ли нямаш?“ А пък ако помолиш за нещо, съвсем друга песен запяват: „Още си малък. Когато порастеш, тогава...“

Но, не знам защо, хората не растат така бързо, както им се иска. Само гъбите след дъжд за една нощ изскачат от земята и вече се перчат с шапките си една пред друга. Като се сетих за това, малко се развеселих и взех да се подсмихвам. Дядо забелязва това и гальовно примигва към мене:

— Виждаш ли какви смешни питки имаме, а ти не искаше да ставаш.

— Дядо, може ли да заведе кобилата в гората?

— Може и в гората, там сега е толкова хубаво! — на драго сърце се съгласява дядо, който още от дете се е сближил с гората. — Само недей отива далече.

— Дайте ми и по-голяма торба, може тъкмо и на пънчушки да налетя.

— Ха така, много добре — съгласява се мама. — Все ще сварим топла чорбица. — Тя вдига тежкия капак на сандъка и ми подава торба, ушита от широк ръкав на риза, на нея и досега се червенеят цветя още от мамино томуване.

Навън пръхти и нетърпеливо бие с копито нашата хитрушка с лукави очи. Когато ме видя, тя приветливо въртна глава — един вид „качвай се по-скоро, че и за мене е време да ям“. Знаем го твоя характер: когато си гладна, покорна си, а напасеш ли се, не може да се доближи до тебе човек, тогава дори и по твоите кадифени устни се събира злоба.

Озъбила зеленикавите си челюсти, сивата хитруша идва до прага и започва да се търка о рамото ми. Ах, как се подмилква от сутринта! Аз я укорявам, че е много мръсна, непослушна и зла, а тя пет пари не дава — пак ме бута по рамото и ме подканя да бързаме към онова пасище, където се смесват роса и облачета пара.

Ей го и слънцето се изтърколи иззад керванджийския път и увисна между крилата на вятърната мелница. Дядо широко отваря портите и аз, разтърсвайки рамене, на които вече се е хванал утринният студ, излизам на коня от двора. И веднага ми става много радостно на душата: сетих се за вчерашния разговор с чичо Себастиан, спомних си, че днес ще трябва да говоря с попа и да взема от него друга книжка и не се сдържах да не се засмея.

— Ти какво се кикотиш, разбойнико? — неочаквано се обади отстрани чичо Микола; на рамото му се клатушка коса, а на колана му — чутурка с вода, от която надничат брус и точило.

— Нима не може, чичо? — спирам със смях кобилата пред него.

— В ден за пости не може.

— Аз пък днеска вече се облажих.

— С месо ли се омърси? — настръхнаха застрашително сърповидните мустаци.

— Омърсих се — смирено казвам, защото веднага се досещам, че чичо Микола само се преструва на сърдит.

— Виждам, че мелницата ти се е лъснала — завъртя пръст край страната си чичо Микола. — И какво блажно лапа?

Понеже знаех характера на чичо Микола, и аз започнах безпощадно да лъжа:

— Ами гостихме се с глиганско месо и ръжени питки, намазани с чесън. Тъкмо днес мама пече хляб...

Но чичо вече не се интересува какво пече мама. Той ме поглежда под вежди и пак пита:

— Глиган ли? Ами ти нещо случайно... да не лъжеш?

— А, така ли мислите? — външно се показвам обиден, а отвътре се смея, както често прави чичо Микола, от него учих този майсторлък.

— Е, какво е на вкус?

— Ами какво — сланина като сланина, само малко е жилаво и мирише на жълъди.

Това действа убедително на чичо Микола.

— И откъде го докопахте? — чудят се очите му, носът, устните и бръчиците на челото.

— Откъде ли? — смело се впускам по течението, като си спомням разказа на нашия горски. — Около нашата свинка започна да се навърта глиганче. Мръкне ли се, то врътва опашка на кравайче и препуска от гората право в нашия двор: „Добър ви вечер“...

— Ах ти, разбойнико! — закикоти се чичо Микола. — А аз, дъртакът, съм те зяпнал, за малко не повярвах на палавника. Че на кого си се метнал?

— На кого ли? Ами че попитайте мама — смея се аз. — Тя понякога казва, че не само на дявола и на налудничав, а дори на вас.

Това още повече развесели чичо Микола. Той избърса първо очите си, после и мустаците, поклати глава и ме насърчи:

— Ей тъй, живеј радостен, момче! Пък дори и да послъжеш за смях, не е лошо. А, кисел всеки може да бъде. Хайде, довиждане! — и упорит, весело усмихнат, изправен, той върви с коса по земята, за да пръска по нея до последния си ден слънчевата щедрост на душата си.

След разговора с чичо Микола всичко наоколо ми стана по-весело: и кръстовките на улиците с още неутъпкана роса и отворените къщи, и жените с шамии, които бързаха с кофи за вода, и момиченцата със забрадки, които изкарваха кравите в стадото, и рибарите, които вървяха по пътечка, единият със сак, другият с дълъг прът, и звънтенето на коса, която някой клепеше в градината, и кънтенето на моста под копитата на коня, и ей онзи парцал мъгла, който се е закачил на стобора и не знае къде да се дене — да падне на земята или да се вдигне нагоре.

Отминавам селото, старото сечище, което е станало ливада, Богачевия чифлик, корията — синкава ивица гора сред полята, и се озовавам в дъбравата, която отгоре се завива с небето, а отдолу с лека мъгла. Колко хубаво се синее тук между кленовете! А самите кленове са като подплашени — ха да хукнат да бягат или пък да полетят след

прелетните птици; в краката ми хълца и плаче изворче, а някаква птица го утешава, скача от лист на лист, пее и не я е грижа, че нейде зад горите се задава мраз. Той вече беше подгонил на юг лястовички, жерави и лебеди, а гъските и патиците едва сега започваха да отлитат. Но най-много ми беше жал за лебедите и за онзи печален звън, който бяха поръсили в душата ми. И ми е жал, че моята есен минава по полята и дъбравите, а не в училището. Единствената ми надежда е в баща ми — може би скоро ще се върне и ще извади от торбата обувки...

Мислите ме отнасят на крилете си при баща ми, виждам го вече върнал се, а в това време хитрата кобила пощипва трева и се готви да ме хвърли.

Скачам на земята, спъвам предните крака на Сменената и си мисля накъде да ида за гъби — в брезовата гора или в Костюковата градина, където напролет се въдят гъби пумпалки, на лято — ягоди, а наесен — пънчушки. Наистина пънчушките не ги ценим много — ако ги има, и петгодишен малчуган може да си набере. Съвсем друго нещо е да намериш манатарка! Тя така се крие, че не всеки, дори опитен, може да я види. За мене срещата с манатарката или с по-лекоμισлената трепетликова манатарка, която много обича да се кипри с шарките си, е винаги изненадваща и радостна. И аз не мога като други да грабна веднага гъбата — трябва да ѝ се нарадвам, да клекна, да си поприказвам с нея и едва тогава да я отрежа с ножа.

Запявам в ниското, а зад пътя с по-груб глас се обажда ехото — и то иска да си попее:

*Ой, дъбе, дъбе, дъбе,
тръгна дядо за гъби,
баба за пънчушки.
Дядо ги изсуши,
баба ги остави.*

А защо пък и тя не ги изсушила? Все щяло е да има какво да сложи в борша през зимата. Пък и пънчушките туршия са вкусни, ако ги полееш с олио. А кой ли ще се откаже от баница с пънчушки? И макар аз само от песента да зная за тази баба, която я домързяло да изсуши пънчушките, но ме е яд на нея, с укор клатя глава, а после запявам към друго находище. И ехото се отзовава пак. Отърсвайки росата, аз тръгвам към него, а с поглед шаря на всички страни. Ето край един пън се е издула мухоморка, червената ѝ шапка лъщи, сякаш намазана с масло, а в нея са се впили бели точици; малко по-нататък синият крехки червенушки. Но не ги бера, защото, докато си стигна в къщи, ще се смачкат.

*Ой, горице, горице,
дай ми брезовица.*

И гората не се забави да ми поднесе брезова манатарка. Тя беше се настанила на едно попукано коренище на бреза, пънчето ѝ е тъмно, люспесто, върхът — възсив отгоре, отдолу — бисернобял и избива на розово. Но това място не е находище. Я да ида по-нататък, където небето сякаш се излива над гората и брули шумата ѝ.

Най-после отдолу стана сребристобяло, по-нагоре — златисто, а най-отгоре — небесносиньо. Това беше брезова гора, размесена с плашлива трепетлика. Има-няма вятър, тя все трепере, цялата позеленяла, сякаш студът и уплахата са проникнали във всеки нейн лист. Тука вече гледам внимателно: това е такова място, където не само земята, но и дърветата миришат на гъби.

Приклеквам и тихичко наблюдавам какво става наоколо. Тук не трябва да се вдига шум, защото гъбата ще се уплаши от човешкия глас и ще се скрие в земята. Изведнъж сърцето ми трепна, спадна малко по-надолу и радостно замря: недалеч от отровното стъбло на вранското око се кипрят две близначки трепетликови манатарки. Толкова са младички, че техните оросени от мъглата шапчици не бяха успели да се разперят над дебелиите им крачка.

— Добър ден, младоци червеноглавци^[1]! — поздравявам ги аз, а те мълчат.

Охо-хо, а какво става зад тях! На обраслата с кукувичи лен купчина земя стърчи огромна трепетликова манатарка! Шапката ѝ е

накривена и голяма като паница, а пънчето ѝ — дебело колкото ръката ми. Най-напред я наричам старейшина, а после атаман на манатарките. Никога не бях виждал такава. Спускам се към нея, оглеждам я от всички страни, люблювам ѝ се, после грижливо я отрязвам и я поставям на сламената си шапка отгоре, защото атаманската шапка не се побира в моята. Сега ще има с какво да се похваля у дома! А ето едва-едва изникнала гъбка, пънче още няма, а шапчицата не е успяла да почервенее. Е, нека този малчуган си расте и ум и тяло да събира, за него мога да дойда и утре.

Ех, че щастлива утрин! Набрах пълна торба и цяла шапка манатарки. Дори сивушка като че ли ми се учуди. В село влязох като победител. Всички, които срещнах хвалеха моите манатарки и питаха къде съм ги набрал. Тържествувах в себе си, но не скрих находището. Срещна ме и Юхрим Бабенко, който обичаше не толкова да работи, колкото да дрънка глупости и да си похапне.

— Сам ли набра толкова манатарки? — недоверчиво ококори хитрите си очи той.

— Че за какво са ми помощници? — попитах и аз, гордо изправен на кобилата си.

— Виж ти, какъв късмет си имал! — Юхрим задържа кобилата и отначало бръкна в шапката, а после хвърли едно око в торбата, за да се увери, че няма червиви.

„Хайде, търси, търси“ — отвисоко гледам стария ерген. Не бях забравил как му се досвидя да ми даде поне за един ден „Приключенията на Том Сойер“.

— Чудесни гъби, няма какво да се каже — със завист рече старият ерген.

— Не, думайте — подгордых се аз така, че дори Юхрим го почувствува.

— Много важен си станал днеска.

— А защо не — важно отвърнах аз.

— Още е рано да се надуваш. — Юхрим се озърна наоколо и тихо каза: — Може би сега ще се трапим, а?

— Как така? — не разбрах аз.

— Стока за стока — ти ще ми дадеш манатарките, аз на тебе книжка.

— Хайде де? — учудих се аз и не повярвах на Юхримовата щедрост, че кой не знаеше шарлатанството му.

— Истината ти казвам. За тези гъби, ако искаш, ще ти дам да прочетеш дори „Приключенията на Том Сойер“.

Аха, виж му щедростта на това врабешко плашило.

— Само да я прочета ли?

— А ти какво мислиш? — учуди се Юхрим. — Смяташ, че сам не мога да си набера гъби?

— Тогава наберете си сам! — отсякох аз, защото в главата ми хрумна друга мисъл.

— Чакай, ще дойде пак коза за сено. В цяло село няма „Том Сойер“ — извика Юхрим, когато го отминах.

Искаше ми се да му се изплезя, но понякога и аз мога да бъда учтив. Така направих и сега — обърнах се към Юхрим и с укор поклатих глава, един вид: макар и да си дълъг, умът ти е къс.

Завих надясно и по криви улички и пресечки стигнах до къщата на чичо Себастиан. Слязох от коня, приближих се към вратата и там дълго си блъсках главата какво да кажа на председателя, после влязох вътре. Обаче там нямаше никого. Това беше още по-добре за мене. Приближих се до пианото, вдигнах черния му капак, но не се осмелих да ударя по тези пожълтели зъби, които крият в себе си или под себе си музиката. А сигурно в света има щастливци, които още от деца могат да свирят на такова чудо? Въздъхнах, внимателно затворих капака, изсипах на пейката гъбите от шапката, прибавих още малко от торбата и, кой знае защо, така хубаво ми стана на душата, че не може да се изкаже...

Следобед, когато мама и баба отидоха в зеленчуковата градина, а дядо в сайванта, аз взех „Космографията“ и тихичко се измъкнах от двора. Поповите гончета и старият пес ме посрещнаха съвсем точно както вчера. Но днес на портата излезе не Мариана, а коларят Антон, на когото викаха на прякор Недочупения. От любов към необяздени коне бяха му изпочупени ребра, ръце, нозе и нос. Не зная какво в него беше останало недочупено, че такъв прякор му бяха дали. Но и сега чичо Антон, куцайки и извивайки се, можеше да се метне на всякакъв жребец, да се впие като кърлеж в него и така да препуска, че от злобата на коня да остане само пяна.

— Е, и какво ще кажеш? — вместо поздрав пита от другата страна на вратата чичо Антон.

— А на вас какво точно ви трябва? — не търся думи назаем аз.

— Ехе, много работи ми трябва, но най-вече — да си имам чифт коне.

— Друго мога да ви дам, но това засега не мога.

Моят отговор се харесва на Антон, защото той широко се усмихна и напомни „Интернационалът“:

— Да, никой не ще ни избави... При попа ли?

— Ами да.

— Какво ще правиш при него?

— Искам да му върна книжката.

— Ела тогава с мене.

Вървя след чичо Антон, но с краката ми става нещо: след всяка стъпка те все повече се вдървяват, а в сърцето ми се промъква страх и все си спомням вчерашното. Онази проклета червенина, която гореше бузите ми в поповата стая, сега започва да избива по страните ми. Ако имаше откъде да вземам книга, кой щеше да ме види тук?...

Чичо Антон, почтително приведен, чука на вратата на стаята, после смело я отваря и на мен ми притъмнява пред очите от цигарения дим. Край масата са се начумерили над шахмата попът и неговият син, а тютюневият дим обвива не само тях, но и златния образ на Богородица и сина ѝ, който виси до самия таван. Без да чуя гласа си, поздравявам, попът, без да се обърне, ми кимва с рошавия си перчем, а попският син весело възкликва:

— А, ето че ученият мъж благоволи да дойде при нас!

Аз изслушвам подигравката и мълча, но попският син нетърпеливо бърза да поговори с мене и като ме гледа под вежди с едно око, пита:

— Може би знаеш да играеш и шах?

— Защо не, зная.

— Какво? Какво? — Той дори слага длан на ухото си. Дали в този момент той не оглуша? — Шегуваш ли се, или се смееш, момче?

— Не, не се шегувам и не се смея.

Сега и попът се обръща към мене, в очите му се сивееше мъглата на годините.

— Ти наистина ли знаеш да играеш шах?

— Защо не — вече по-смело казвам същото. — Много хубава игра.

— И той вече разбира какво е хубаво. — Попският син изхъмка, а после впери очи в мене и посочи с пръст черната фигурка, която завършваше с бяло крайче: — Какво е това?

— Нима вие не знаете? — за малко не прихнах, трябва да е занесен, та да пита такова нещо.

— А бе ние знаем — ехидно съска попският син и нервно сочи същата фигурка. — Е, какво е това?

— Цар!

— А това?

— Топ.

— Не топ, а тур! — строго ме поправи попският син.

— Нека бъде както казвате — съгласявам се.

— А как ходи конят?

— На буква „г“.

— Наистина невероятно! — вълнува се нещо попският син и на лицето му се събужда любопитство към мене. — Кой те е учил да играеш?

— Червените казаци. Когато квартирувах на нашата улица.

Моят отговор не се хареса твърде на попа и сина му. Те се спогледаха и попският син премина от шаха на книгата.

— Прочете ли я? — погледна той „Космографията“ и в неговите тъмни, влажни очи отново заигра подигравка.

— Ами не.

— Домързя ли те? Или пък не ти хареса книгата?

— Пак не улучихте. Чичо Себастиан каза, ако обичате, да ми давате книги, които ще мога да прочета.

Думите ми веднага смаяха бащата и сина. Те се спогледаха многозначително, кръстосаха очи върху ми и едновременно протегнаха ръце към цигарите.

— Тъй, тъй, значи, си ходил при чичо Себастиан? — започна да ме разпитва попският син. — При началството, значи...

— За мене той не е началство, а просто чичо Себастиан.

— И какво му каза? — трепна подозрение и недоволство в краищата на поповите устни. — Може би си се оплакал?

Сега вече започва да ме хваща яд: виж ги какво си мислят. И аз отговарям с достойнство:

— Аз никога от никого не съм се оплаквал. Дори когато са ме били несправедливо, защото съм момче!

— Така ли? — учуди се попът и в замъглените му зеници се появи нещо като насмешка.

— И все пак какво те накара да отидеш при председателя на комитета на бедните?

— Искях само да го помоля да ми помогне да разбере книгата. Много е мъчна...

— Напразно, момче, напразно — успокои ме попът и добави вече по-весело: — Сега ще ти потърся една много интересна книга, в нея всичко ще разбереш.

— Нямала си баба работа... — без да се обръща към никого, каза попският син и леко удари с юмрук по масата. Отчето погледна строго сина си, отиде при другия шкаф, отвори го и започна да рови в него. Преди още да намери книгата, той се обърна към мене и продума:

— А ти, личи си, не си глупав момък.

— Зависи, според случая — отвърнах, защото и така си беше, а попът се усмихна.

Скоро изскочих от опушените с тютюн попски стаи с „Тарас Булба“ в ръка. Това сигурно е за някой от нашите, защото и на чичо Микола в махалата му викаха Булба.

Като закарах кобилата в гората, аз мислех да набера още гъби, но като захванах книгата, забравих и гъбите, и кобилата, и гората. Аз не разбрах кога росата, а след това и вечерта са паднали над дъбравата. Моята душа се смееше и летеше към Запорожието при славните казаци.

Не забравих думите на чичо Себастиан и вечерта пак отидох в комитета на бедните. Сега там имаше много хора, някои идваха направо от работа. Аз тихичко се свих в ъгъла в очакване чичо Себастиан да свърши разговора с хората. Много ми се искаше да се похваля с книгата. И едва когато последният член на комитета си отиде, аз се измъкнах от пруста при чичо Себастиан.

— Здравей, момко! — весело и както винаги без подигравка ме поздравява председателят на комитета на бедните, пък и ръка ми подава. Нима само това не стига да ти внуши уважение към човека и да

си помислиш, че и ти струваш нещо? — Виждам, получил си вече нова книга, нали? — По краищата на устните му се мярна усмивка.

— Получих.

— И каква е, и за какво е? — взема книгата председателят.

— „Тарас Булба“! — казвам важно.

— Тарас Булба ли? Кой е той?

— Казак... — Чудя се, нима чичо Себастиан не е чел тази книга?

— А този Тарас Булба с нас ли е бил или против нас?

— С нас. Нима не знаете това?

— Знам! — отваря книгата чичо Себастиан. — Но искам и ти в такова време да знаеш кой с кого е — с нас ли е или против нас. Разбра ли?

— Разбрах.

— Тогава седни, синко, на масата и двамата заедно да почетем една хубава книга.

— О! — изтръгва се от мене онова „о“, което за мене изразява ту радост, ту скръб, ту неверие, ту отрицание, ту учудване.

— Никакво „о“, ами сядай, когато ти казват по-големите.

Сядам до дебелокраката графска маса, а председателят на комитета на бедните вади от шкафа червена покривка, постла я и в комитета, и в душата ми веднага става тържествено. Чичо Себастиан сяда до мене, слага ръка на рамото ми и аз неволно се притискам до него.

— Михайло, ти ли ми донесе днес гъби? — ненадейно запита председателят на комитета.

Не зная какво да кажа и мълча.

— Ти ли? — поглеждат ме дълбоките, продълговати очи, в които сега намира тъга.

Не зная защо, започвам да си мисля, че не съм постъпил както трябва и виновно казвам:

— Аз, чичо Себастиане.

— А защо?

— Защо? — трепна гласът ми. — Защото ви обичам, чичо Себастиане.

— Така ли? — тъжно и някак си смутено се усмихва той. — Добре, благодаря ти, Михайло, и за обичта, и за гъбите... И аз те обичам, дете. Но недей вече нищо да ми носиш. Това е първи случай в

моето председателствуване, когато приемам подарък. Вземи и ти от мене. — Той вади от джоба си дълъг бонбон с цветна обвивка, каквито можех да гледам само в панаирни дни.

— Благодаря, чичо Себастиане — вземам в ръката си това богатство. — Може да си го поделим?

— Яж го самичък — засмя се той. — Не ти ли се спи вече?

— Не.

— Тогава чети. Умориш ли се, ще чета аз.

— А, не! — не се съгласявам аз. — Може би ще почнете вие, защото аз зная какъв ми е гласът.

— Никой от нас, Михайло, още не знае своя глас — многозначително казва чичо Себастиан. И макар още да съм малък, но зад думите му чувствавам нещо необичайно и вълнуващо.

— За какво говорите, чичо?

— Помислих си, дете, какви можем да станем ние утре или в други ден. Животът няма да е все такъв, какъвто го остави войната. Сега ти, бедняшкият син, дори нямаш с какво да ходиш на училище, а след време, току-виж, може и на учение да тръгнеш, и дори учител да станеш — такова време е настанало.

И вярвам, и не вярвам, но запомням думите „такова време“, което едни проклинат, а други благодарение на него живеят. И си мисля: „Дали някога ще успея чак учител да стана?“

— Чичо Себастиане, вие не се ли... не се ли шегувате?

— Какво да се шегувам? — Председателят на комитета добродушно свива очи.

— Че мога дори учител да стана някога?

— Не се шегувам, Михайло... Някога, виж, когато се изучиш, ще си спомниш моите думи, ще си спомниш и за мене, вече стария. И тогава ще наминеш у дома и все на нещо ще ме научиш. Нали не ще забравиш?

— Та може ли да се забрави такова нещо? — въздишам аз и пак вярвам и не вярвам, че може би ще настане и „такова време“. А разбунените мои мисли ме носят на своите нови крила към онези години, когато аз, като учител вече, заставам на прага на остарелия чичо Себастиан и му поднасям не гъби, а уважението и признателността си...

Чичо Себастиане, мой първи добър пророче, моя радост и тъга!
Отдавна вече ви няма на света, но на мене и досега ми светят вашите
дълбоки и добри очи, и досега още вашата сърдечност живее с хората,
които ви познаваха. И нека ваш паметник бъде хорската благодарност
и моето слово!...

[1] Красноголовец — така се нарича на украински
трепетликовата манатарка. — Б.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

След тази вечер аз често ходех в комитета на бедните при чичо Себастиан и когато той имаше време, четяхме заедно някоя книга, вестници или говорехме за какво ли не, а най-вече за това, какво ли ще стане в бъдеще, когато изчезнат корените и семето на войните, на човешката вражда и мизерия, когато не буря от олово, а вихрушка от цвят ще покрива човека и здравият разум ще влезе във всяка къща. Чичо Себастиан разтваряше пред себе си и пред мене велики надежди и на техните лебедови крила детската ми душа летеше към бъдещето.

— Ето че се заговорихме и се заплеснахме, а времето си върви. — Той отиваше до прозореца, поглеждаше звездите, а после изтегляше чекмеджето на графската маса и вадеше оттам парче черен хляб, глава чесън, а понякога и сланина и тогава имахме такава разкошна трапеза, каквато сигурно и царете не са познавали. Сега вече чичо Себастиан ми разказваше разни смехории, подиграваше се с пановете, с поповете и царете, а аз се смеех и все пак не забравих едно — ще излезе ли, или няма да излезе от мене учител? И неведнъж тогава си представях, че съм учител с купешка риза и дори с обувки.

Мама отначало се сърдеше, че досаждам на председателя на комитета, а после свикна и когато на мръкване се надигах на пръсти за каскета си със счупена козирка, шеговито ме питаше:

— На вечерня ли бързаш вече?

— Не, на всенощно бдение — весело се усмихвах и излизах от къщи в тези вечери, които навеки ми оставиха звездите си.

Веднъж ние се бяхме увлекли в книгата и не усетихме кога внимателно беше скръцнала вратата. На прага беше застанал висок, непознат за мене човек, с рунтав овчи калпак, с прерязана пушка под мишница. Извиках от изненада, а чичо Себастиан светкавично скочи от масата и грабна щаера. Непознатият някак неуверено вдигна с огромните си ръчища късата пушка и с пресипнал глас каза:

— Себастиане, не съм дошъл да се бия, а да се предам. Не се хващай за оръжието.

— Да не лъжеш? — Ръката на чичо Себастиан замръзна на хълбока му.

— Гледай — свали своята прерязаница непознатият и се приближи до нас. На мургавото му сипаничаво чело се появиха болка и умора, а над хлътналите му тревожни очи уплашено трепкаха дълги ресници, сякаш се мъчеха да прогонят от себе си лоши видения.

— Е, Порфирий, помогнаха ли ти твоите бандити, цялата контрареволуция и глупавата злоба? — гневно го попита чичо Себастиан, като оглеждаше с безмилостен поглед високата фигура на бандита, от която някой беше измъкнал увереността.

— Не ми помогнаха, Себастиане, ох, не ми помогнаха, а само съсипаха живота ми. Затова съм и дошъл при тебе — при вас... — омърлушено отвърна Порфирий. Брадясалото му лице беше измъчено, от дрехите му дъхаше на вкиснало и дим, а пресипналият му глас клокочеше, свиреше и хриптеше отвътре.

— Съсипали, казваш, живота ти? — по-топло светнаха очите на чичо Себастиан. — Да не би да си чакал друго от тия бандити? — махна той с ръка нататък, където трябваше да е гората.

— Нещастие и нищо друго — въздиша Порфирий.

— Хайде, дай си документите! — заповядва чичо Себастиан и събра червената покривка.

Бандитът дойде до масата, сложи на нея ръждясалата прерязана пушка, две попукани като костенурки гранати, после извади пистолет, погледа го със съжаление и с горчива усмивка го подаде на чичо Себастиан:

— А тази награда, подарък от негово императорско величество за някогашната ми храброст, предавам на тебе.

— Умрял съм за подаръка от негово императорско величество до немай-къде! — с ненавист погледна оръжието чичо Себастиан. — Сложи го при бандитското!...

Порфирий остави спечеленото с някогашната си храброст оръжие, въздъхна пак и наведе очи.

Какви ли мисли го вълнуваха в този нерадостен час от живота му? Дали за тихия селски рай в неговото стопанство, където кротките волове гледаха във вечността, ръжта ухаеше на пелин, а жена му носеше на пухкавите си устни любовта? Или за тъмните нощи, когато ходеше на разузнаване през войната, или за онази нерадостна слава,

която беше окачила на гърдите му георгиевски кръстове? Или за позорните дни в бандата и вълчата самота в горските дебри и опустелите скитове, където и закоравелите монаси не забелязваха хода на времето?

През революцията, когато се беше върнал у дома си, Порфирий отново се беше захванал ревностно със своето полуразорено, разпиляно от войната стопанство. От кожата си излизаше, не си доспиваше нощем, трудеше се адски в стопанството си с надежда, че ще го превърне в рай. Световни катастрофи, кървави битки, рухване на

царства и държави, нови революции и смяна на властите не го интересуваха, сякаш всичко това ставаше насън или на друга планета. Не само партии и дружества, но дори черквата не го занимаваше. Той смяташе, че черквата е работа на старите, а политиката е тъмна работа и няма да изведе земеделеца на добро. Селянинът трябва да си знае една политика — своето парче земя и това, което ще се роди на него. Край своята земица и добитък, треперейки за всяко зрънце, за всеки петак, Порфирий се и съживяваше, и подивяваше, без вече да забелязва, че непосилният труд изличава от пухкавите устни на жена му любовта и свлича гърдите ѝ. Ей тъй в черупката на своето стопанство той щеше да доживее като отшелник до мирните дни, щеше да стигне може би и до своя рай, ако не беше един злополучен случай.

През двадесета година в неговото дребно стопанство бяха налетели тъкмо онези недалновидни продоволствени агенти, които почти във всеки селянин виждаха кулак или прикрит враг. Без да влизат в къщата, те веднага отишли при хамбара, с приклади избили вратата и започнали да се разпореждат сами. Порфирий с ключовете отишъл при тях и дълго мълчаливо гледал как изгребват зърното от неговите хамбари. Гняв, болка и скъперничество пламнали в главата му и там забъркали своята пъклена каша. Когато продоволствените агенти натоварили чувалите в каруцата, той застанал на прага на хамбара и глухо казал:

— А сега идете си!

— Имаме още време — размели се продоволствените агенти.

— Никой не знае докога му е времето и къде му е гробът — процедил той и не можал да сдържи злобата си. — Вървете си, докато е мирно и тихо.

Продоволствените агенти го нарекли щурак и започнали да го заплашват с оперативната тройка, която по това време съдела и наказвала на място. И тогава Порфирий побеснял. Привеждайки се, той се завтекъл в къщи, измъкнал сабята от ножницата и се нахвърлил върху агентите. Понеже не очаквали подобно нещо, те побягнали от двора му и хукнали за помощ в околийския град. Порфирий се преоблякъл, взел златното си императорско оръжие, сабята, вързоп дрехи и отишъл в бандата.

В гората той веднага помолил атамана да му даде няколко бандити, за да залови продоволствените агенти. Но атаманът само се

засмял:

— Селянинът си остава винаги селянин. Политика ѝ липсва на твоята глава, човече.

— Каква политика може да има тука? — отбил той омразната му дума.

— Ами ето каква: само глупците убиваха тези, които изземваха храната. А ние дори с пръст няма да ги пипнем. Нека нашият селянин на собствената си кожа изпита какво значи изземването на храната, тогава ще стане по-добър към нас.

След известно време Порфирий се отметнал от бандата и започнал сам да скита из горите, като само от време на време наминавал нощем в своето стопанство, при своето помръкнало щастие...

И ето го сега, измъчен и с плахи надежди, стои той като бандит и върколак пред своя някогашен другар и се мъчи да намери по лицето му поне капчица съчувствие.

— Отървах се най-после от тая железария — с клокочене, с хъркане и болка едва продумва. — Какво ще ме правиш сега, Себастиане?

— Ще гледам физиономията на този глупак, ще слушам как къркори душата му и ще искам да отгатна как от светия хляб; от земята и любовта стигна до бандитския занаят — гневно подхвана председателят на комитета.

Порфирий потрепера:

— Недей ме мъчи поне ти, Себастиане, недей!

— Дано те мъчат дяволите на онзи свят! А аз си имам друга работа.

Бандитът отчаяно махна с ръка:

— Ще има сега кой да ме мъчи и на този, и на онзи свят. За това много ум се не иска. Нагледах се на такива, които могат и да мъчат, и да убиват... А помниш ли ти, Себастиане, как седяхме едно време с тебе на един и същи триместен чин в енорийското училище? Ти на единия, аз на другия край.

— А сега стоим сякаш на двата края на земята... Виж ти, намери кога да си спомняш за училището! Защо не дойде да ми напомниш за това, преди да отидеш в бандата? Ти не си глупав човек я.

— Защо? Защото злобата и разумът не вървят заедно — някак изведнъж клюмна Порфирий.

Чичо Себастиан го погледна внимателно, сдържа гнева си и спокойно попита:

— Каква мъка още те мъчи?

— Неизвестността, само тя, защото не знам какъв ще бъде моят ден на разплата... Ти може би ще пошушнеш някъде какво точно ме е тласнало в гората. Озлобих се аз, Себастиане, озлобих се и съвсем се заплетох.

— Защо се заплете? Пожали житото, а душата си не пожали, нали?

— Ни най-малко не е така, Себастиане... Точно когато изгребваха житото и душата ми, една мисъл разсичаше мозъка ми на две: та живот ли е това, когато свой те заяде, свой те гледа като враг? И това ме натика в черна безпътица. Че само мене ли... Какво сега да правя в този свят?

— Засега седни на масата! — заповяда чичо Себастиан и премисляйки нещо, гледа в прозореца.

Порфирий сяда от другата страна на масата, по-далече от бандитското и императорското оръжие, а чичо Себастиан слага пред него груб като тенекия лист хартия, мастилница и перодръжка.

— Пиши!

— Какво точно? — взима той с мръсни, с големи черни нокти пръсти перодръжката.

— Пиши, че ти, еди-кой си, навеки скъсваш с бандитизма, с цялата контрареволуция, признаваш законите на съветската власт и няма като враг да вземаш участие в политиката. Разбрано ли е?

— Притрябвала ми е тази политика — пъди и с двете си ръце нещо от себе си Порфирий. — Моята политика лежи в земята, дано само и аз не легна в нея. — Той дълго пише своята чудна изповед, после духа върху нея, препрочита я и я предава на Себастиан. И тогава, с променено от някаква зловеща мисъл лице, казва: — И така стигна човек до най-страшното... А сега какво ще кажеш от името на властта?

— Върви си у дома! Само това мога да ти кажа — гледа го насмешливо под вежди чичо Себастиан.

Порфирий смаяно и недоверчиво го погледна:

— Какво каза? Да си вървя у дома ли?

— Че къде другаде искаш?

— Никъде, ах, никъде, Себастиане! Готов съм да пълзя на колене до децата и жената.

— Ти по-добре се учи да ходиш, а не да пълзиш. И гадината умее да пълзи.

В очите на Порфирий засвятка надежда и несигурна радост.

— Себастиане, нищо друго ли не трябва?

— Че ще се намери ли човек, комуто да не трябва нещо повече от това, което има?

— Не, аз за друго, Себастиане... Питам, значи, не трябва ли да ида в околийското, в чека?

— Чека и без тебе, глупчо, си има предостатъчно работа... В околийското, където трябва, аз ще добавя към твоето писание някоя и друга дума — тъй или иначе, на един чин сме седели...

— Ех, благодаря ти, Себастиане, цял живот няма да го забравя... Колко съм мислил и премислял за чека, че само като се сетех за нея, душата ми се преобръщаше... Истина ли ей сега ще се обърна, ще прекрача прага и ще си ида у дома?...

— Точно така ще сториш: ще се обърнеш, ще прекрачиш прага и довиждане.

Порфирий тихичко изхърка, засмя се, обърна се бързо и през рамо хвърли поглед към председателя на комитета, после рязко застана насреща му и без да сдържа радостта си, го помоли:

— Себастиане, опали ме поне два пъти по мутрата.

— За какво ти е това удоволствие? — усмихна се най-последно Себастиан.

— Да ми олекне на душата и да повярвам. Смятай, че ще ми бъде нещо като изповед.

— Хайде пък ти!

— Много те моля, Себастиане, удари ме... Зарадвай човека.

— Хайде, като толкова молиш, дръж се! — светнаха, енергично очите на чичо Себастиан.

— Държа се! Удряй здравата, че да ми избиеш всичкия инат и глупост от кратуната! — широко се разкрачи, усмихнатият Порфирий.

Чичо Себастиан отиде близо до него, вдигна ръка, че като удари Порфирий в гърдите с юмрук, той залитна и веднага се намери под

прозорците на отсрещната стена.

— Е, как е, поолекна ли ти малко? — запита насмешливо чичо Себастиан.

— Ох, олекна ми, като че ли планина се смъкна от гърба ми! — хихика, изправя се и вдига високо огромните си ръчища Порфирий. — А сега вече се обръщам, прекрачвам прага и тръгвам, а после тичам у дома.

Озарен, той излиза от комитета и през отворената врата известно време стига до нас нещо като хълцане, нещо като смях...

И с това щеше да свърши случаят с Порфирий, ако не беше се заловил за него от другия край бдителният Юхрим Бабенко. На другия ден, облечен съвсем празнично, той отишъл у Порфирий, разцелувал се с него, с жена му, ял, пил на тяхната трапеза и се превивал от смях, когато домакинът му разправял как го е изповядвал председателят на комитета на бедните.

Това било през деня, а вечерта Юхрим, вече в делнично облекло, се превивал пред черната мастилница и пишел материали — дописка до вестника и донесение до околията, до губернията и в столицата. Писал не защото имал зъб на Порфирий или искал да заеме поста председател на комитета на бедните — защо му е такава беля, щом като за него не плащат пари. На Юхрим Бабенко му трябвала славата на бдителен и неуморен изобличител, та по такъв начин да се докопа засега до пост поне в околията. Защо да се погубва в село такава глава и такъв почерк? Освен това на Юхрим му се искало да си спечели славата на кореспондент — и от селяните почит, и от жените внимание. За щастие попада му подходящ случай. Революцията е в опасност и я спасява Юхрим. И той пише и се радва на написаното.

В дописката и в донесенията той обвиняваше чичо Себастиан в тежки грехове против революцията: липса на класова бдителност, подозрителни връзки с недобития класов враг, своеволие на ума и съображенията, че и побой. Бдителният селкор най-много наблягаше как може да се пусне бандитът да си иде у дома без съгласието, разрешението и документите на висшестоящите органи.

С една бричка в село пристигна първата комисия. Председателят й явно беше болнав човек — все не му достигаше въздух, задъхваше се, посиняваше и ставаше — много сърдит.

— Този няма да пощади Себастиан — със съжаление се заговори в село.

— Дали няма да посвири сега на пианото чак в затвора? — радваха се богатшите.

От тези слухове и шушукания ми стана тъжно и тревожно на душата.

Комисията при затворена врата започна да разпитва поотделно Порфирий, чичо Себастиан и накрая Юхрим. А пред затворената врата се съсипваше от мъка и сълзи жената на Порфирий. Най-много от всички говорил Юхрим. Неговото помощник-писарско красноречие се носело като по вълни върху най-святото — революцията, революционната бдителност и класовата непримиримост. Никой не прекъсвал Юхрим, а когато най-последно млъкнал, председателят, задъхан и посинял, се намръщил:

— Това ли е всичко?

— Засега толкова. Но ако трябва за протокола и за по-нататъшно действие, ще мога да кажа — обещал Юхрим, бършейки потта от челото си.

Тогава председателят на комисията казвал на Бабенко:

— Можете ли да ми отговорите на два въпроса: първо, кой ви е научил да помрачавате свещената дума „революция“? Второ, кой е оскубал и опърлил като кокошка вашата съвест?

— Аз ще се оплача по всички параграфи и институти за обида на личността — разпискал се Юхрим.

— Да, сигурно ще го направите. Доколкото разбирам, вие цял живот ще се оплаквате от някого и дотогава ще натопявате хората, докато не ви смъкнат гащите и ви напердашат по всички параграфи. Само това може да ви помогне.

Юхрим изхвъркна от комитета като бито псе и тогава, залитайки, влезе жената на Порфирий. Дълго време комисията не можа да ѝ обясни, че никой никъде няма да праща мъжа ѝ, стига само той честно да живее. Затова е дадена и амнистия от властта.

— Ох, благодаря ви, добри хора! — съвзе се най-последно жената. — А че, моля ви, не отказвайте, елате у нас, домашна ракия има още, този дявол не остави хората да я допият.

— Силна ли е? — задъхвайки се, прояви интерес председателят на комисията.

— Гори със син пламък.

— Ще я вземем тогава за болницата. Нали няма да съжалявате?

— Какво говорите, господ да ви е на помощ! Ако трябва, още ще сварим, но вече за вас.

Комисията взе ракията. Юхрим надуши и това, зарадва се, като предварително предвкусваше как ще сложи динена корана председателя, и потегли право за болницата. Но и тука номерът не стана: ракията като медикамент бе предадена на главния лекар — че през ония години беше много тежко с лекарствата. Пък и тогава по селата лекуваха не толкова лекари, колкото врачки, намествачи на кости и баячки, като правеха магии, баеха, заплюваха, врачуваха с чиста вода и с пръст. Най-често налагаха пръстта на сърцето и на рани. Когато някой умираше, на това се гледаше философски — бог дал, бог взел. Сега обаче не толкова бог вземаше, колкото тифозната въшка, тя беше най-добрият помощник на смъртта. И затова не беше чудно, че жената на Порфирий от голяма омраза нарече Бабенко тифозна въшка.

А Юхрим? Смири се за някой и друг ден, а после захвана да пуска слухове, че прикрити врагове на революцията го гонят от село, и оплезил език, намери достойна за себе си служба в града.

Една вечер, когато ние с чичо Себастиан седяхме в комитета и четяхме, неочаквано се изтърси Юхрим. Беше с военна куртка от английско сукно и бричове, подшити с лъскав хром — с цел да хвърля прах в очи: един вид, притежателят на тези гащи доскоро е въртял сабя в конницата. Юхрим обичаше ефектите и в облеклото, и в езика. Той застана в поза до ръба на масата, повъртя нервно ръце, пхна ги в бездънния си брич и там те се размърдаха като зверчета.

Чичо Себастиан презрително измери с поглед неканения гост, в чиито очни кухни беше паднала такава тъмнина, че очите му почти не се виждаха. Юхрим след малко размърда устни и по тях се изви плаха усмивка, в която нахалството заместваше липсата на увереност.

— Не си очаквал моето нашествие, Себастиане, нали? Знам, не си го очаквал! Но моята драматична душа трябваше да дойде при тебе на преклонение, тоест на покаяние по всички параграфи, по всички членове и по устава.

— Каква, каква е душата ти? — разведри се чичо Себастиан.

— Както беше казано по-горе — драматична!

— Въз основа на какви параграфи? — наля се с подигравателна усмивка лицето на председателя на комитета на бедните.

— Въз основа на параграфите на революцията!

— Ами тогава каква е моята душа?

— Естествено героична! — подмазвайки се, тържествено произнесе Юхрим и на неговото зло лице дори застина сянка на почтителност.

Чичо Себастиан само поклати глава — един вид — ех, че си натрапчив ти, човече, но премълча. На Юхрим само това му трябваше. Той веднага поведе разговор за промените в околийския град, лукаво подхвърли, че сега и негови приятели са се издигнали, наредили са се на служби и го канят по-близо до големците.

— А пък ти, разбира се, реши да не се късаш от масите, нали? — наивно попита чичо Себастиан.

— Не, още не съм решил. Затова дойдох естествено за съвет. Какво да сторя — дали да остана в село, или и аз да тичам подир късмета си в града?

— Недей тича, Юхримере, ах, недей тича! — едва ли не въздъхна чичо Себастиан.

— А защо така? — учудиха се тънките устни и фасулообразните ноздри на Юхрим.

— Защото, ако настигнеш късмета си, ще го ухапеш като куче и ще го държиш само до собствената си персона. А и хората имат нужда от късмет.

Юхрим трепна, не знаейки какво да прави. Като помисли, той се преобрази като човек, за когото казват: отвън се смее, а отвътре кипи.

— Ти, Себастиане, сложи на житото мед, а на мен характер! — едва изкриви устни в усмивка Юхрим. — Всеки може естествено да хули, но на твоя пост човек трябва да бъде вежлив по всички устава. Знам, яд те е на мене за оная история с комисията. Винавен съм, разкайвам се, заричам се, че няма вече. Не от глупост, а от престараване сбърках, защото помислих, че ти не си действувал по революционните параграфи. И исках с теорията да поправя твоята практика, защото кой трябва да милее за революцията? Само такива като тебе от практическа гледна точка и такива като мене от теоретическа.

— Само за кожата си, за собствената си кожа милееш ти и от практическа, и от теоретическа гледна точка! — ядоса се чичо Себастиан. — И ако потрябва да я спасяваш, готов си да продадеш всички хора, целия свят, без окото ти да мигне!

— Защо трябва толкова далече да отиваш! — разсърди се Юхрим и грубите ивици на устата му станаха още по-твърди. — Кожата е тънка работа, всеки си я спасява както може, а някои дори си пускат такива неща, каквито има таралежът. Право ли е?

— Защо не добави, че други пускат от кожата си лига?

— И за това ще кажа съответно, ако се наложи да давам някъде своя класификация. — Злобата изкривява лицето на Юхрим и едва сега очите му пробиват мрачините на очните кухини. — А сега съм дошъл естествено за друго при тебе. Да говоря ли още, или ще заповядаш да си затворя устата?

— Говори, за да не стои устата ти без работа — съдържа гнева си чичо Себастиан. — Защо понякога ми се струва, че от устата ти не изскачат думи, а жаби?

— Прекалена фантазия — без да се замисля, обяснява Юхрим.

— Добре, какво има?

— Ами нищо възвишено. Много те моля, драсни за движение на личността характеристика, една такава малка, но естествено, от сърце.

— А без нея приятелите ти от околията не вярват ли на твоята личност?

— Вярват, но революционният закон си е закон. Драсни, Себастиане. Не е тежка работа, а и на двама ни ще донесе облекчение.

— На мен и без това ми е леко — упорито поклати глава чичо Себастиан. — А на тебе характеристика няма да ти дам.

— Ще дадеш! — нахално се опули Юхрим.

— Няма да ти дам.

— Нямах такъв закон! — Зло пламъче заигра в пихтиестите очи на Юхрим. — Всяка индивидуалност има право сега на лична характеристика, независимо дали се харесва някому, или не се харесва. Ако не дадеш днес, ще дадеш утре. Ще те принудят да дадеш! И помни: при желание на всеки човек може да се прекършат крилата.

— Не знаех, че си бил такъв крилоядец! — дори се учуди чичо Себастиан.

— Тогава знай! И по-добре веднага ми напиши характеристиката, че да не се джафкаме. И ти ще си по-спокоен, ако ме махнеш от село.

— Убеди ме! Върви по дяволите, ще ти дам характеристика, та да се махнеш от очите ми! — съгласи се чичо Себастиан.

— Ето, веднага трябваше така — доволно изхихика Юхрим. — Ако не беше ми дал, с месо щях да я изтръгна. Своего никога не изпускам — правата са си права! Може след това и да го полеем за съвместно мечтаене, а? В джоба ми позадрънча нещичко.

— Пази го за панихида на такива добри хора като тебе! — отрязва председателят на комитета.

— Воля твоя, а на спасения по всички параграфи му се полага рай — сви рамене Юхрим. Злобният блясък се утаява на дънцето на кръглите му очи, а отгоре изплава доволство.

А в това време председателят на комитета извади хартия, мастилница, писалка и седна да пише характеристиката.

— Да ти помогна ли с коментarii? — наведе глава над масата Юхрим.

— Ще мина и без тях. Не ми затуляй светлината.

— И моля те, Себастиане, естествено с документален ефект да изтъкнеш, че съм бил в редовете на Работническо-селската червена армия. Това сега навсякъде отваря вратите и коридорите.

— Ще подчертая, естествено и с ефект, твоето никъде няма да ти избяга. — Чичо Себастиан успокои Юхрим. — Постой поне малко мирно.

Юхрим се разположи на пейката и с облекчение въздъхна: нали след няколко дена ще получи вече служба и тогава не го е еня за Себастиан, който с всичките си рани не може нищичко да откачи. Ако той, Юхрим, имаше поне едно късче такава биография, щеше да се развихри чак в самата столица като циганин на слънце, нямаше да излиза от хромовите кожи.

— Да ти прочета ли характеристиката? — станал от масата Себастиан.

— Прочети, прочети да послушаме умна приказка — станаха дори по-добри тънките устни на Юхрим.

— Тогава слушай и не ме прекъсвай.

— Няма.

— „Характеристика — зачете чичо Себастиан. — Дава се същата на Юхрим Бабенко, който е роден, кръстен и пораснал в нашето село, но естествено непоумнял...“

— Ти смееш ли се, че после да заплачеш? — скочи Юхрим. От злоба зъбите му лъснаха като на печен глиган.

— Казах вече: не ми пречи. Започвам отначало: „Дава се същата на Юхрим Бабенко, който е роден, кръстен и пораснал в нашето село, но естествено непоумнял. Основни белези на дадения индивид: мързелив като паразит, лае като пес, хапе като змия, а смърди като пор — където се изтърси, все омърси. Основна цел на неговия живот и дейност — с чужда мъка да се промъкне в рая и да заключи вратата след себе си, та никой вече да не влезе там. Хората казват, че Юхрим Бабенко е ушит от змийски кожи, но документално не мога да потвърдя това, а потвърждавам, че той е социално опасен на всички държавни постове, без тях пак ще мъти вода, но с по-малки коментарии...“

— Аз... аз... аз ще ти... — разтрепера се Юхрим, в гласа му прозвучаха пискливи козешки нотки, като свърши с тях, той избърса с юмрук устните си, които трепереха от обида и злоба.

— Какво ще ми ти?! — Чичо Себастиан презрително насочи към Юхрим ресниците си.

— И аз някога ще ти напиша и ще ти подпечатам характеристика!

— Тя вече е написана в две войни, така че не се мъчи много. И не са я писали писари или разни отрепки...

— Знам, животът я е писал — имитира някого Юхрим. — Той те е драскал с куршуми, а някой така ще те драсне с писалка под лъжичката, че ще видим какво ще излезе от това! — Бясна злоба бликаше от кръглите очи на Юхрим. — Днес ти си отгоре, но самият бог на небето още не знае какво ще бъде утре на земята! Аз естествено ще дочакам своето време и тогава ще науча някого с какво се пишат и с какво се изличават характеристиките! Колкото и високо да се издигат крилата, перушината от тях пада долу! Право ли е?

— Право за онзи, който се е излюпил преди птицата!

— А кой се е излюпил преди нея? — малко се смути Юхрим.

— Змията.

Ядосаният чичо Себастиан пристъпи крачка напред, а Юхрим се обърна на място, приведе се и се изниза от комитета.

СЕДМА ГЛАВА

Звезда иде, щастие носи

Народна мъдрост

Под високите есенни звезди притихват къщите и тогава, ясно се чува шепотът на росата, на полуголите дървета и почернелите умислени слънчогледи, които вече не поглеждат нито слънцето, нито звездите.

Мене цял живот ме привличат и вълнуват звездите, тяхната съвършена и винаги нова красота, тайнственото им примигване и чудните разкази за тях. И най-ранните ми спомени от детинство са свързани със звездите.

Дори и сега, след като съм изживял половин век, аз си спомням ясно „далечното“ вечерно пасище, потъмнелите тъжни треви, които утре ще станат сено, исполинските шлемове на купите и жълтите езичета на огъня под тигана на косачите, чувам последния сребърен звън на косата и първото поскърцване на дърдавеца, пръхтенето на невидими коне, които са навлезли в мъгла, и тъничкото посвирване на бърнетата, които отръскват росата от крилцата си, и детския плач на рекичката, в която цяло лято са се потопявали и дивият джоджен, и кандилката, и дивите перуники, които цъфтят на воля и нямат грижа за нищо.

И над целия този свят, в който ароматът на село е малко приглушен от мъглата и мириса на новото, още неналяло се зърно, сияят най-хубавите звезди на моето детинство. Дори далечната светлинка в чифлика край мостчето също ми се струва, че е звезда, застанала в нечий прозорец, за да бъде по-радостен животът на добри хора. Виж, да можехме да вземем и ние една звездичка в нашия дом...

И ми се струва, че минал над потъмнелите вятърни мелници, аз влизам в синия небосклон, вземам от него моята звездица и напреко през нивите бързам за село. А в това време невидимият сън, притаил

се до главата ми, върху друг откос, докосва клепачите ми и приближава до мене звездите.

Те стават все повече и повече, ето ги, завъртяха се като златна виелица, аз чух тяхното шумолене, тяхната музика... и се понесох, понесох на люлееща се лодчица по чудните реки на сънищата...

Сега с дядо се връщаме от Майдани по безлюдни пътища, над които месечинката не залязва. Там в горските къщички дядо прави пчелни кошери на хората и поправя обикновени селски сечива. Бяхме дори в първата комуна, където земеделците, опасявайки се от бандити, излизат и на работа по нивите с оръжие. Дядо веднъж ми показва недалече от орачите пирамида от три винтовки, а под тях на кърпа бе сложен хлябът.

Каdifената, малко хладна вечер се носи покрай нас, под колелата писукат влажните коловози, шептят и шумолят листата, в доловете валма мъгла ни пресичат пътя — и никъде жива душа, само опечалените върби край пътя, само месец и звезди отгоре.

Ето една падна в далечината и дядо казва на нея и на себе си:

— И звездите като хората падат на земята, и те си имат свой живот — а после се обръща към мене: — Тебе, дете, не ти ли е студено? Да ти дам ли моя ямурлук?

— Не трябва, дядо — облягам се назад и очаквам нещо от моста пред нас, от речицата под него, която ту спи, ту не спи, и от края на гората, която слиза в ливадата.

— Как да не трябва? Виждам, че си замръзнал малко.

— Няма значение, ние, мъжете, трябва на всичко да свикваме — повтарям дядови думи.

— Така ли? — Дядо добродушно се подсмихва в побелялата си, сякаш жълтеникава от месечината брада, после закопчава горното копче на моята куртка, а върху босите ми крака слага наръч сено.

Когато излязохме на керванджийския път, зад дърветата леко като сенки изскочиха трима въоръжени конници. Насмалко не извиках от изненада. Дядо с една ръка спря кобилата, а другата успокоително сложи на плещите ми. Под първия наперен конник играеше лъскав, сякаш окъпан от ясната светлина на месеца кон.

„Бандити“ — изстивам от тази мисъл и по-силно се притискам до дядо.

— Добър вечер! — властно поздравява конникът с пъстрия кон, а другите двама с карабини в ръце застават малко по-надалеч.

— Добро здраве, ако човекът е добър — отговаря дядо. В гласа му няма ни страх, ни тревога.

— Какво караш, човече?

— Внука си, недейте го плаши.

— Ние деца не плашим — сниши глас конникът. — А оръжие не карате ли?

— За какво ни е такава смет?! — замахна с ръце дядо. — Омръзна и ни опротивя то. Ето, изкарах малко зърно, това ми е целият товар.

Конникът красиво се наведе над колата, опипа с ръка чувала, сеното, а после ми намигна с една вежда и заговорнически ме попита:

— Уплаши ли се?

— Вие нямаше ли да се уплашите? — все още предпазливо измърморих аз.

— Разбира се, щях да се уплаша — закима конникът. — Как се казваш?

— Михайло.

— Хубаво име. Ходиш ли на училище?

— Не.

— Ехе — недоволно се нацупи конникът. — Как си допуснал такава грешка?

— Искан, но нямам ботуши за зимата.

— Че вие не сте ли богати?

Свивам сърдито рамене, а конникът започва да се смее и едва сега аз забелязвам на фуражката му петолъчна звезда. Излиза, напразно съм треперал.

Когато престана да се смее, червеноармеецът сериозно ми каза:

— Сега никого не ще изненадаш, че нямаш обуца, момче, още сме много бедни. Но все пак трябва да се учим, това е нужно за революцията! Разбра ли?

— Ами как не, всичко разбрахме — казва дядо и клати побелялата си глава.

— А какво всичко разбрахте? — хитро се подсмива конникът.

— Слушай тогава: на революцията ѝ трябва хляб... — започва дядо, а конниците избухват в смях.

— Че не улучих ли? — чуди се дядо.

— Улучихте, улучихте, но това не е всичко.

— Че пък кой ще го улучи това всичко? За него трябва да имаш глава като буре. Само че аз не довърших... Кой ли не е имал нужда от нашия хляб? Почти всички! И нашите деца бяха нужни на всички за

чужда работа, я не за училище. И затова така излезе: и краката ни са без обувки, и главите ни са боси.

— Ехей, дядо, че вие сте умна глава!... Всичко сте разбрали! — учудено и весело заговориха конниците. — Но непременно изпратете внука си на училище, сега ботушите не са най-важното. Беше време, когато дори воювахме боси. — Като метнаха карабините си през рамо, те се сбогуваха с нас.

На лунната светлина заблестяха стремената, задрънка оръжието, земята кротко застена под копитата. И изведнъж красив младежки глас, който те грабва за сърцето, се плисна и полетя над прастария кербанджийски път, над вековните липи, над сънните ниви:

*Звездо моя, Вечернице,
изгрей над гората!...*

Унесох се в песента, в небето, във Вечерницата и замрях в онова очарование и възторг, с които нечий глас изпълни детското ми сърце.

Изля тъгата си, заглъхна над пътя песента, конниците изчезнаха в далечината, а дядо поклати глава, въздъхна веднъж-дваж, продума си нещо тихичко, а после ми каза:

— Живот... Знаеш ли, че и Шевченко е ходил бос на училище. Такава е била нашата нещастна съдба. А утре, чедо, само да доживеем до сутринта, ще те острижа, ще те хвана за ръка и хайде на училище.

— Наистина ли, дядо? — разтуптя се сърцето ми и гласът ми се разтрепера.

— Така ами, както казах, тъй и ще сторя.

— И книжка ли ще ми купите? — с надежда вперих очи в дядовото лице.

— И книжка ще ти купя, и мастило от бъз ще ти направя, и ще се поразпуснем за купешка ризка. А после, току-виж, намерим пари за ботушки, ще ги подковем, ще вървиш сред хората и искри ще хвърчат...

— Истина ли? — хем вярвам, хем не вярвам аз, че толкова щастие може да сполети един човек. Притискам се с благодарност до дядо и сред звездите на детинството ми търся вечерницата на поета, която ще ми свети цял живот.

Тази нощ и радостта, и скръбта вървяха заедно.

По пътя на няколко пъти сладко заспивах и се пробуждах. Насъне ми се присънваше училището, а наяве блестяха високо есенните звезди, а пък понякога дядо вече ме водеше да се уча. През рамото ми се люшкаше торбичка с книжки, на шията се кандилкаше завързан с връвчица молив, а под подковите на моите ботуши изскачаха искри. И толкова хубаво беше на сърцето ми, както вече сега не се случва...

Месецът беше вече минал в другата половина на небето, когато стигнахме у дома. Дядо ме свали от колата, погледна към черните тополи отвъд реката, към сините къщи, сънния двор, ограден с рамка от сенки, градината, крушата. Всичко това, потънало в лунна омара, блестеше от роса, шумолеше и се движеше, като че ли някой тихичко го теглеше от мястото му. От дървото се откъсна крушка, заподскача по клоните, падна на коренището и отново полъхна благословена тишина, увехнала камшица и дъхът или въздишката на земята.

— Колко хубав е този свят — говори си дядо. Застанал на ивица пача трева, той прехвърля наум преживяно, вълнения и мисли. Кобилата се доближава до него, той слага ръка на гривата ѝ. — Сега и ти ще идеш да си починеш. Време е... Михайло, а ние, знаеш, няма да будим нито бабинка, нито майка ти — отрудили са се, уморили са се през деня, нека сега си починат здравата. Ще си легнем в плевнята на сеното и славно ще си отспим. Право ли казвам?

— Ехе, в плевнята е и по-широко, и по-здравословно — отново повтарям дядови думи.

— Вярно. Ти си ми добро момче. Ето ти одеялото, качи се на сеното. Аз скоро ще дойда при тебе.

Ветреца подухва големите му разрошени вежди и сенките под тях, повдига ги на високото чело, където във всяка бръчица са легнали години, лишения, неимоверен труд и неизмерима пот.

— Ама да не се бавиш.

— Че какво има да се бавя? Да не би да имам нива, посята с такива внучета?

— Аха, вие винаги така казвате, а после сядате до прозореца, където спи бабинка.

— Сега няма да седна, че е студено — добродушно ми се усмихва дядо, помисли си нещо и махна с ръка. — Хайде, отивай.

Залитайки, аз влизам в плевнята, покатервам се в къта с ливадно сено, покривам се и веднага сладка дрямка изправя пред очите ми и далечните Майдани, и тримата конника на пътя, и близкото училище. Там ще ме питат как ми е името и дали искам да уча. Ще кажа, че много искам, и нека учителката не се тревожи много, защото аз ще наваксам пропуснатото.

А защо ли дядо не идва още? Едва-едва отварям натежалите си клепачи и малко се привдигам.

През пролуките между дъските в плевнята падат разчорлени лунни ивици, под една от тях изведнъж земята започва сънливо да диша и да се надига — къртица рие своята шапка. Откъм навеса изпръхтя кобилата, дядо тихичко ѝ казва нещо. Това ме успокои и аз полетях нанякъде, без да чувам вече как скръбта влиза в нашия двор.

След като напоил кобилата, дядо, който знае защо, започнал да обикаля из двора и градината и да разговаря и с тях, и с хората, които си спомнял. Когато сънят го оборил, отишъл до къщата, седнал на пезула под прозореца, където спяла неуморната му жена...

Кажи-речи, животът им вече беше минал, но и досега моите старци живееха така, сякаш бяха младоженци: не само пред хората, но и помежду си през целия си живот те бяха деликатни, почтителни, приветливи.

Умееха да зачитат и добрите хора, и безсловесния добитък, и светия труд, и светия хляб, само не умееха да щадят здравето си.

Така под прозорците на жена си моят дядо бе сполетян от последния си есенен сън и от настинката.

Събуди се той на съмване с болест в гърдите. И вече не смогнаха да я прогонят нито печката, нито горещото зърно, нито силната ракия.

След три дена той лежеше в ковчег. На възглавницата до главата му за последен път лежах селим, риган и конски босилек... И колкото и да плаках, колкото и да го молах да стане, дядо за първи път в живота си не ме послуша...

Не живя дълго след него и жена му: изпаднала в тежка скръб, тя легна болна, а когато усети смъртния си час, стана, сама вароса

стените, измаза пода, донесе от градината повехнала камшица, карамфили и босилек, разпръсна ги из къщи и нареди да повикат вечерта роднините.

При мъждивата светлина на напълнено с бензин газениче бабинка за последен път вечеря със своя род. И макар мислите и очите ѝ вече да бяха отправени към небето, никой не вярваше, че тя се прощава със света: та нали сама беше измазала и чистила днес в къщи и нищо не я болеше освен душата... Та сигурно болката на душата е най-силната болка. След един ден погребяхме баба редом с дядо. Роднините и есенният ден плачеха на гроба ѝ, а от крушата в гробището падна една крушка в гроба. Сигурно за да може бабинка и на онзи свят да сади градини...

ОСМА ГЛАВА

Стелят се, капят листата, превиват се, прегърбват се брезите, плаче и се усмихва през сълзи есента и рони печал над наболялата ми душа. Остана по-малко светлина, помръкнаха моите дни, а нощите са така мъчителни, че се събуждам потънал в сълзи. Мама ги бърше с ръката си, а гласът, ѝ тихо-тихо ме успокоява:

— Не плачи, Михайлик, не плачи, миличък... Всички хора умират. Ето виждаш ли звездите? — показва ми през прозореца, в който надзърта парче изяснено небе. — Хубави са, сякаш от приказка са излезли, но и те умират.

— Не искам звездите да умират — говоря през сълзи и гледам, че на това късче небе отново крадешком налитат облаци.

— Много неща не ни се искат, Михайлик, но животът си върви по свой път: едни го напущат, а други излизат на него и всички очакват нещо по-хубаво за себе си... Спи, синко, спи.

Заспих на майчините си ръце и в сънищата ми се появяваше един лъкатушен път, по който дядо и баба вече нямаше да минат, и в моите сънища звездите, както и есенните листа, както и хората, падаха на земята.

Дори и горите изгубиха сега своята прелест, сякаш някой беше изтръгнал от тях привлекателността им и тяхната тайнствена красота. Когато намирах гъби, не се радвах както преди и не ги отрязвах с ножчето си — нека си живеят колкото си искат.

Един ден, беше вече следобед, много се учудих, когато видях между дърветата тъничката фигура на Люба. Щом ме забеляза, момичето радостно извика, оправи забрадчицата на главата си ѝ хукна към поляната, където стоях аз.

— Добър ден, Михайлик, добър ден! Знаех си аз, че ще те намеря! — спря тя със светнал поглед и като възрастна ми подаде ръка.

— Какво правиш тука?

— Няма пък да ти кажа.

— Може пък и да кажеш, а? Отиваш във вашата градина, нали?

— Не. — Люба наведе глава и започна да рови с крак опадалата шума. — Тебе търсех, Михайлик.

— Не може да бъде! — с недоверие се възрях в очите на момичето.

— Ето че може... Знам, че на тебе ти е мъчно, а когато има мъка, всички ги боли сърцето. И затова исках да те видя. Дори веднъж отидох до вашата къща, но ме досрамя да вляза.

— Благодаря ти, Люба!

— Недей говори такава неща — като възрастна рече тя и нацупи устни, а после тайнствено се усмихна: — Михайлик, а пък аз вече си имам сестриче.

— Мъничка ли е?

— Разбира се, мъничка — засмя се Люба, — лежи си в люлката и все си мляска с устни.

— Хубава ли е?

— Хубавичка, само че още не са й пораснали вежди.

— Ами изобщо ли няма вежди? — не мога да повярвам аз.

— Засега изобщо няма, само трапчинки мърдат там, където трябва да растат веждите. Толкова е забавно.

— Хм — не знам какво да отговоря на толкова чудо.

— А пък аз вече ходя на училище. При нас в една стая учат две групи — по-малките седят отпред, по-големите — отзад. Учителката ме сложи на първия чин — хвали се и се радва момичето.

— Ами и ти ли нямаш ботушки? — погледнах босите крака на Люба, спомних си за моите и въздъхнах.

— Не, имам, само че ги пазя, защото трябва да ги нося две години. Михайлик, да наминем ли до нашата градина?

— Трябва да вземеш ли нещо оттам?

— Не, просто да видим дупката на язовеца, гнездото на стърчиопашката, изворчето. Искаш ли да ги видим, а?

— Може и да наминем — съгласих се и като се хванахме за ръце, затичахме към градината.

Прекачихме се през потъмнелия стобор, най-напред отидохме при онази череша, на чиито зърна се събираше най-много роса. Спомних си и хубавото лятно утро, и леля Василина, и нейната песен, която така хубаво се носеше между дърветата.

Сега черешата беше наметнала на раменете си червена кърпа и ми се струваше, че и тя иска да потегли от мястото си и да тръгне нанякъде, по свой път.

— Не си ли чул нещо за моята леля Василина? — попита ме Люба, като докосваше с ръце грапавата кора на черешата.

— Не, да не се е случило нещо лошо? — спомних си аз какво казваше някога Люба за сърдития мъж на леля си.

— Ето че не отгатна! — оживи се лицето на момичето. — За нея и за нейния глас писаха много хубаво във вестника. Кой можеше да си помисли само, че за леля ще пишат във вестника!

— Такова време е — повторих думите на чичо Себастиан. — А какво прави сега мъжът на Василина: още ли се кара тя да не примамва с гласа си хората?

— Не, толкова добър е станал, същински мехлем, и все се страхува да не би леля да отиде да пее в града. „По-хубаво — казва — пей ми на мене, а аз ще ти правя крем карамел.“ И прави ли, прави! — звънна смехът на момичето.

На киселицата видяхме опустялото гнезденце, чието дъно беше застлано с вълна, а под киселицата язовецът беше оставил пресни следи.

— Честичко се навърта тука, лакомец такъв — наведе се Люба, изучавайки странната плетеница от следите на язовеца.

Край дупката на лакомеца видяхме купчина сухи листа. Люба се наведе над нея и каза, че я е натрупал язовецът: той не е ленив, а още отрано, преди студовете, полага грижи за зимното си легло.

Ей така до свечеряване непрестанно ромонеше като поточе гласът на момичето и малко по малко отнасяше моята скръб. А привечер двамата — Люба отпред, а аз отзад — се качихме на кобилата и тръгнахме за дома. Под нас се пробуждаше мъглата, а над нас се ронеха листа — златните сълзи на есенната гора. Пред село Люба каза, че нататък вече ще върви пеша.

— А защо не искаш да яздиш?

— Защото не е прилично — засрами се тя.

— Какво не е прилично?

— Някое от децата ще ни види и ще почне да ни закача — „младоженец и младоженка“. Има ги такива безсрамници.

Аз скочих на земята и внимателно свалих Люба. Тя пак ми подаде ръка и тръгна самичка в здрача по тревистата пътечка. А аз все поглеждах нататък, където вървеше и се губеше тъничката като вейчица фигурка...

Днес, кой знае защо, нашите порти бяха широко отворени. Може да е пристигнал някой гост? Но нито на двора, нито под навеса имаше добитък или кола. Отивам до конюшната, пускам поводите, а в това време някой изотзад ме вдига със силни ръце, а после ме притиска до себе си.

И веднага ме обзеха и уплаха, и радостно предчувствие. От всичко това притворих очи, а когато ги отворих, видях непознато и като че ли познато лице и пак замижах.

— Михайлик, не ме ли познаваш? — все по-силно ме притиска до себе си висок, широкоплещест човек, с късо подстригани мустаци.

— Не, не ви познавам — казвам съвсем тихо и ми става топло-топло на гърдите на този силен непознат и сякаш познат селянин. — Вие откъде сте?

— Михайлик, че аз съм татко ти, погледни ме хубаво — радва се, мъчно му е и ме целува човекът. — Е, позна ли ме?

— Не.

— Ето ти на — чак въздъхва човекът, а очите му овлажняха.

Хем познавах, хем не познавах баща си. Някъде, като че ли от дълбок мрак, в мене отекваше неговият глас, някъде сякаш бях виждал тези очи, но къде — не знам. Но колко хубаво беше в прегръдките на този човек, който с една ръка придържаше босите ми крака, а с другата — главата.

При нас дойде усмихната мама.

— Позна ли те? — запита тя татко.

— Ами не.

— Михайлик, глупчо, та това е татко ти! Защо мълчиш?

А аз не знаех какво да кажа — нито една дума не ми идваше наум. И ей така, безмълвен, татко ме внесе на ръце в къщи, където сега на скрина лежеше шинел, пусна ме на пода, огледа ме, засмя се:

— Та той вече ни е същински ергенин, само че за нещастие не може да говори.

— Аха, не може! Ти още не го познаваш — даде своята характеристика мама.

— Сега сигурно ще го опозная, няма къде да се дене... Утре ще го заведа на училище.

— Ще ме заведете ли? — трепнах и се възрях в бащините си очи.

— Разбира се. Искаш ли да учиш?

— Ох, искам, татко! — прегърнах баща си за краката, а той някак си запремига с очи и сложи ръка на главата ми.

Съседите не ни оставиха да си побъбрим с баща ми. Изведнъж цялата стая се препълни с хора, на масата се появиха скромни подаръци в шишета, а мама сложи сарми от новия ориз и сушени змиорки, които бяхме наловили още с дядо, че като започна онзи селски разговор с безкрайните приказки за земя, за политика, за чужбина, че дали ще ни отвори война Антантата, или няма да ни отвори, та дали още дълго време ще скитат в горите бандити. Вече задрямал, аз долових в просъница думите на баща си:

— Нищо няма да им се удаде, нищо! Щом не можах да се задържат за гривата, няма да се удържат за опашката!

На следния ден татко ме хвана за ръка, остриган, окъпан, облечен с нова ризка и панталонки, и ме поведе на училище. Когато удари звънецът за междучасие и децата се изсипаха като грахови зърна от стаята, баща ми отиде при стройната русокоса учителка, поздрави я и наведе глава към мене:

— Доведох ви, Настя Василична, моя ученик. Може би и от него ще стане човек.

— Ще видим — усмихна се Настя Василична, усмихнаха се и нейните продълговати трапчинки на бузите. — Как се казваш?

— Михайло.

— А искаш ли да учиш?

— Много искам! — така се изтръгна от мене, че учителката се засмя. Смехът ѝ е приятен, нежен и сякаш те повдига нависоко.

— Само че доста много е пропуснал — казва тя на татко.

— Всичко ще настигна, ще видите! — изтървах се аз и умолително погледнах учителката. — Знам да чета...

— Знаеш да четеш ли? — учуди се Настя Василична.

— Жена ми каза, че наистина знае да чете и по цялото село шари да търси книжки — застъпи се за мене татко.

— Това вече е добре. Кой те научи да четеш? — с интерес запита учителката.

— Аз сам се научих от големите ученици.

— Хайде, почети ни нещо. — Настя Василивна взе от масата една книга, разлисти я и ми я подаде. — Чети ей на тази страница.

С такава страница никой не можеше да ме изуми: тук буквите бяха едри като врабчета, а моите очи бяха свикнали и на съвсем дребнички като макови зрънца. Изпях набързо страницата, без да се препъвам в точките и запетаите, за да стане веднага ясно на учителката колко зная. От моето четене татко засия, учителката се учуди, а после със смях попита:

— А не можеш ли още по-бързо?

— Мога и по-бързо, дайте — отговорих, защото се досещах, че всичко отива на добре.

— А и по-бавно ли можеш?

— И по-бавно мога — учудих се аз, че защо да се работи по-бавно нещо, което може да се свърши по-бърже.

— Хайде, чети тогава, като внимаващ, че в книгата има и препинателни знаци.

После четох, като обръщах внимание на знаците, и видях как щастливият татко се любува на своя четец.

— А цифрите знаеш ли? — запита учителката.

— И цифрите знам, до хиляда.

— А таблицата за умножение?

— Не, това не знам — въздъхнах аз и забелязах как се натъжи татко.

Но учителката веднага така ни зарадва, че татко като че ли порасна, а аз насмалко не подскочих.

— Панас Демянович, ще се наложи да запишем вашия ученик във втора група.

— Благодаря ви — учтиво отвърна татко. — Запишете го, щом отива за втора.

Учителката ме поведе към онази половина на стаята, където учеше втора група.

— Ето тук ще седиш, Михайло — показа ми тя триместен чин. — Утре ела с писалка, мастило, молив, а книги веднага ще ти дам.

Към къщи аз не вървах, а хвърчах, защото — първо, можех да се похваля на мама, че има веднага ученик не в първа, а във втора група — второ, трябваше да изтичам до гората да набера бъзови зърна, да

одера дъбова кора, а после да ги сваря в тенекиена кутия, за да имам на другия ден мастило, с което тогава се пишеше.

У дома ни чакаха мама и чичо Микола. Когато татко каза, че ме приемат във втора група, мама веднага отчаяно повтори своето: „И какво ли ще стане от това дете?“ Чичо Микола каза: „Ще стане също като мене, то си личи и по двама ни.“ В стаята стана весело, а за мене и извън нея светеше слънцето...

Аз се учех добре и сигурно щях да се уча още по-добре, яко имах с какво да се обуя. Когато застудя и първият мраз скова с тънък лед локвичките, аз тичах като опърлен до училището. Вероятно само това ме научи да тичам така, че по-сетне никой в село не можеше да ме надбяга, с което много се гордеех.

Когато се събудих една сутрин, видях през прозореца сняг и съвсем изстинах: как сега ще ида на училище? Тази сутрин в къщи не се тревожех само аз, но и баща ми.

След закуска татко облече киреята от грубо домашно сукно и каза:

— Сняг не сняг, трябва да учиш. Да вървим, Михайло, на училище — взе ме той на ръце, зави ме с полите на киреята си, на главата ми нахлупи заешка шапка.

— Какво ще прави, горкичкият, без ботушки? — жално се намръщи мама.

— Няма нищо — успокои я баща ми. — Сега е такова време, че ботушките не са най-важното.

— А какво?

— Сега най-важното е чистата риза и чистата съвест — усмихна се баща ми. — Така ли е, Михайлик?

— Така е — притиснах се силно до татко и ние двамата излязохме от дома, съпроводени от въздишките на мама.

По пътя хората се чудеха, че Панас носи на ръце сина си в училище, някои ученици сочеха с пръст това чудо, а аз насмалко не заплаках от жал и от тази радост, че баща ми няма да позволи да изоставя учението.

И така в първите дни на зимата татко ме отнасяше на училище, а след часовете отново ме загръщаше в киреята и ме носеше у дома. С това свикнаха и учениците, и учителката, и аз... Ако някой ме запита сега коя е най-хубавата дреха, която съм виждал по всички краища на света, без колебание ще отговоря: киреята на баща ми. И когато срещам понякога в книги или в пиеси думата „кирея“, с трепет си спомням най-скъпите дни на моето детинство.

Веднъж, когато навън имаше виелица, баща ми закъсна и едва привечер, целият в сняг, със скреж по мустаците, но весел, той влезе в класната стая и високо попита:

— Кой е тук безботушко?

— Аз съм! — изскокнах от чина, на който седяха моите съкласници.

— Кой си ти? — сякаш не ме позна баща ми.

— Синът на Панас — отвърнах бодро.

— Дръж тогава! — Татко ми хвърли истински геврек. Подскачам, улавям подаръка и му се радвам, че е дори и с мак.

— На панаир ли сте ходили? — питам, понеже ми е жал да ям геврека.

— На панаир.

— И нещо сте купили?

— И нещо сме купили! — весело и заговорнически ми подмигва татко, а от веждата му прокапа стопилият се сняг. — Ето, виж! — и той разтърси киреята и на пода паднаха истински ботушки.

Отначало се слисах, погледнах ботушките, после баща си и пак ботушките, които миришеха на студено, на катран и на вакса.

— За мене ли са? — попитах тихо-тихо.

— Ами за кого? — засмя се татко. — Обувай се, сине.

Грабнах ботушките, вдигнах ги високо и те блеснаха със сребърни подкови.

Дойдоха ми наум дядовите думи: „Ще вървиш сред хората и ще пръскаш искри...”

ДЕВЕТА ГЛАВА

Моята работа вървеше добре: още същата учебна година ме отличиха и ме преместиха в трета група. По този случай учителката каза много сърдечни думи, с които развълнува и себе си, и мене.

У дома татко се учуди на успехите на своя палавник, скри усмивката под подрязаните си мустаци и каза:

— Щом е така, да не бъде по-лошо... Ученето си е учене, а ботушките си пази.

Мама пак се затревожи:

— И какво ли ще излезе от това дете?

А пък аз се заех да пиша пиеса. Сигурно като прочете тези думи, не един читател ще свие и дясно, ще свие и ляво рамо и ще се зачуди: защо тъкмо пиеса, а не стихове? Всичко си има причини, както е казал един философ. Имаше си причини и пиесата.

През тази зима в нашето село за първи път се заговори за „тиатър“. Никой не можеше свястно да обясни какво е това, но имаше разни слухове и приказки. Едни говореха, че „тиатър“ е някакво интересно представление с маскирания, други, че е болшевишка измишльотина, че е „люзион“, при който всичко е вятър и мъгла, четвърти, че е приумица на самата нечиста сила, че на сцената в тъмнината се случва да излизат русалки, а понякога от бъчвата, изскачат и дяволи. Някой дори бил чул, че една пиеса точно така се наричала — „Сатаната в бъчвата“.

Чичо Микола обясни, че тиатърът е ценно нещо, защото там показват хубави женички с къси полички. А понеже у нас тогава се носеха поли до петите, чичо Микола си изпати за безсрамието от леля Ликерия. Той пък ѝ отговори на френски:

— Моля, мадам Ликерия, пардон.

И „мадам Ликерия“ хвърли машите и се затресе от смях.

Няколко дена в село само за това се говореше — за театъра, а особено се вдигна шум, когато комсомолците започнаха да събират за представлението заемообразно от селяните столове, лампи, чинии,

чаши и дори поли, от които майсторски щяха да излязат старовремски широки панталони. Комсомолците наричаха този заем реквизит, а някой от богатите пусна слух, че това е реквизиция. И някои уплашени жени се втурнаха да прибират фустите си, без да знаят, че те щяха да послужат за голямото изкуство.

За мене тогава думата „театър“ звучеше и примамливо, и страшничко: ами ако наистина от тъмното изскочи дявол? Но тогава това не се случи... То стана много по-късно...

И така селото по различен начин, но с нетърпение очакваше представлението. Най-сетне един ден на стените на селсъвета, Комитета на бедните, потребителната кооперация и училището цъфна такава обява:

„Внимание! Внимание!

Днес, в седем часа вечерта,
за първи път в нашето село
ще бъде показано представление, тоест театър.

Цена на билета:
жито — четири фунта,
кокоши яйца — също четири,
гъши — три,
ръж — пет фунта,
елда, просо, грах — шест фунта.

Всички, всички на театър!!!“

Като прочетох това, отначало се зарадвах, а после се омърлуших: с какво ще го купя този билет? Надявайки се само на едно „може би“, отидох при мама, но тя така ме погледна, сякаш най-малко бях излязъл от комина, а после почна да се шегува:

— Вижте го, нашето момче иска да иде на театър! Току-виж, поискал и артист да стане.

— Не, мамо, тази година сигурно няма да стана артист — успокоих мама. — Но много искам да видя какви хора има там. Може

би ще ми дадете зърно?

— А после какво ще правим? Ще оставим зъбите си на полицата, да се сушат до новата реколта, и ще си спомняме за театъра? Ето на, брашно ни е останало за две-три месения. Какво ще кажеш за това?

Вече нищо не ми се искаше да кажа. След като изчаках мама да излезе из село, втурнах се в плевнята и започнах да претърсвам горния кат с надеждата, че ще намеря някой скрит кокоши полог. От моето търсене обаче нищо не излезе: в кокошите полози имаше само запъртъци.

Въпреки това вечерта се затътрах към училището където щеше да бъде театърът. Сега входът в училището беше препречен от маса, върху която имаше кантар, за да се мери зърното за билети, и две големи делви за яйцата. Срещу донесеното щастливците получаваха от касиера червени хартийки с печат и гордо влизаха в училището, а нещастниците бяха обсадили стъпалата на училището като пчели на прелка. Някои от тях, като мене, се надяваха, че може да имат късмет да се промъкнат под масата на касиера, а други пък — поне да погледнат през прозореца, когато почне чудното зрелище.

Ето че на вратата се появи фигурата на секретаря на комсомолската ядка Микола Гуменюк. Над главата на касиера той викна на несретниците:

— Ей, малчугани, който бързичко донесе сноп слама, ще го пуснем в театъра!

— Аз ще донеса, ей тукачка живея! — изпревари всички луничавият Омелко.

— Донеси! — заповяда Гуменюк.

— Може би и сено трябва за театъра? — обадох се аз.

— Не, сега за сега ще минем без сено — отрязва секретарят последната ми надежда честно да вляза в театъра.

Само тъжно въздъхнах — ех, да знаех, че театърът не може без слама, още от обед щях да заклеча тук с цял сноп. Много скоро Омелко, с очукания сноп на рамо, разбута учениците, които се тълпяха на стъпалата, и със светнали като искри лунички радостно извика:

— Недейте се тъпка като в чувал, дайте път за тиатъра!

Той хлътна във входа, а аз все гледах под масата в очакване, когато нозете на касиера така се отместят, че да се промъкна между тях и крачето на масата. И ето че настъпи тази дългоочаквана минута:

касиерът взе с две ръце делвата с яйцата и започна грижливо да я премества към другия край на масата. А аз, затаил дъх, бързо се шмугнах под масата и като гуцер пропълзях на четири крака в коридора. След мене някакво плашило извика: „Дръжте го!“ От уплаха скочих на крака, бързо се метнах към другата врата и... тичешком налетях на висок момък с червено кожухче. Той веднага се развесели, а аз се огорчих. Отде да зная, че и на другата врата дебнат „гратисчии“?

— Ти пък откъде изникна? — попита момъкът, като ме хвана под мишниците.

— Оттам — издумах, останал без душа. — Пуснете ме, чичо, на тиатър.

— Какво му се искало! Ще те пусна, и то така, че да разбереш къде зимуват раците!

— Знам, знам къде зимуват раците... — заскимтах жаловито, защото неведнъж бях чувал от големите това нещо.

— А къде Макар кара телетата знаеш ли? — вече с любопитство ме погледна накриво момъкът.

— И това знам — отвърнах по-бодро.

— Ами къде се точат на козите рогата?

— Знам и това.

— А колко струва един фунт беля?

— Зависи от белята и от панаира — окопитих се аз.

Отговорът ми допадна на любителя на поговорки, той се засмя и пак попита:

— Ами какво не знаеш?

— Не знам какво е тиатър. Пуснете ме да видя.

— Я какъв е хитър, какво му се приискало?! Сега така ще те насоля, че дълго време няма да помислиш за театър. — И момъкът ме подкара пред себе си към изхода. А там вече момчетата бяха разбрали какво беше станало и ме сочеха с пръст.

Не бих казал, че това бяха най-хубавите мигове в моя живот. Но те изведнъж станаха още по-тежки, когато под строг надзор попаднах при касиера — насреща ми по стълбите енергично крачеше чичо Себастиан. Сега бях съгласен да потъна в земята от срам, страните ми пламнаха, а под клепачите ми залютяха сълзи. Отдръпнах се малко встрани, наведох очи и не гледам чичо Себастиан, а ботушите му,

надявайки се само на чудо — като е излязъл от тъмното, председателят на комитета на бедните може и да не ме познае.

— Какво искаш да правиш с момчето, Андрей? — пита чичо Себастиан момъка, без да ме гледа.

— Че какво друго — за опашката и навън! — засмя се Андрей.

— А защо да не го пуснем в театъра? Нека погледа малко. Колко място ще заеме то?

— Е, щом вие мислите така, нека и то празнува — съгласи се момъкът.

Чичо Себастиан се обърна към касиера.

— Олександре, дай на момчето един гратис, да не го гонят като мръсно коте. — После той само ме докосна с ръка по главата и влезе в училището. Знам защо тогава чичо Себастиан не се спря — беше видял, че сълзите ми са готови да капнат, а имаше деликатно сърце.

Олександър ме измери точно с такъв поглед, с какъвто се промъкват безплатно в театъра, и тикна в ръцете ми мъничък къс хартия.

— Ами къде е гратисът? — запитах, без да вдигам глава, защото не можех да допусна, че такава голяма и тържествена дума ще се помести на толкова малка хартийка, на която дори не може да се побере целият кръгъл печат.

— Ето това е. Бягай, но не заемай нечие място, ти си правостоящ!

Здраво стиснал в ръка гратиса, влязох в училището, което бръмчеше като кошер, смееше се и немилостиво лющеше семки. Сега тук нямаше чиновове, а пънове, на които бяха поставени нови дъски и на всички беше много удобно да се люлеят на тях. Веднага поисках да ида отпред, защото отзад нищо не се виждаше от главите на големите. Когато се спрях пред сцената, над която се вееше ушитата от зебло завеса, някой ме щипна за крака отдолу и сякаш изпод земята се чу смях. Озърнах се. Кой ли може да се шегува с мене? Но нямаше никой. Достатъчно беше пак да вдигна глава и отново нещо ме дръпна отдолу за другия крак и пак изпод земята избухна писклив кикот. Може би пък това е онази нечиста сила, която играе в театрите? Хвана ме страх. Отдръпнах се малко от сцената, а в този миг някой изпод земята прошепна:

— Михайло, пъхни се при нас, тук е по-безопасно, няма да проверят.

Наведох се малко и в дупката под сцената видях моите съкласници Софрон, Виктор, Уляна и Григорий. Значи, това била нечистата сила, която ме дърпаше за краката. Излезе, че хитрите деца са се примъкнали под сцената за да гледат театър, още през деня, след часовете, и там, понасяйки неудобства и глад, чакаха представлението.

— А майка ти вече те търсеше из цялото село — наведох се аз към Софрон.

— С тояга или без? — поиска уточнение ученикът.

— Без.

— Сега след театъра в къщи ще има още един театър — омърлуши се момчето, а после попита: — Нямах ли случайно нещо за ядене?

— Имам печен грах.

— О! — само можаха да извикат децата. Веднага се нахвърлиха на моя грах и в скоро време под сцената отекна безгрижен смях и дружно тракане на челюсти.

Но ето че се залюля и се вдигна завесата. Всичко затихна в училището. Приятелите ми изпълзяха изпод подиума и насядаха на пода пред краката на големите. Щом заговориха на сцената артистите, заговори и цялата зала: почти всички започнаха да гадаят кой точно играе тази или онази роля.

— Ехей, та това не е дядо, а Явтух — радостно позна артиста някой.

— Приказваш си! Как Явтух ще остарее толкова отведнъж? — не хващаше вяра друг глас.

— А бе те, артистите, и старостта я измудрят: налепят с туткал дреб за брада и мустаци — умно обяснява трети. — Старостта по-лесно се представя, отколкото младостта.

— Не, това не е Явтух: неговият глас е по-звънлив — не се съгласяваше четвърти.

— Глупчо, че нали той играе.

— Хайде, по-добре да го попитаме него... Явтух, ти ли си, или не си ти? — лети през главите въпросът към артиста.

И изведнъж дядото, който според действието трябваше да се тревожи, прихна да се смее от този въпрос, прехапа устни, а после така

се разкиска, че отначало полетяха мустаците му на сцената, а после и брадата. При това зрелище всички зрители избухнаха в гръмък смях и така се залюляха на дъските, че те затрещяха, а една се и счупи. Онези, които седяха на нея, изпопадаха на пода и театърът още повече се развесели. Единствено само на суфльора не му хареса нещо хорската радост. Той изскочи от своята будка като Пилип от конопа и закрещя: „Завеса! Завеса!“ Какво губеше той, щом всички достатъчно се посмяха срещу своето зърно?

След като завесата се вдигна втори път, зрителите пак откриваха артистите и бяха необикновено доволни от това. На всички се хареса и сцената, когато момъкът прегръщаше момата при кладенеца. Наистина момите в залата малко се засрамираха от това зрелище и наведоха глави. Затова пък момците станаха от пейките, а после завикаха на влюбените да се целунат. Но по онова време нашата младеж не се целуваше пред хора нито на улицата, нито в пиеса, макар там, както скоро след това открих, да пишеше със ситнички букви „целуват се“.

А когато в последното действие мъжът започна да убива жена си, всички се развълнуваха и развиваха, а после и заплашиха артиста. Но непредпазливият артист не се вслуша в гласа на масите и накрая така удари жена си, че тя падна до масата. В залата изпискаха момински гласове, а няколко момци се втурнаха на сцената да бият и да вържат убиеца. Спаси го суфльорът. Той като опарен изскокна изпод подиума, прекатури будката и с ужасен глас се развива пак: „Завеса! Завеса!“

— Каква ти завеса, когато тук убиват хора! — обади се някакъв басовит мъж откъм прозореца.

Тогава суфльорът се обърна към залата и размахал ръце като вятърна мелница, започна да вразумява хората: та какъв народ са те! Щом си купуваш билет за революционен театър, трябва да знаеш, че там не се позволяват кръвопролития дори за вражески елементи, та камо ли за нещастна жена, която в миналото е живяла само сред притеснения. А после се обърна към артистката и я накара да стане. Тя стана, изтърсвайки праха от полата си, засмя се от това единодушно съчувствие и внимание и в залата също се разсмяха и заръкопляскаха.

Пиесата имаше такъв успех, че след свършването зрителите нахлуха на сцената и без да жаят ръцете си, вдигаха своите първи артисти. Такова единство между зрители и артисти по-късно, не знам защо, не съм виждал дори в столичните театри. Пък и нашите хора се

вълнуваха, смееха се и плачеха много по-искрено, отколкото където и да било.

На другия ден след представлението помолих учителката да ми даде за четене някаква пиеса. Тя ми намери „Мартин Боруля“ и още една раздърпана книга. Прочетох ги внимателно и после се захв да проучвам как се пишат пиеси, какво означават „действие“, „сцена“, „явление“ и други такива премъдрости. Всичко това беше необичайно и крайно интересно. А след като прочетох няколко пиеси, реших да напиша и аз моя и в нея да представя и чичо Себастиан, и чичо Микола, и Мариана, и други хора от нашето село. От технологията най-много ме смущаваше как да изписвам думите, които са в скоби, защото в пиесите те се печатаха така, сякаш някой ги беше писал ситничко. Тогава реших да пиша цялата пиеса с моя обикновен наклонен почерк, а това, което е в скоби, да го наклонявам в обратна посока. И всичко сякаш ми тръгна сполучливо...

Ето и сега, едва се е съмнало, а аз се мъча с третото действие — все не мога да подбера момински любовни думи. А пък трябва да ги намеря, защото каква е тази пиеса, ако в нея има малко любов и целувки? С целувките работата е по-лесна — има ги достатъчно във всички действия, а любовта е малко. Не върви да питам по-големите, ще ми се смеят. Не, много е мъчно да си драматург, когато си едва на десет години. Дали наистина да не се заема със стихове? Но каква радост носят те? Кой ли не чете на вечеринките стихове, той нещо си вие, вие, а от пиесата всеки изпитва и радост, и скръб.

Докато разсъждавах така над особеностите на жанровете в стаята ставаше все по-светло и по-светло. И слънцето вече почука със златни пръчици на моя прозорец, а зад него нежно загукаха гълъби. Време е за училище. Докато събирах книжките си, чух, че навън затропа каруца, че изскърца нашата вратня, радостно се обади патицата, бързо изтрополяха стъпки, тракна и едната, и другата врата и на прага като самата пролет застана поруменяла и лъчезарна Мариана. На новичкото ѝ кожухче се клатушкаха в петлицата две първи кокичета.

— Добър ви ден и добро здраве на всички ви в къщи! — сложи ръка на гърдите си и дълбоко се поклони тя на татко, на мама и на мене.

— Добре дошла, Марианке, да си жива и здрава, чедо — трепна гласът на майка ми.

Веднага схванахме, че момата е дошла у нас поради нещо необикновено и важно.

Мариана се притисна до майка ми, зашепна ѝ нещо и на мамините мигли заблестяха сълзи.

— Не плачете, леличко, че и аз ще се разплача — през смях заплака Мариана.

— Какъв е той, твойт месечко?

— Ей го, хе! Нима не сте го виждали през лятото, когато идваше при мене във вашата градинка? — учуди се момата.

Мама снизходително се усмихна:

— Ти само си ми загатвала за твой казак, а си забравила да ми го покажеш.

— Ами излезте, вижте го — кимна тя към прозореца. — Седи си на колата и така се надува, че няма накъде. — И вече тихо, само на мама, каза: — Нарича ме княгиня и звездичка.

— Ти наистина си звездичка — бърше мама с ръка очите си. — А ти как го гледаш?

— Някак си хем съпруг, хем като баща — шепнешком каза Мариана.

— И ти пък, как така? — учуди се мама.

— То е сигурно защото не помня баща си. А преди това моят Максим е бил кавалерист при Котовски и така е въртял сабята, че дори орден е спечелил.

— Орден ли? — радостно възкликнах аз.

— Ами да! — горделиво каза Мариана, а после се наведе над мене и ме целуна по бузата. — Сбогом, Михайлик, сбогом, радост моя, защото вече дълго, дълго време няма да се видим. Учи се, Михайлик, така се учи, че всички да знаят какви са селските деца. Стига са говорили и големи, и малки господари, и разни гадове, че ние сме били само добитък. Били сме добитък, а сега — ядец!

Тъга и мъка стиснаха гърлото ми. Аз едва-едва можах да издумам:

— Ти идвай у нас, Марианке, защото ние всички много те обичаме.

— Щом ми падне. Сбогом, миличък — целува ме още веднъж, целува и мама и излиза от къщи.

На улицата чакат впрегнати коне. Младоженецът, момък с гърбав нос и с шинел, обръща глава към нас и дружелюбно се усмихва. Татко пръв се приближава и се здрависва с него.

— Успя ти, момко, да съгледаш момата. Дълго трябва да се търси такава мома.

— Та че и аз дълго я търсих. Три години не съм слязъл от седлото. Затова и съдбата се смили над мене — от сърце казва момъкът и подава ръка на младоженката: — Качвай се, Мариано.

Момата пъргаво скача в колата, а в този миг някой, леко ме докосва за ръкава.

Обръщам се.

До плета с торбичка през рамо, незабелязано е застанала Люба. И нейните очи, кой знае защо, също се смеят.

— Младоженка ли е? — посочва с глава към Мариана.

— Младоженка — чудя се как Люба може веднага да се досети за това.

— Их, че е хубаво! — радва се момичето, без да разбира колко ми е тежко да се разделям с Мариана.

— Сбогом, добри хора — допря с ръка шапката си младоженецът и дръпна поводите. Конете тропнаха с копита и под тях прокънтя и пръсна пръски мартенската земя.

Всички обръщаме глави и дълго-дълго гледаме след Мариана.

Конете вече завиват в друга улица, за последен път се мярнаха главите на младоженците, а ние все още гледаме, не можем да се нагледаме на далечните, потънали в пролетна омара ниви и на слънцето, и на вятърната мелница — тази селска приказна птица, която все се кани да литне в небето, но не може да се раздели със земята.

— Каква ли съдба я чака? — пита си мама, без да знае кого — слънцето ли, земята ли.

А ние с Люба, хванали се за ръка, отиваме на училище, вървим по пресните коловози, които са останали на мартенския път.

И изведнъж високо над моята печал екнаха тревожните звуци на далечни камбани. Вдигаме глави с Люба към небето, към ярко белите облаци и виждаме как право от тях излитат лебеди и ронят над къщите, над земята и в сърцето своята лебедова песен.

И мило, и чудно, и радостно ми става на мене, малкия, в този свят...

А лебедите летят, летят над моето детинство... над моя живот!...

Киев — Ирпин — Дякивци
1963–1964

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.